

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI**

TÜRK DİLİNDE ZAMAN

Şeyda ŞARKIŞLA

DOKTORA TEZİ

Danışman: Prof. Dr. Zikri TURAN

HAZİRAN - 2024

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİNDE ZAMAN

DOKTORA TEZİ

Şeyda ŞARKIŞLA

Enstitü Anabilim Dalı: Türk Dili ve Edebiyatı

“Bu tez 14/06/2024 tarihinde yüz yüze olarak savunulmuş olup aşağıdaki isimleri bulunan jüri üyeleri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ
Prof. Dr. Zikri TURAN	Başarılı
Prof. Dr. Gülsemin HAZER	Başarılı
Doç. Dr. Tufan ÇÖTOK	Başarılı
Doç. Dr. Kaan YILMAZ	Başarılı
Doç. Dr. Abidin KARASU	Başarılı

ETİK BEYAN FORMU

Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve Etik Kurul Onayı gerektiği takdirde onay belgesini aldığımı beyan ederim.

Etik kurul onay belgesine ihtiyaç var mıdır?

Evet ☐

Hayır ☒

(Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar aşağıdaki gibidir:

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar,
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dahil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar.)

Şeyda ŞARKIŞLA

14/06/2024

ÖN SÖZ

Zaman bugüne değin felsefeden fiziğe, gramerden algı bilimine kadar birçok araştırma sahası tarafından incelenip yorumlanmıştır. Zamanın gramere yansıması üzerine yürütülen bu tezde farklı alanların zaman meselesini ele alışlarını ihmal etmeyen bir çalışma usulü bu çalışmayı disiplinler arası bilgi transferi bakımından kapsamlı kılmakla kalmayacak, Türk dilinin fiil zamanının, fiil zamanı kategorisinde yorumlanmaması gereken kip kurgusunun hem ilmî hem fikrî dayanaklarını ortaya koyacaktır. Çalışmada gramer haricindeki sahaların zaman hakkındaki bilgilerinden faydalanılmasının sebebi fizik bilimi, algı bilimi ve gramerin hareketi aynı birimleri kullanarak açıkladığı gerçeğidir. Varlığın hareketini mekanik biliminin verileriyle açıklamada, hareketin algı sınırlarına nasıl dâhil olduğunu algı biliminin ışığında aktarmada ve nihayet hareketi iletişim ihtiyacını karşılayıcı nitelikte dile dökmeye gramerin kullandığı birimler aynı olmak durumundadır. Bu birimler zaman ve mekândır.

Zaman ve mekân birimlerinin cümle kuruluşunda nasıl karşılık bulduğunu ortaya koymak amacıyla hazırlanan bu çalışmanın giriş bölümünde zaman ve mekân birimleri varlık bilgisi bakımından yaratan-yaratılan karşıtlığıyla ele alınmış, zaman ve mekân birimlerinin çeşitli disiplinlerdeki karşılığına yer verilmiştir. Birinci bölümde gramer zamanının Türk dilindeki karşılığı ekleme bilgisini temel alan bir yapı çözümlemesiyle incelenmiştir. Yapı çözümlemesinden hareketle gramer zamanını açıklayıcı bilgiler edinilmesinin yanı sıra kip ve görünüş kategorilerini de açıklığa kavuşturacak bilgilere ulaşılmış, bu bilgiler ilgili bölümde paylaşılmıştır. İkinci bölümde şahıs eklerinin ve zamirlerinin temsil değerleri incelenmiş, şahıs eklerinin cümle kuruluşunda mekân birimlerini karşıladığı açıklanmıştır. Üçüncü bölümde tarihî metinlerden alınan örneklerle cümle kuruluşundaki zaman ve mekân birimleri tasnif edilmiştir. Son bölümde ise çalışmada geçen terimleri izah etmek üzere sözlüğe yer verilmiştir.

Hocam Prof. Dr. Zikri Turan'a bana kazandırdığı her şey ve desteği için bu sayfada teşekkür etmeyi vefa borcu bilirim. Ayrıca Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem Topçu'ya tez hazırlık sürecindeki desteği ve katkıları için teşekkür ederim.

Şeyda ŞARKIŞLA

14/06/2024

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	v
İŞARETLER.....	vii
TABLO LİSTESİ.....	viii
ÖZET	ix
ABSTRACT	x

GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM: BİR GRAMER KATEGORİSİ OLARAK ZAMAN	15
1.1. Yerleşik Gramer Çalışmalarında Zaman	15
1.2. Cümle Kuramayan Zaman ve Kapsamı.....	19
1.3. Cümle Kurabilen Zaman	31
1.3.1. Cümle Kurabilen Zaman ve Cevher Ek Fiili İlişkisi	31
1.3.2. Cümle Kurabilen Zamanın Sınıflandırılması	37
1.3.2.1. Geçmiş Zaman.....	40
1.3.2.2. Geniş Zaman.....	49
1.4. Kip.....	53
1.4.1. Yerleşik Gramer Çalışmalarında Kip	53
1.4.2. Türkçede Kipin Tanımı ve İşlevi.....	55
1.5. Görünüş	61
1.5.1. Dünyada Görünüş Üzerine Çalışmalar	61
1.5.2. Yerleşik Gramer Çalışmalarında Görünüş	62
1.5.3. Türkçede Görünüşün Tanımı ve İşlevi	66
2. BÖLÜM: BİR GRAMER KATEGORİSİ OLARAK MEKÂNIN BİRİMLERİ 71	71
2.1. Varlığın Bir Birimi Olarak Mekân	71
2.2. Yerleşik Gramer Çalışmalarında Şahıs Ekleri.....	71
2.3. Şahıs Ekleri ve Mekân Birimleri Arasındaki İlişki	79
3. BÖLÜM: TARİHİ METİNLERDEN ÖRNEKLER.....	83
3.1. Tarihi Metinlerden Zaman Birimi Örnekleri	83
3.1.1. Tarihi Metinlerden Geçmiş Zaman Örnekleri	83

3.1.1.1. Fiil-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Geçmiş Zaman Eki+Şahıs Eki+Teklik/Çokluk Eki	83
3.1.1.2. Fiil-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Sıfat Fiil Eki+Tamlanan+Teklik/Çokluk Eki+Hâl Eki+Cevher Ek Fiili- Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Geçmiş Zaman Eki+Şahıs Eki+Teklik/Çokluk Eki	89
3.1.1.3. Fiil-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Sıfat Fiil Eki+Tamlanan+Teklik/Çokluk Eki+ Hâl Eki+Cevher Ek Fiili- Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Geniş Zaman Eki+Şahıs Eki+Teklik/Çokluk Eki+Hâl Eki+Cevher Ek Fiili- Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Geçmiş Zaman Eki+Şahıs Eki+Teklik/Çokluk Eki	97
3.1.1.4. İsim+Teklik/Çokluk Eki+Hâl Eki+Cevher Ek Fiili- Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Geçmiş Zaman Eki+Şahıs Eki+Teklik/Çokluk Eki	97
3.1.1.5. İsim+Teklik/Çokluk Eki+İyelik Eki+Teklik/Çokluk Eki+Hâl Eki+Cevher Ek Fiili-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Geçmiş Zaman Eki+Şahıs Eki+Teklik/Çokluk Eki	99
3.1.1.6. İsim+Teklik/Çokluk Eki+Hâl Eki+Cevher Ek Fiili- Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Sıfat Fiil Eki-Tamlanan+Teklik/Çokluk Eki+Hâl Eki+Cevher Ek Fiili-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Geçmiş Zaman Eki+Şahıs Eki+Teklik/Çokluk Eki	99
3.1.2. Tarihi Metinlerden Geniş Zaman Örnekleri	100
3.1.2.1. Fiil-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Geniş Zaman Eki+Şahıs Eki+Teklik/Çokluk Eki	100
3.1.2.2. Fiil-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Sıfat Fiil Eki+Tamlanan+Teklik/Çokluk Eki+Hâl Eki+Cevher Ek Fiili- Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Geniş Zaman Eki+Şahıs Eki+Teklik/Çokluk eki	107
3.1.2.3. Fiil-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Sıfat Fiil Eki+Tamlanan+Teklik/Çokluk Eki+Hâl Eki+Cevher Ek Fiili- Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Sıfat Fiil Eki+Tamlanan+Teklik/Çokluk	

Eki+Hâl Eki+Cevher Ek Fiili-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Geniş Zaman Eki+Şahıs Eki+Teklik/Çokluk Eki.....	122
3.1.2.4. İsim+Teklik/Çokluk Eki+Hâl Eki+Cevher Ek Fiili-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Geniş Zaman Eki+Şahıs Eki+Teklik/Çokluk Eki	122
3.1.2.5. İsim+Teklik/Çokluk Eki+İyelik Eki+Teklik/Çokluk Eki+Hâl Eki+Cevher Ek Fiili-Olumluluk / Olumsuzluk Eki-Geniş Zaman Eki+Şahıs Eki+Teklik / Çokluk Eki	126
3.1.2.6. İsim+Teklik/Çokluk Eki+Hâl Eki+Cevher Ek Fiili-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Sıfat Fiil Eki+Tamlanan+Teklik/Çokluk Eki+Hâl Eki+Cevher Ek Fiili-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Geniş Zaman Eki+Şahıs Eki+Teklik/Çokluk Eki	127
3.1.2.7. İsim+Teklik/Çokluk Eki+Hâl Eki+Cevher Ek Fiili-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Sıfat Fiil Eki+Tamlanan+Teklik/Çokluk Eki+Hâl Eki+Cevher Ek Fiili-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Sıfat Fiil Eki+Tamlanan+Teklik/Çokluk Eki+Hâl Eki+Cevher Ek Fiili-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-eniş Zaman Eki+Şahıs Eki+Teklik/Çokluk Eki.....	128
3.2. Tarihi Metinlerden Mekân Birimi Ekleri Örnekleri	128
3.2.1. Birinci Şahıs Ekleri.....	128
3.2.1.1. /+m/.....	128
3.2.1.2. /+me/	134
3.2.1.3. /+vA/	137
3.2.1.4. /+bi/.....	141
3.2.1.5. Morfofonetik Karşılığı Olmayan Birinci Şahıs Eki.....	142
3.2.1.6. /+n/.....	144
3.2.1.7. /+ŋ/.....	145
3.2.2. İkinci Şahıs Ekleri	146
3.2.2.1. /+se/	146
3.2.2.2. /+ŋ/.....	151
3.2.2.3. /+g/.....	153
3.2.2.4. Morfofonetik Karşılığı Olmayan İkinci Şahıs Eki	153

3.2.2.5. /+ŋ/	155
3.2.2.6. /+ŋIz/	159
3.2.3. Üçüncü Şahıs Ekleri	159
3.2.3.1. /+ol/	159
3.2.3.2. Morfofonetik Karşılığı Olmayan Üçüncü Şahıs Eki	160
3.2.3.2. /+zU/	170
3.2.3.3. /+zUn/	171
3.2.3.4. /+sU/	172
3.2.3.5. /+sUn/	173
3.2.3.6. /+çU/	174
4. BÖLÜM: ÇALIŞMADA GEÇEN TERİMLER SÖZLÜĞÜ.....	176
SONUÇ	179
KAYNAKÇA.....	182
ÖZ GEÇMİŞ	194

KISALTMALAR

Taranan Eserlere Ait Kısaltmalar

ADFH	: Altı Dişli Fil Hikâyesi
AY	: Altun Yaruk
BH	: Behcetü'l-Hadâik
BK	: Bilge Kağan Yazıtı
IB	: Irk Bitig
DK	: Dede Korkut
DLT	: Dîvânu Lugâti't Türk
G	: Garib-nâme
GT	: Gülistan Tercümesi
HŞ	: Husrev ü Şirin
İ	: İskendernâme
K	: Kâbûs-nâme
KB	: Kutadgu Bilig
KBD	: Kadı Burhanettin Divanı
KE	: Kısasül Enbiya
KG	: Kitâb-ı Gunya
KİP	: Kuanşi İm Pular
PKPH	: Prens Kalyanankara ve Papamkara Hikâyesi
KT	: Kültigin Yazıtı
M	: Marzubân-nâme
MT	: Mantıku't-Tayr
MYT	: Maytrısimit
NF	: Nehcül-Ferâdîs
O	: Ongin Yazıtı
OKD	: Oğuz Kağan Destanı
SAKT	: Satır Arası Kuran Tercümesi
SİT	: Sitâtapatrâdhâranî
SN	: Süheyl ü Nev-Bahâr
ŞT	: Şecere-yi Terakime
T	: Tonyukuk Yazıtı

Üİ : Üç İtigsizler
YZ : Yūsuf u Zeliḥā

Diğer Kısaltmalar

bkz. : Bakınız
C : Cilt
Çev. : Çeviren
S. : Sayı
s. : Sayfa
TDK. : Türk Dil Kurumu
vb. : ve benzeri

İŞARETLER

- # : Bir sesin başında ise kelime başını, sonunda ise kelime sonunu gösterir.
- () : Bir sesin veya şeklin ihtiyarî olduğunu gösterir.
- > : Okun önündeki ses ya da şekil unsurunun daha yeniliğine işaret eder.
- < : Okun arkasındaki ses ya da şekil unsurunun daha eskiliğine işaret eder.
- +
-
- /.../ : Şekli ya da ses grubunu gösterir.
- Ø : Telaffuz edilmeyen ancak fonksiyonu muhafaza edilen gramer unsurunu temsil eder.

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Sıfat Fiil ve Ek Fiil Komşuluğundaki Ekleşmelerin Morfofonetik ve Morfofonemik Karşıtlıkları	33
Tablo 2: Sıfat Fiil Taşıyan Geçmiş Zamanlı Yapılar.....	175
Tablo 3: Sıfat Fiil Taşıyan Geniş Zamanlı Yapılar	175

ÖZET	
Başlık: Türk Dilinde Zaman	
Yazar: Şeyda ŞARKIŞLA	
Danışman: Prof. Dr. Zikri TURAN	
Kabul Tarihi: 14/06/2024	Sayfa Sayısı: x (ön kısım) + 194 (ana kısım)
Zaman ve mekân birimleri varlığın zorunlu unsurlarını karşılamaktadır. Bu gerekçeyle bir şeyin var olduğu yönündeki bilgi o şeyin zaman ve mekân verileri taşıdığı anlamına gelmektedir. Zaman, mekân varlığın ve hareketinin temel birimleri olmanın yanı sıra bir cümleyi kurabilmek için gerekli başlıca unsurları temsil etmektedir. Zaman ve mekân birimlerinin cümle kuruluşunda nasıl karşılık bulduğunu ortaya koymak amacıyla hazırlanan bu çalışmanın giriş bölümünde zaman ve mekân birimleri yaratan-yaratılan karşılığıyla varlık bilgisi bakımından incelenmiş, ardından da zaman ve mekân birimlerinin felsefe, bilim ve dil disiplinlerinde nasıl karşılık bulduğu üzerinde durulmuştur. Zaman Türk dili üzerinde çalışanların fiil çekimi başlığı altında ele alıp incelediği bir konu olmuştur. Çalışmalar incelendiğinde cümle kuruluşunda karşılık bulan zamanın dil dışı zamandan ayrı yorumlanmasına rağmen gramer zamanının kapsamında ve alt başlıklarında bir birliğe varılamadığı görülür. Türk dili üzerine yürütülen gramer çalışmalarında zaman, görünüş, kip konularının kapsam ve tanım belirsizliği bu durumun başlıca sebebidir. Yerleşik gramer incelemelerinde fiil zamanı işlenirken şekilci bir anlayışla hareket edilmiş, eklerin işlevi üzerinde durulmamıştır. Biçimi esas alan incelemeler zaman eki olma özelliği taşımayan morfemlere zaman eki özelliği yüklenmesi problemini beraberinde getirmiştir. Ekleşme bilgisini temel alan yapı çözümlemesinden yoksun bu incelemeler birleşik zaman/kip, zaman kayması, kip kayması gibi birçok yanlışın da kaynağı durumundadır. Bir görev unsuruna ilişkin tespiti o görev unsurunun ekleşme dizisindeki yeri ve fonksiyonunu dikkate alarak yapmanın gerekliliği bu çalışmayı şekillendiren başlıca husustur. Cümleyi kuran zaman ve mekân birimleri bu çalışmada Türk dilinin ekleşme bilgisi yani cümlelerin anlam ve görev unsurlarının karşılıklı ilişkisi temelinde ve söz konusu birimlerin ekleşme dizisindeki işlevleri esas alınarak incelenmiştir. Ayrıca varlığın ve hareketinin temel birleşenlerinden olan mekân, şahıs eklerinin mekân birimlerini temsil etmesi yönüyle işlenmiştir. Son olarak da tarihî metinlerden seçilen örnekler cümle kuran zaman ve mekân birimleri temel alınarak çözümlenmiştir.	
Anahtar Kelimeler: Zaman, Mekân, Kip, Görünüş, Şahıs Eki	

ABSTRACT	
Title of Thesis: Tense in Turkish	
Author of Thesis: Şeyda ŞARKIŞLA	
Supervisor: Prof. Dr. Zikri TURAN	
Accepted Date: 14/06/2024	Number of Pages: x (pre text) + 194 (main body)
Time and space units meet the necessary elements of existence. For this reason, the knowledge that something exists means that it carries time and space data. Time and space are the basic units of existence and movement, as well as representing the main elements necessary to construct a sentence. In the introduction part of this study, which was prepared to reveal how time and space units correspond in sentence construction, time and space units were examined in terms of existence information with the opposition of creator-created, and then how time and space units correspond in philosophy, science and linguistic disciplines were emphasized. Time has been a subject that those working on the Turkish language have addressed and examined under the title of verb conjugation. When the studies are examined, it is seen that although the time corresponding to sentence construction is interpreted separately from non-linguistic time, a unity has not been reached in the scope and subheadings of grammatical time. The uncertainty of the scope and definition of time, aspect and mood in grammatical studies conducted on the Turkish language is the main reason for this situation. In established grammar studies, a formalist understanding has been used when processing verb time, and the function of suffixes has not been emphasized. Studies based on form have brought about the problem of attributing the feature of time suffixes to morphemes that do not have the feature of being time suffixes. These studies, which lack structural analysis based on suffixation information, are also the source of many errors such as compound tense/mode, tense shift, and mood shift. The necessity of making the determination of a function element by taking into account the place and function of that function element in the suffixation sequence is the main issue shaping this study. The time and space units that constitute the sentence have been examined in this study based on the suffixation information of the Turkish language, that is, the opposition relationship of the meaning and function elements of the sentence, and the functions of the units in question in the suffixation sequence. In addition, space, which is one of the basic components of existence and movement, has been processed in terms of the representation of space units by personal suffixes. Finally, examples selected from historical texts have been analyzed based on the time and space units that constitute the sentence.	
Keywords: Tense, Place, Aspect, Mood, Person Suffix	

GİRİŞ

Zaman hem gramere yansıyan hem de gramerden bağımsız yönleriyle Türk dili üzerinde çalışanların değindiği bir meseledir. Gramerden bağımsız boyutuyla zamanın geçmiş, şimdi, gelecek şeklinde üçe bölünmesi zaman tasnifine ilişkin en eski ve yaygın kabulü oluşturur, söz konusu tasnif gramerde de kabul görür. Buna ilaveten yerleşik gramer çalışmalarında geniş zamanın her üç zamanı da kapsadığı yönündeki bir yorumla işlenmesi geniş zamanın gerçek zamandan bağımsız ve yalnız gramerde karşılık bulan bir zaman başlığı olarak kabul gördüğünü yansıtır. Bu yaygın kabullerin yanı sıra basit ve birleşik tespitleriyle de zaman, gramerde birden fazla tanım ve karşılık bulur. Yerleşik gramerin haber kiplerinin içeriğinde mevcut olduğu dilek kiplerinde bulunmadığı yönündeki yorumu zamanı tüm bunlara ilaveten kip konusuyla bağlantılı bir hâle getirir. Böylelikle zaman kendi sınırlarından mahrum bir tanım ve terim karmaşasıyla gramerde yerini alır. Oysaki zaman tüm bu açmazlardan ayrı bir içerik ve boyuta sahiptir. Zaman, yalnız var oluşa olanak tanıyan bir birim olarak değil cümlelerin bir birimi olarak da içerik ve boyut taşır.

Yerleşik gramerde sayısız yayına konu olmasına rağmen kip, görünüş kategorileriyle karıştırılarak yorumlanması, hareketin ve zamanın kendi tabiatına asla uymamakla birlikte basit ve birleşik ayrımlarına tabi tutulması kısacası bir tanım ve karşılık buluşunda görülen karmaşanın yanı sıra fonksiyona dayalı karşıtlık ilişkisi temelinde işlenemeyişi zamana ilişkin tüm yorumları, tasnifleri toplu hâlde sunan ve yapı çözümlemesi temelinde zamanı işleyen bir çalışma ihtiyacını doğurmuştur. Tarafımızca yürütülen bu çalışma zaman verisinin Türk dilinin cümle kuruluşunda nasıl karşılık bulduğunu ortaya koymaya yöneliktir. Çalışmamızda diğer disiplinlerden de istifade etmemizin kaynağı, zamanın ilgili disiplinlerdeki karşılığının zamana ilişkin tespit ve yorumlarımızı doğrulayıcı bilgiler ortaya koyacağı, ilmî ve fikrî açıdan çalışmaya katkı sağlayacağı inancıdır. Fiziğin, algı biliminin, gramerin zaman ve mekân hareket odağında ele alırken felsefenin söz konusu birimleri varlık odağında tartışması başlıca farklılığı ortaya koysa da varlık ve hareketine ilişkin birimler aynı olmak yani zaman ve mekân birimleri olmak durumundadır. Bu gerekçeyle söz konusu birimler cümle kuruluşundaki işlevleriyle ele alınmadan önce yaratan-yaratılan farklılığını ortaya koyan en önemli birimler olmanın bir gereği olarak bu çalışmada varlık ekseninde tartışılmış, ardından zamanın ancak mekân sayesinde tanımlanabilmesinin, somutluk kazanabilmesinin hem bilim hem düşünce

yönüyle kabul görmüş bir gerçeği karşılaması, cümle kuran zaman verisini kanıtlayıcı ve doğrulayıcı bilgiler sunması gerekçesiyle felsefenin, bilimin zaman ve mekânla ilgili tespitlerinden istifade edilmiştir. Daha sonraki bölümde ise gramer zamanı işlenmiştir.

Araştırmanın Konusu

Zaman ve mekân birimlerinin birer gramer kategorisi olarak cümlede hangi unsurlara tekabül ettiği, bu unsurların cümle kuruluşunda hangi işlevi gördüğü bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

Araştırmanın Önemi

Zaman cümle kurabilen ve cümle kuramayan zaman ayrımıyla oldukça önemli bir tasnifi şekillendirmektedir. Bitimli ve bitimsiz zaman şeklinde de ifade edilebilecek söz konusu tasnif şahıs ekiyle bütünlenemeyen zamanın cümle kurmaya muktedir olmadığı ayrımına dayanmaktadır. Zamanla ilgili çalışmaların büyük bir çoğunluğunda zamanın ezbere dayalı genel kabuller eşliğinde ele alınmasının yanı sıra zamanın tanımıyla ilgili bir sınır ve kapsam problemi göze çarpar. Kip ve görünüş kavramlarıyla karıştırılması, sıfat fiil eklerinin birer zaman eki olarak yorumlanması bir gramer kategorisi olarak zamanı fonksiyon odağında tespit etmeyi, kip ve görünüş kategorilerine sınır çizip onları da kendi tanımlarının kapsamında ele almayı zorunlu kılmıştır. Bu zorunlulukla çalışmamızın ilgili bölümlerinde kip, görünüş kategorilerinden bahsetmenin, cümle kuran zamanın bunlardan farkını incelemenin karışıklığa sebep olan hâller ve tespit yanlışlarının önüne geçmek açısından önem taşıdığı kanaatindeyiz. Mevcut çalışmalarda oldukça kapsamlı bir şekilde işlenmiş olmasına rağmen şahıs eklerinin mekân birimlerini temsil yönleriyle ele alınmaması meselenin ezber kolaycılığından uzak, ayrı bir dikkatle incelenmesi lüzumunu doğurmuştur. Bu ihtiyaca binaen şahısları bulundukları mekân birimleri bakımından karşılayan eklerin temsil özelliği sayesinde varlığın bir boyutu olan mekânın cümlede somutluk kazandığı izah edilmiştir.

Araştırmanın Amacı

Çalışmanın amacı varlığın olmazsa olmaz birimleri zaman ve mekânın cümle kuruluşunda nasıl karşılık bulduğunun ortaya konması ve ilgili birimleri ezber bozan bir gramer çözümlemesi odağında işlemenin diğer disiplinlerdeki karşılıklarından da bahsetmenin alana katkı sağlamasıdır. Çünkü ölçülebilen yönü, gezegenlerin

hareketlerini esas alan matematiksel yanı zamanın bilinçte de karşılık bulduğu gerçeğini değiştirmez. Amacımız zamanın ölçülen dolayısıyla mekânla tamamlanan yanının fiil zamanı kapsamında karşılık bulduğunu, insan bilincinde işlenen zamanın da kip incelemeleri için dikkate alınabilecek dönüştürücü bir yön taşıdığını ortaya koymaktır. Çalışmanın itirazlarından biri gramer zamanının öznel olduğu yönündeki teze ve bu öznelikten kaynaklı kip kayması, zaman kayması terimlerinin gramer kitaplarında yerini almasına yöneliktir. Gramer zamanının öznel olamayacağını, bir fiilin iki ayrı zamanda vuku bulamayacağını dolayısıyla birleşik zamandan bahsedilemeyeceğini aktarmak, kip kayması, zaman kayması gibi terim ve tespit yanlışlarının önüne geçebilmek, cümlelerin ancak geçmiş zaman ve geniş zaman verileriyle kurulabildiği gerçeğini bir kabule dönüştürebilmek bu çalışmanın diğer amaçları arasındadır.

Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışma zamanı ve mekânı açıklamaya yönelik nazari bilgilerin yanı sıra yapı çözümlemesi içermektedir. Çalışmanın hazırlık sürecinde kaynak taraması yapılmış, kitaplardan, makalelerden, tezlerden bilgiler derlenmiştir. Kitabî bilgiye ayrılan giriş bölümünde zaman ve mekânın varlığın birer boyutu olarak muhtelif disiplinlerdeki karşılıkları ele alınmıştır. Birinci bölümde mevcut gramer çalışmalarında konunun işlenişine ilişkin genel manzara sunulmuş, bunu takiben Türk dilinde zaman ve mekân birimleri yapı çözümlemesi eşliğinde cümlelerin anlam ve görev unsurları arasındaki eş zamanlılık, art zamanlılık odağında ele alınmıştır. Fiil zamanı bir diğer deyişle cümle kuran zaman ekleme bilgisinin karşıtlık düzeni gereğince geniş zaman ve geçmiş zaman başlıkları altında incelenmiş, mekân birimlerinin şahıs ekleriyle arasındaki temsil ilişkisi ortaya konmuştur. Tarihî metinlerden seçilen eserler ilgili birimlerin cümledeki yerini ortaya koymak amacıyla incelenmiş sonrasında da ayıklanan malzemedeki ilgili birimler bir tasnif eşliğinde sunulmuştur.

Metinleri tarihî tüm diyalektlerden seçmek hususunda gösterdiğimiz özen en eski metinlerden bu yana Türk dilinin değişmeyen, yapı sağlamlığıyla korunan ekleme düzeninde zaman ve mekân birimlerinin bir cümleyi nasıl kurduğunu ortaya koymaya yöneliktir. İncelenen örnekler bu amaca istinaden Köktürkçe metinlerden, Uygur, Bilinmeyen Orta Asya, Karahanlı, Harezmi, Kıpçak, Eski Anadolu Türkçesi metinlerinden alınmıştır.

Zaman ve Mekân

Zamana ve mekâna kayıtlı olmak varlığın zorunlu bir özelliğidir. Bir şeyin var ya da yok olduğunun kabulü o şeyin zaman ve mekân yönüyle de kabulü ya da reddi anlamına gelmektedir. Bu durumun varlık ve onun hareketi açısından taşıdığı zorunluluk hem bilgi hem de düşünce yönüyle kabul görmüş bir gerçeği karşılar. Zaman mekân verilerini fizik bilimi, algı bilimi ve gramer hareket odaklı işlerken felsefe söz konusu verileri varlık bilgisi temelinde tartışır.

Galileo ile Newton'un hareketi zaman ve mekân birleşenlerine ayırması mekanik bilimi için zaman ve mekânın esas birimler olduğunu yansıtır. Bazı düşünürlerin zaman ve mekân hakkındaki çıkarımlarına değinmek de bu verilerin düşünce yönüyle nasıl karşılık bulduğunu yansıtmaları bakımından dikkate değerdir. Gassendi'ye göre madde, zaman ve mekân içinde yaratıldığına göre zaman ve mekân birimleri yalnızca mantık açısından değil var oluş açısından da maddenin vücut buluşuna olanak sağlayacak ön koşullardır. Zaman ve mekân düşünceden bağımsız olarak vardır (Topakkaya, 2017: 151).

Kant'a göre zaman ve mekân insanın temel algılama formudur. Başka bir ifadeyle zaman ve mekân herhangi bir şeyi algılayabilmek, tecrübe edebilmek için ihtiyaç duyulan birer birleşendir. Bu tespitten hareketle şunu söylemek mümkündür: Zaman ve mekân bir şeyin var oluşunun belirleyicisi olduğuna göre bilgiyi oluşturan şey de varlığın zaman ve mekân birimleri bakımından tecrübe edilişidir. Bu yönüyle zaman ve mekân bilgi için de birer belirleyicidir.

Yaratan-Yaratılan Karşıtlığıyla Zaman ve Mekân

Zaman ve mekânı varlık bilgisi temelinde incelerken yaratan ve yaratılan farklılığına değinmek mecburî bir durumdur.¹ Tanrı taşıdığı nitelikler yönüyle kendine has varlığından ayrı tasavvur edilemeyendir. Mükemmel ve doğaüstü nitelikleri Tanrı'nın zaman ve mekân verilerinden bağımsızlığını zorunlu kılar. Tanrı, başlangıç ve son taşımaz yani ezeli ve ebedidir. Yaratanın zamandan bağımsızlığı ile yaratılanın ancak bir zaman aralığında var olabilmesi arasındaki karşıtlık daimîlikle fânîlik arasındaki farka temas etmektedir.

¹ Detaylı bilgi için bkz. Arıcı, 2021: 1-23; Göldeste, 2022: 109-121

Zaman sonluluk ve sonsuzluk arasındaki farkı ortaya koyarken mekân da bir zemine bağlı ya da bir zeminden bağımsız olma farkını belirlemektedir. Yaratıcı olmak, zeminden de münezzehe olmayı gerektirirken yaratılan olmak bir zeminde kayıtlı olmak demektir. Zamanı ve zemini sınır dâhilinde tecrübe etmek insanoğlunun yaratılış yönüyle yetersizliğinin zorunlu bir sonucudur.

Sınırlılık taşıyan varlığın kendisi gibi hareketi de ancak bir zaman ve mekân aralığında ortaya çıkar. Bununla birlikte varlığa ve varlığın hareketine sınır çizen zaman ve mekân birimlerinin kendileri de sınırlılık taşır.

Zamanın başı ve sonu olduğu düşüncesi zamana ilişkin ilk belirlemeleri karşılayıp zamana sınır çizer. Zamanın nasıl başladığının ve biteceğinin yorumu referanslarına göre farklılık gösterir. Dinî bir referansla yorumlandığında zamanın yaratıcı tarafından başlangıcı ve bitişi belirlenmiştir. Çünkü yaratıcının yaratma iradesi başlangıcı ve sonu olan bir fiildir. “Ne zaman?” sorusuna ilişkin tüm bilgiler yaratıcıda kayıtlıdır. Buna göre zaman, yaratmayla başlar. Varlık âleminin ortaya çıkışıyla zamanın başlangıcı birdir.

Dinî referansı reddeden bir görüş için zamanın başlangıcı varlığın kendiliğinden olma zamanına denk gelir. Burada yaratmanın yerini kendiliğinden olma alır ve varlık âlemine çıkışla birlikte zaman başlar.

Zaman ve Mekân Birimlerinin Bütünlüğü

Varlık âlemine çıkış, zaman ve mekân birlikteliğinin de ortaya çıkışı olup zamanın mekân üzerinden tanımıyla yakından ilgilidir. Zamanın mekân aracılığıyla ifade edilişi varlık âleminde aranmalıdır. Çünkü varlık âlemindeki uzay, mekândır. Zamanın aktığı hissini veren şey, mekânı temsil eden uzayda yani varlık âleminde görülen hareketliliklerdir. Bu nedenle takvim yapmak, zamanı hareket yönüyle karşılamaktır.

Zamanın somutluk kazanmasında mekân işlevseldir. Zaman bölümlendiğinde zamana mekân sağlandığı düşüncesi hâkim olduğundan zamanı ifade etmenin tek yolu mekâna ait ifadelerden yararlanmaktır. Zamanın sınıflandırılması takvim yapma kolaylığı sağlamakla kalmaz, mekânla ilgili tasavvurların zamanla ilgili tasavvurda ne kadar etkili olduğunu gösterir. Çünkü mekânla ilgili bilgilerden hareketle zamanla ilgili tasavvurlara gidilir. Takvim sınırlarla oluşturulan zaman türüdür. Takvim, zamanın mekânla temasıdır.

Zaman doğrudan tecrübe edilemez, ancak hareket aracılığıyla algılanır. Hareket unsuru da mekândan bağımsız algılanamayacağından zaman ve mekân birbirinden ayrılamayan

algı birimleridir. Nasıl ki bir varlık zaman, mekân kaydından ayrı düşünülemezse zamanı ve mekânı birbirinden ayrı düşünmek de olasılık dışıdır. Enin ve boyun birbirinden ayıramayacağı gerçeği gibi zaman ve mekân unsurları da varlığı kavramada birbirinden ayrı değerlendirilemeyecek birimlerdir.

Felsefe, Bilim, Dil Disiplinlerinde Zaman ve Mekân

Felsefede Zaman ve Mekân

Felsefe tarihinde filozofların zamana ilişkin tespit ve yorumlarının ortaya çıkışında “Zaman tecrübelerden bağımsız zeminde temellenen bir gerçeklik midir yoksa zihne dayalı bir gerçeklik midir?” sorularına verilen farklı cevaplar etkilidir.

Filozofların bir kısmı zamanı evrenle irtibatlandırıp zamanın hareket üzerinden tecrübe edilmesini esas alarak zamanı evrenin bir gerçeği olarak görmüş, bir kısmı zamanı dinî öğretiyi açıklama yoluna gitmiştir. Bir grup filozof ise zamanın evrene değil insana ait bir gerçeklik olduğunu belirtip zaman ve bilinç ilişkisini esas almıştır.

Zamanı Evrenle İrtibatlandıran Felsefe

Felsefe tarihine bakıldığında Yunan felsefesinin zaman anlayışında tabiat olaylarının etkili olduğu görülür. Gece gündüz döngüsü, mevsimlerin devri zamanın sürekli başa döndüğü bu nedenle bir başlangıç ve sondan yoksun olduğu yorumunu doğurmuştur. Böylesi bir yorumda zaman, sürekli devreden hareketle tanım bulmuştur.

“Timaios” diyalogunda yer alan “Doğurulmamasına rağmen var olan ve her zaman gelişmesine rağmen asla var olmamış olanların ne olduğu” (Platon, 2022: 37) sorusu idealar ve görüngüler ayrımının temeli olup Platon’un zamana dair görüşlerinin de temelini oluşturur. İdealar dünyasının zamanı olan “aion”² akılla, görüngülerin hareket ve değişimi kapsamında yer alan “khronos”³ ise hareketle idrak edilir. Görüngüler dünyasına ait olan zamanın sayıyla belirlenişi sayesinde zaman algılanır.

Platon, var olmayı ve zamanın başlamasını bir tutar. Gökyüzü yaratıldığı esnada ölümsüzlüğün bir kopyası olarak gezegen hareketleriyle temsil bulan, adına zaman denen

² Aion, Antik Yunan inancında sonsuzluğu ifade eden kavramdır.

³ Khronos, varlık gösteren nesnelerle ilgili zamandır. Khronos, aionun kapsamındadır.

form ortaya çıkmıştır.⁴ Bu nedenle yok olmaları gerekirse gökyüzü ve zaman birlikte yok olacaktır (Platon, 2022: 46-47).

“Kategoriler” adlı eserinde Aristoteles “varlık, nicelik, nitelik, görelilik, uzam, zaman, durum, iyelik, etkinlik ya da edilginlik” kategorilerinin nesnel dünyada var olduğunu ve var olan şeyleri sınıflandırdığını belirtmektedir (Aristoteles, 2019:11). Birer kategori olarak zaman ve mekân süreklilik taşıyan nicelik olarak ele alan Aristoteles’e göre zaman, şimdinin geçmiş ve gelecekle birleşmesi sayesinde sürekliyken mekân da cismin parçalarının aynı sınırdaki birleşmesinden ötürü süreklidir (Aristoteles, 2019: 29).

Aristoteles’in doğa felsefesi zaman üzerine tespitlerinde belirleyici olmuştur. “Fizik” adlı eserinin üçüncü bölümünde Aristoteles, doğanın bir devinim ve değişme ilkesi olduğunu belirtip devinim bilinmediğinde doğanın da bilinemeyeceğini söyler (Aristoteles, 2023: 93). Dördüncü bölümde de devinim üzerinden zaman meselesini tartışır. Zamanı kendinden önceki filozoflardan ayrı olarak mitolojiden uzak bir tutumla ele alan Aristoteles, zamana fizik bilimi temelinde bir tanım kazandırmıştır.

Aristoteles için önce ile sonraya göre devinim sayısı zamandır. Zaman devinin ölçüsüdür (Aristoteles, 2023: 191). Devinim hızlı ya da yavaş olabilir, bunu belirleyen zamandır. Ancak zamanın kendisi hızlı ya da yavaş olamaz. Zaman ve devinim hem nitelik hem nicelik yönüyle farklıdır. O hâlde zaman bir devinim değildir. Ancak değişimden de bağımsız değildir (Aristoteles, 2023: 187). Değişim zamanla ölçüldüğündendir ki değişimin farkına varmak zamanın aktığının farkına varmaktır. Zamanın ölçülebilirliği onun fiziksel yönünün bir işaretidir.

Zamanı Dinle İrtibatlandıran Felsefe

Antik Yunan’da evrenin bir parçası olarak görülen ve tabiat olaylarıyla yorumlanan zaman, Orta Çağ’da dinle irtibatlandırılmıştır. Bu dönem felsefesinin Tanrı esaslı olması sebebiyle zamana da yaratılmış olma özelliği yüklenmiştir. Bu durum da zamanı Tanrı’yla irtibatlı bir boyuta taşımıştır.

En tipik örneği Antik Yunan’da görüldüğü üzere mitolojiler evrenin başlangıcı ve sonu olduğu düşüncesini taşımaz. Evrenin başlangıcının ve sonunun olduğu bilgisi esasen din kaynaklıdır. Antik dönemde başlangıç ve sondan yoksun tasarlanan, döngüye dayalı

⁴ Demiurg’un zamanı aionun bir kopyası olarak ortaya çıkarması Platon düşüncesinde zamanın bir yönüyle mitolojik izah bulunduğunu yansıtır.

olarak açıklanan zaman, yaratılmanın bir gereği olarak bu kez bir başlangıç ve son eşliğinde tasavvur edilir. Hristiyanlık etkisiyle şekillenen bu yeni zaman anlayışında zaman birikerek ilerler.

Zamanı dinî öğretiyile açıklayan Augustinus, Tanrı'yı kendi varlığına has nitelikleriyle tanımlayıp onu evrenden ayrı tutan bakış açısıyla çığır açmış bir isimdir. "İtiraflar" adlı eserine başladığı "Yeri göğü yaratmadan önce ne yapıyordu Tanrı?" sorusuna "Bir şey yapmıyordu; çünkü bir şey yapıyor olsaydı bu yaptığı yaratmadan başka ne olabilirdi?" cevabını vererek zamanın yaratmayla başladığını dile getirir (Augustinus, 1996: 45).

Tanrı'nın zamandan önce gelmesinde zamana ilişkin bir içerik mevcut değildir. Aksi hâlde bu durum Tanrı'nın var olduğu bir zaman içeriği taşırdı. Tanrı var olan bengiliği sayesinde geçmişin ve geleceğin ötesindedir. Bütün zamanların sahibidir (Augustinus, 1996: 46). Yaratılmışlar ise yine yaratılmış olma niteliği taşıyan, başlangıç ve sona sahip bir zamana aittir.

İslam felsefesinde zamanın yaratıldığı düşüncesi Gazzâli'de görülür. Gazzâli, "Zaman sonradan olma ve yaratılmıştır. Ondan önce kesinlikle bir zaman yoktur. Bizim 'Allah âlemde ve zamandan öncedir.' sözümüzün anlamı şudur: Allah vardı ve âlem yoktu." (Gazzâli, 1981: 33) sözleriyle zamanın yaratıldığını dile getirir.

Zamanı Bilinçle İrtibatlandıran Felsefe

Zamanı bilinçle kurduğu ilişkiyle ele alan filozoflar için zaman, bilincin bir gereğidir. Kant'a göre zaman ve mekân algının formlarıdır.⁵ İdrak için zaman bir form oluşturmasaydı eş zamanlılık ve ardı ardına gelme algının konusu olamazdı (Topakkaya, 2017: 177).

Zaman mekânla birlikte bir algılama formu olarak bilgidен önceliklidir ve bilginin oluşmasının ön koşuludur. Bu algılama formlarını kullanmadan bilgi oluşmayacağı için esasen edinilen bilgi nesnelerin kendisine yönelik bilgi değil algılanışlarına yönelik bilgidir. Edinilen her bilgide kişinin zaman ve mekân algısının bilgiyi dönüştürücü etkisi vardır.

⁵ Kant felsefesinde bu durum "*a priori*" terimiyle karşılık bulur. Öncelik ilgisi taşıyan bu ifade zaman ve mekân verilerinde tecrübe sahibi olmak için ilk olarak zaman ve mekân tasavvuruna sahip olmak gerektiğini ifade eder.

Özne daima zamana dair bir bilince sahip olduğunun farkındadır. İnsan bilincinin bir gereği olarak zaman gerçektir (Topakkaya, 2017: 182). Ancak Kant için zaman ve mekânın gerçekliği bunların kendilerine yönelik bir gerçeklik olarak değil insan bilincinde bir algılama formu oluşturmalarına dayanan bir gerçeklik biçiminde yorumlanmalıdır.

Bergson, zaman ve süre olmak üzere iki yönlü bir zaman tanımı ortaya koyar. Fizik bilimiyle tanımlanan ve ölçülen zaman, mekân üzerinden tanım bulur. Tümüyle ölçülebilirliğe yani niceliğe dayanan ve mekân sağlanan bu zaman gerçek değildir. Gerçek zaman olan süre, mekân verisinden bağımsızdır (Gündoğan, 1988: 42).

Gerçek zamanı karşılayan süreyi Bergson, “Tamamıyla saf olan süre şimdiki hâl ile evvelki hâller arasında bir ayrılık yapmaksızın kendini serbestçe yaşamaya bıraktığı zamanlardaki şuur hâllerimizin aldığı bir tevali şeklidir.” diye tarif eder. (Bergson, 2022: 76)

Sürenin içeriğinde geçmiş, şimdi ve gelecek birbirinden kesin çizgilerle ayrılmaz. Süre heterojen bir yapıya sahip olup bir nicelik ifade etmez. Bu durumu Bergson, “Saf süre ancak iç içe geçen birbirlerinde eriyen, kenarsız birbirlerine nispetle hiçbir ayrılık temayülü ve adetle hiçbir yakınlığı olmadan sadece keyfiyet hâlinde bir değişmeler tevalisi olabilir.” (Bergson, 2022: 78-79) şeklinde ifade eder. Süre hafıza sayesinde hep korunan ve her algıyla yenilenen geçmişini içerir. Süre hafızayla var olan ve algıyla da zenginleşen iç zaman bilincidir.

Heidegger’e göre zaman sonsuzluğu değil son buluşu referans alan bir temelde tanımlanabileceği için varlık zamandır. Zaman kendi geçiciliğinin farkında olan yani ölüme yönelik olan bir varlık için geçerli olabilir. İnsan doğum ve ölüm arasında var olduğu gerçeğini kavradığında zamanı tanımlayabilir (Heidegger, 2021: 86). Sonsuzlukta zamanın içeriğini bulamayan Heidegger için zaman sonludur (Heidegger, 2021: 289).

İlişkiye dayalı zaman anlayışını ortaya koyan Leibniz’e göre zaman ve uzay var oluşun gerçekliğinden yoksundur. Zaman ve uzay temsiller arasındaki düzendir (Leibniz, 2022: 110). Bu görüş için zaman iki olay arasında zamana dayanan ilişkiyi, uzay ise iki olay arasında mekâna dayanan ilişkiyi verir. Zaman ve uzay iki olay arasındaki ilişkiye dayandığından mutlak olamaz.

İlişkiye dayalı zaman anlayışının bir diğer temsilcisi Spinoza, zamanı süre kavramıyla karşılamıştır. Zamanı “Sürenin belirlenim kazanabilmesi için, onu sabit ve belirlenimli

bir harekete sahip olan öteki şeylerin süresiyle karşılaştırırız ve bu karşılaştırmaya zaman denir. Bu sebeple zaman şeylerin bir hâli değil, sadece bir düşünce tarzıdır ya da öncesinde söylediğimiz gibi bir akıl varlığıdır. Çünkü zaman süreyi açıklamaya yardımcı olan bir düşünce tarzıdır.” (Spinoza, 2013: 53) şeklinde tanımlayan Spinoza için zaman akla dayanan bir kategoridir. Olayların birbirini izlemesi ve sürenin ölçülmesi düşünceyle mümkündür. İnsan, nesneleri süreyle kurduğu ilişki sayesinde kavrayabilmektedir.

McTaggart “Unreality of Time” başlıklı makalesiyle zamanın varlığını iki ihtimal üzerinden kurgulamış, tartışmış ve nihayetinde reddetmiştir. Bu ihtimallerin ilki zamanı geçmiş, şimdi ve gelecek olmak üzere üçe bölümleyen A serisi, diğeri ise zamanı önce ve sonra kavramları üzerinden kurgulayan B serisidir.

Zamanın varlığı için değişim gerekir. Bu da A serisiyle mümkündür. Bir olayın geçmişte, şimdide, gelecekte oluşu o olayı diğerlerinden ayıran temel niteliği olarak görülecekse bütün olaylar gelecek iken şimdi, ardından da geçmiş olduğu için hiçbir olay zamana ilişkin temel niteliğini koruyamayacaktır. Yani A serisi kendi içinde çelişkilidir. Zamanın B serisinin kurgusu öncelik-sonralık ilişkisine dayandığından bu sıralama hiçbir şekilde değişmez. Bu statik yapı da zaman ve değişim arasındaki ilişkiyle çelişir. Bu nedenle B serisi de gerçek olamaz (McTaggart, 1908: 457-474).

McTaggart’ın kurguladığı A ve B serilerinden hareketle dinamik ve statik zaman teorileri geliştirilmiştir. Zamanın statik olduğunu düşünen B serisi savunucuları için zamanın geçmiş, şimdi ve gelecek şeklinde üçe ayrılışı gerçek değildir. Burada esas olan, öncelik ve sonralık ilişkisidir. Zamanın üçe bölünüşü zihinle ve dilin kullanımıyla ilgili olduğu için insanın olmaması hâlinde zaman da olmaz.

Değerlendirme

Antik Çağ’da doğa felsefesi üzerine temellenen felsefî anlayış zaman ve mekân kavramlarını da doğa üzerinden tanımlamıştır. Doğanın değişim sergileyişi zamanın değişimin esas alınmasıyla yorumlanışını beraberinde getirmiştir. Bu gerekçeyle Antik Çağ’da fiilî olarak zamanın kendisi de oluşa dâhildir. Orta Çağ’da ise dinî öğretinin etkisiyle zaman, daha durgun bir tanım bulmuştur. Zaman ve mekân kavramlarının yaratıldığı bilgisi ağırlık kazanmıştır. Modern Çağ ile birlikte zamanın tanımı bilinci merkeze alan anlayışın etkisiyle değişmiştir.

Felsefede karşılık bulan zaman tanımı ve yorumunun Türk dilinin gramer zamanının incelenmesinde araştırmacıları yönlendirici bir tesiri tarafımızca tespit edilememiştir. Bir

diğer deyişle gramer zamanının bir boyutunun felsefedeki zaman incelemesinden hareketle yorumlandığı görülmemiştir. Ancak varlık eksenindeki tartışmalar bir yana bırakılırsa felsefenin tartışma konusu bilinçte kayıtlı zamanın yani iç zaman bilincinin ve tasavvurunun kip incelemelerine kapı aralayabileceğini kanaatindeyiz.

Bilimde Zaman ve Mekân

Ana hatlarıyla bilim tarihine bakıldığında zamanın hareketi fizik biliminin esaslarınca açıklayan bir yaklaşımla incelendiği görülür. Bu yaklaşım zamanı zihnî bir mesele olarak yorumlayıp zamanın bilinçle ilişkisini inceleyen felsefî yaklaşımdan farklıdır. Çünkü fizik bilimi için zaman tecrübelerden bağımsız, hareket ve hız değişkenlerine bağlı olarak ölçülebilen bir olgu olarak tanım bulur. Yani zaman dinamiğin bir değişkenidir. Felsefe zamanın niteliğiyle ilgilenir, zamanın niceliğinin bilimsel bir temelde incelenmesi için fizik biliminin “t” verisiyle ölçülmesi yeterlidir.

Aristoteles fiziğinde zaman ve mekân hareketin gerektirdiği şeylerdir. Zamanın üzerine konuşabilmek için hareketin varlığı ön koşuldur. Bir doğa ilkesi olarak hareket doğanın incelenişinde hem varlığın kendisi hem de bilgisi için zamandan öncelikli bir kavramdır (Aristoteles, 2023: 21-24).

Mutlak zaman anlayışı Aristoteles’in hareketi zamana önceleyen anlayışına karşı çıkarak zamanı önceler. Gassendi’nin geliştirdiği zaman ve mekân düşüncesi, tecrübe edilen nesnelerden ve insan düşüncesinden bağımsızdır (Topakkaya 2017: 151). Madde her yerde eşit şekilde akan zaman ve mekân içinde yaratıldığına göre Gassendi için bunlar maddenin özellikleri olamaz.

Gassendi’nin maddenin haricinde zaman ve mekân bulunduğu düşüncesi Newton üzerinde etkili olmuştur. Newton öğretisi için zaman ve mekân mekaniğin temel birleşenleridir, varlığın koşullarıdır.

“Doğal Felsefenin Matematiksel İlkeleri” adlı eserinde zaman, uzay, hareket kavramlarını tanımlayan Newton ancak görelilik olarak bilinebileceği düşüncesiyle zamanı, uzayı mutlak ve görelilik şeklinde ayırmıştır.

“Saltık, gerçek ve matematiksel zaman, kendiliğinden ve kendi doğasından, dışsal herhangi bir şey ile ilişki olmaksızın eşitlik içinde akar ve bir başka ad ile süre olarak adlandırılır. Görelilik, görünürde ve sıradan zaman ise sürenin devim aracılığıyla duyulur ve dışsal bir ölçüsüdür ki genellikle gerçek zamanın yerine kullanılır. Örneğin bir saat, bir gün, bir ay, bir yıl gibi.” (Newton, 2019: 35)

“Saltık uzay kendi doğasında, dışsal herhangi bir şey ile ilişki olmaksızın her zaman benzer ve devimsiz kalır. Göreli uzay saltık uzayların devinebilir bir boyutu ya da ölçüsüdür ki duyularımız onu cisimler açısından konumu yoluyla belirler ve kabaca devimsiz uzay yerine alınır. Örneğin yeryüzü açısından konumu yoluyla belirlenen bir yeraltı, atmosferik ya da göksel uzayın boyutu böyledir.”(Newton, 2019: 35)

Newton’la temsil bulan dinamik anlayışı Einstein’ın izafiyet kuramıyla yerini uzay-zaman anlayışına bırakır. Genel izafiyet kuramına göre zaman, bizzat oluşun içindedir ve ışığın yayılma hızına göre belirlenir. Klasik fiziğin üç boyutuna zaman dördüncü bir boyut olarak eklenir (Topakkaya, 2017: 308-309). Özel izafiyet teorisine göre her bir saat kendi yerel mekânının zamanını gösterir yani her sistemin kendi yerel zamanı vardır (Topakkaya, 2017: 322).

Zamanın ölçümünü etkileyen değişkenler olduğu gerekçesiyle zaman ölçümü ancak bir referansa ve koordinat sistemine göre geçerlilik taşıyacaktır.⁶ Zamanın ait olduğu referans bildirilmediğinde “bir olayın zamanı” ifadesinin anlamı yoktur. Tüm sistemler birbirine göreli zaman taşıdığı için iki olay eş zamanlı olamaz. Ayrıca hareket hâlindeki bir cisim hızlandıkça zaman bu hareketli için yavaşlar.

Genel görelilik, uzaydaki madde ve enerji dağılımının uzay-zamanı büktüğü tespitine dayanır ve kütle çekim etkisini de hesaba katar. Daha güçlü bir kütle çekim alanında saatler daha yavaş çalışmaktadır. Hızlı hava araçlarına konan çok hassas saatlerle zamanın izafiliği kanıtlanmıştır (Rovelli, 2023: 78).

Newton’da mutlak zaman, mutlak mekândan ötürü meydana gelse de hiçbir şekilde onunla ilişkilendirilmemekte, zaman ve uzay ayrı ayrı varlıklarını sürdürmektedir. Oysa görelilikte zaman uzayla bir bütündür. Evrenin işleyişi ancak zaman ve mekânın birlikte işlediği gerçeğiyle izah bulur.

Değerlendirme

Bilim tarihinde zaman, mekân verileri ilk olarak mutlak ve göreli ayrımına tabi tutulmuş; ardından hareketi zaman mekân bütünlüğüyle açıklayan yeni bir fizik anlayışı izafiyet teorisine ortaya çıkmıştır. Klasik mekanikte belirli bir hareket için üç boyutlu mekân ve

⁶ Görelilik teorisine göre taşın yere çarpma zamanı tüm gözlemciler için eşit değildir. Zaman koordinatıyla uzay koordinatı iki koordinat sisteminde farklı olacak ve göreli hız eğer ışık hızına yakınsa zaman koordinatındaki değişiklik açıkça gözle görülecektir. *bkz.* Einstein-Infeld, 2015: 189

mutlak zaman koordinatı kullanılırken Einstein öğretisinde zaman varlığın üç boyutuna ilaveten uzay-zaman terimiyle karşılık bulan, “t” ile temsil edilen dördüncü bir boyuttur. Big bang⁷ ve entropinin⁸ evrenin bir başlangıcı ve sonu olduğu yönündeki bilgisi evrenin zamanla bağlantısını göstermektedir. Evrenin bir yaşı olduğu gerçeği fizik bilimi verileriyle desteklendiğinden zaman bizim haricimizde bağımsız bir boyut kazanmaktadır.

İster mutlak ister izafi anlayışla karşılık bulsun fizik biliminin tanımlayıp ölçtüğü zaman, gramerin cümle unsurlarıyla karşıladığı, cümle düzeyinde işleyip kullandığı zamandır. Dil bilgisinden bağımsız zaman verisinin gramerin kendi zaman kurgusuyla cümleye taşınması sayesinde cümlenin zamanı, zamanın kendi sınırlarını aşan bir aktarım gücü taşır. Bunun yanı sıra bilimin zaman tanımı, fiil zamanını doğrulayıcı bilgiler sunar. Çünkü bilimin verileri zamanın izahının ancak mekânla mümkün olduğu yönündedir. Gramer zamanı bahsinde de mekân birimleriyle yani şahıs ekiyle tamamlanmayan zamanın cümle kurabilmesi mümkün değildir.

Varlığın Zaman ve Mekân Birimlerinin Dilde Kaydı

Dili yapısıyla ve tüm unsurlarıyla ortaya koymada bir formül olan cümle, varlığı ve hareketini zaman mekân birimleri dâhilinde dile taşır. Bu birimlerle varlık ve hareketine dair farklı bilgiler sunulur. Bu farklılık da isim ve fiil kategorileri arasındaki ayırmadan kaynaklanır. Varlığın hareketinin dile taşınışında zaman ve mekân birimleri fiilin vuku buluşunu izah etmek üzere kullanılır.

Ayşe dün yüz soru çözdü. (çöz-Ø-dü+Ø+Ø)

Bu cümledeki zaman ve mekân birimleri hareketi açıklamaya yöneliktir.

Varlığın kendisine dair bilginin dile taşınışında ise zaman mekân birimleri “o hâl üzere bulunma”yı aktarmak üzere kullanılır.

kâğıt<kâğıt+Ø+Ø+er-Ø-ür+ol+Ø

Kâğıt yukarıda çözümlenen yapısıyla aslında sözlükteki “hamur durumuna getirilmiş, türlü bitkisel maddelerden yapılan, yazı yazmaya, baskı yapmaya, bir şey sarmaya

⁷ Büyük patlama kuramı adıyla da bilinen big bang teorisi evrenin sürekli genişlediği, buna dayalı olarak da sıcaklığının düştüğü tezini taşır. Detaylı bilgi için bkz. Taslaman, 2013

⁸ Entropi, evrenin bir sonu olduğu ve her an bu sonun yaklaştığı bilgisidir.

yarayan kuru, ince yaprak.” (TS, 2009: 1033) şeklindeki karşılığıyla “kâğıt olma durumunun” bilgisini ve zaman kapsamını sunar.

Varlığın kendisini aktaran ek fiilli yapı zaman alternatiflerine sahip değildir. Çünkü zaman alternatifleri zaman aralıklarına işaret eder, dolayısıyla sözlük maddesinin kapsamından yoksundur. Varlığın doğrudan doğruya kendi bilgisini sunan ek fiilli yapı bu gerekçeyle geniş zaman verisi taşıırken varlığa ilişkin çeşitli durumları, nitelemeleri aktaran ek fiilli yapı geçmiş zaman ve geniş zaman karşıtlıkları taşıyabilir. “Yalnız” da bir sözlük maddesi olmakla birlikte doğrudan doğruya varlığın kendi bilgisini değil, varlığa ait bir özelliği karşıladığından geçmiş zaman ve geniş zaman alternatiflerine sahiptir.

yalnız+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+ım+Ø

yalnız+Ø+Ø+Ø-Ø-dı+m+Ø

1. BÖLÜM: BİR GRAMER KATEGORİSİ OLARAK ZAMAN

1.1. Yerleşik Gramer Çalışmalarında Zaman

Türk dilinin gramer zamanını incelemekten önce yerleşik gramer çalışmalarında bu konunun nasıl karşılık bulduğuna değinmek gerekir.

Kimi araştırmacılar gramer zamanını fiilin odağında yorumlar. Ergin (2023: 146), Korkmaz (2022: 517), Eker (2010: 299), Topaloğlu (2019: 148), Hengirmen (2015: 216) zamanı fiilin ilgili olduğu gramer kategorisi olarak tanımlar. Bilgegil (2014: 239), zamanı tanımlarken hareketi dikkate alır. Hareket bir önceki ve bir sonraki durumları zorunlu kıldığı için önce ve sonra da zaman kavramıyla ilgili olduğu için Bilgegil'e göre "Eylem zamanla kaimdir." Zamanı saymaca bir kavram olarak tanımlayan Karaağaç (2019: 358), fiilin gerçekleşme biçiminin zaman çekimli yüklemlemlerle olduğunu dile getirir. Vardar (2002: 228), zamanın fiile bağlı olarak gerçek sürenin çeşitli dilbilgisel bölümlerini belirten ulam ve bu ulama bağlı olarak ortaya çıkan alt ulamlardan her biri olduğunu belirtir. Malkoç'a (2011: 1075-1081) göre insanların olayların akışında hissettiği fiziksel bir fenomen olan zaman, dil biliminde bir fiil çekimidir. Bu, fiilin mecburî olarak bir zaman eki almasıdır.

Kimi araştırmacılar zamanı incelerken fiil zamanının gerçek zamanla ilişkisini dikkate alır. Demircan (2005: 106), zaman eklerinin fiilin olduğu zamanı değil, biçimsel zamanı belirttiğini, biçimsel zaman ile fiil zamanının özdeş de ayrı da olabildiğini dile getirir. Uğurlu (2003: 127), bir dildeki zaman sistemini açıklamanın olay ile konuşmanın ilişkilerini eş zamanlı veya art arda olma bakımından kurmak olduğunu belirtir. Günay (2014: 530), fiilde zamanın dil dışı gerçeklikteki zamanın, değişim ve gelişimin dilde ifadesini bulmuş biçimi olduğu yönünde görüş paylaşır. Benzer'e (2021: 47) göre fiil zamanı konuşma anıyla bağlantılı olarak bir vakanın ya da durumun gerçek zamana yerleşmesidir. Bir nevi fiil zamanı konuşmada belirtilen vakanın oluş anının konuşma anına bağlanmasıdır. Canbulat (2004: 570) kiplerle sağlanan zaman ile gerçek zaman arasında bir ilişki olmadığı kanısındadır. Kipler olayların varsayılan zaman çizgisine yerleşmesinde etkilidir.

Araştırmacıların bir kısmı gramer zamanını tasnif eşliğinde işlemiştir. Gencan (1971: 230), Üstünova (2005: 188), Eker (2010: 299), İlker (2017: 184) zamanın geçmiş zaman, şimdiki zaman ve gelecek zaman olmak üzere üçe ayrıldığını belirtir. Üçok (1947: 103)

ve Dizdaroğlu (1976: 178), söz konusu zamanlara geniş zamanı da ekleyerek zamanı dörde ayırır. Ediskun’a göre (2017: 171), her fiili iki anlamlı geçmiş zaman, şimdi, gelecek, geniş zaman olmak üzere beş zamana bağlayabilmek mümkündür. Aksan (2015: 100), geleneksel dil bilgisindeki zaman kavramlarına ilaveten tamamlanmış geçmiş, geçmişte sürerlilik, kesin gelecek vb. yeni zaman türlerinden bahseder. Dilaçar (1971: 111), fiilde zamanı “salt zamansızlık, alışkı geniş zaman, şimdikilik, sürekli şimdikilik, tamamlanmış şimdikilik, tamamlanmış geçmişlik, alışkı geçmişliği, geçmişte ilerencilik, tümlenişli geçmiş öncesi, geçmiş öncesi sürekliliği, geçmiş gelecekliliği, geçmişte gelecek öncesi, geleceklilik, gelecek öncesi, gelecekte ilerencilik, gelecek gelecekliliği” şeklinde sınıflara ayırır. Uzun (1998: 152), dillerde zamanın mutlak zamanlar ve göreceli zamanlar olmak üzere iki boyutta yansıtıldığından bahseder. Mutlak zamanları geçmiş, şimdi ve gelecek oluşturur; göreceli zamanlar ise mutlak zamanlara göre zaman eksenine yerleşir. Bu açıdan göreceli zamanlar mutlak zamanlar ile önceki ve sonraki olmak üzere iki yönlü bağlantı kurar. Erkman Akerson (2016: 236-237), zamanı dilimli olup olmamak yönüyle ele alır. Dilimlenmemiş zaman belirli başlangıç ve son içermez. Dilimlenmemiş zamanı geniş zaman karşılar. Merkez her zaman konuşma anı olmak zorunda değildir. Merkezin geçmişteki bir noktaya alınması hâlinde, geçmiş, şimdi ve gelecek geçmişteki bu anlatı noktasına göre şekillenecektir. Anlatı zamanı olarak geçmişteki bir an alındığında dilimlenmemiş zamanı karşılayan biçimler “-İrdİ; -İrmİş”tır. Dilimlenmiş zamandaki geçmiş, şimdi ve geleceği karşılayan biçimler ise “-Dİydİ, -mİştİ, -mİşmİş; -yordu, -yormuş, -EcEktİ, -EcEkmİş.” Gelecekteki bir an anlatı anı olarak seçilirse dilimlenmemiş zamanı karşılayan geniş zaman “-İr olacak, -yor olacak” ile işaretlenir. Dilimlenmiş zaman da “-mİş olacak, -yor olacak” ile işaretlenir. Akşehirli (2010: 25-26), üçüncü bir zaman noktasının var olması hâlinde beliren referans zamanının konuşucu ile olay zamanı arasındaki gerçek, doğal ilişkinin bir bakıma konuşucu tarafından yapay bir şekilde değiştirilmesi sonucunda ortaya çıktığını belirtip “Ahmet uyandığında kardeşi gitmişti.” örneğini verir. Örnek cümlede üç ayrı zaman söz konusudur: Konuşma zamanı yani konuşucunun bu cümleyi söylediği zaman, yüklemde belirtilen olayın zamanı yani Ahmet’in kardeşinin gittiği zaman, referans zamanı yani Ahmet’in uyandığı zaman. Akçataş (2004: 98), zamanı geçmiş, bulunulan an, gelecek ve sınırsızlık (geniş zaman) şeklinde ayırır. Ardından da bu zamanları kendi içinde bitmişlik/bitmemişlik, süreklilik/süreksizlik, belirlilik/belirsizlik, kesintililik/kesintisizlik, mutlaklık/itibarîlik,

bağımlılık/bağımsızlık, eşzamanlılık/artzamanlılık, uzaklık/yakınlık olmak üzere sekiz başlık altında inceler, bu değerlendirmenin sonunda da süre ve gerçekleşme anı olarak cümle düzeyinde zamanın altmış dört şekilde belirlenebileceğini söyler. Sebzecioğlu (2004: 24-25) ise zamanı tasnif ederken biçimbirimleri esas alır.

Değerlendirme

Konunun yerleşik gramerde işlenişine ilişkin fikir sunması amacıyla yukarıda ancak bir kesiti verilen çalışmaları şöyle yorumlamak mümkündür:

- a) Gramer zamanı fizik biliminin tanımladığı zaman verisinden ayrı karşılık bulmuştur. (Malkoç 2011: 1075-1081; Yaman 2018: 25; Canbulat 2004: 570; Günay 2014: 530; Vardar 2002: 228; Bozkurt 2017: 82; Ediskun 2017: 170-171)
- b) Fizik biliminin zaman verisinden ayrı tanımlanmasına rağmen fiil zamanı bahsinde fikir birliğine ulaşamamıştır. Bunun sebepleri fiil zamanı, kip, görünüş kavramlarına ilişkin tanım ve kapsam belirsizliğidir.
- c) Zaman tasnif edilerek yorumlanmıştır. Tasnif önce geçmiş-şimdi-gelecek ayrımıyla şekillenmiş, sonra üç zamanı da ihtiva eden kapsamıyla geniş zaman tasnife dâhil edilmiş, daha yakın tarihlerde ise ya başka tasnif çalışmaları yapılmış ya da yabancı zaman teorileri zaman tasnifi için belirleyici olmuştur. Görülen odur ki söz konusu tasnifler Türk dilinin gramer zamanını kendi yapısından hareketle sınıflamaya yönelik işlev taşımamaktadır.

Gerçek zamandan farklı olarak gramer zamanı dil bilgisine dayalı bir kategoridir. İnsan haricindeki canlıların iletişimlerinin sınırlı kalmasına, mevcut zaman ve mekân sınırını aşamamasına karşılık dil, mevcut zaman ve mekân verilerinin sınırlarını aşan bir aktarım gücüne sahiptir. Bu yönü dilin ölçülebilir, fizik biliminde karşılık bulan zamandan bağımsız kendi aktarım alanında tanımlı bir zaman verisi taşıdığını ortaya koymaktadır. Yerleşik gramerin yanlışlarından biri dilin fizikî zamandan ayrı bir zaman verisi taşıdığını belirtmesine rağmen mutlak zamanın üçe bölünüşünü fiil zamanına tatbik etmesinden kaynaklanmaktadır. Turan'ın tespitlerine kadar anlam ve görev unsurlarının karşıtlık⁹ ilgisiyle şekillenen yapı çözümlemesi gramer zamanının tespiti için temel alınmamıştır.

⁹ Karşıtlık Türk dilinin cümle yapısında anlam ve görev unsurlarının birbirlerini belirleyen ve sınırlandıran ilişkisini ifade etmek üzere Turan tarafından kullanılmıştır. Bu belirleyici ve sınırlandırıcı ilişkinin asıl

Gramer zamanını tartışırken bir cümleyi eksik bırakan unsurlara temas edilmelidir. Yani cümlelerin hangi unsurları olmadığı takdirde bir cümle kurulamayacaktır? Hareket zaman ve mekân verilerini gerekli kıldığı için fiil zamanı aslında hareket üzerinden zaman ve mekân arasında kurulan ilişkide biçimlenir. Hareket hakkında dile getirilenlerle zaman ve mekân verileri dilde karşılık bulur. Çünkü her cümle zaman ve mekân verileri bakımından bir bildirimdir, yargı zaman ve mekânla ilgili bir sınırlamadır. Bu veriler olmadan bir cümle kurulamayacağı için fiil zamanı bir cümleyle başka insana aktarılan, kayıt altına alınan zaman ve mekân arasındaki zorunlu ilişkinin zamanıdır.

Cümle kuruluşundaki olmazsa olmaz birimlere temas etmek önce kelime türlerine ve bunların farklılıklarına değinmeyi gerektirir. İsim ve fiil olmak üzere iki çeşit kelime türü vardır.¹⁰ İsim ve fiil farkını anlamak, cümlede eksiltiilik ve eksiltisizlik farkını da anlamak demektir. Bu fark, varlık bilgisi yönüyle bakıldığında varlığın kendisi ve hareketi arasındaki farkı ortaya koyar. İsimlerde anlam varlıkla, fiillerde ise hareketle bir düşünülür. Söz konusu ayırım, ekleşme bilgisinin temelini teşkil eder. Çünkü her iki kategorinin alacağı ekler ve her iki kategori arasında geçişi sağlayan ekler bellidir. İsim doğrudan varlığı karşılayan eksiltisiz unsurdur. Fiil ise hareketi karşılayan eksiltili unsurdur. Fiil ancak zaman ve şahıs eklerini yani bitimliliği sağlayan, sözü zaman ve mekân birimleriyle tamamlayan çekim eklerini alarak tamamlanabilir. İşte bu, “Cümle neden zaman ve şahıs eki almış bir fiildir?” sorusunun cevabıdır.

Dil, zaman verisini bir cümledeki çeşitli gramer unsurlarıyla aktarır. Bu aktarma işleminde kullanılan unsurlar dilde zamanla ilgili iki kategoriyi karşılar. İlki cümle kuruluşunu sağlayan temel zaman kategorisidir. Bu kategori “fiil-zaman eki+şahıs eki” denkleminde temsil bulur. İkincisi ise bu denklemin dışında kalan bitimsiz zaman kategorisidir. Bitmiş fiille bitmemiş fiil arasında, zaman ve mekân birimlerini bildirme bakımından farklılık vardır.

Bir gramer kategorisi olarak zaman cümle kurabilen zaman ve cümle kuramayan zaman olarak ikiye ayrılır.

unsur/yardımcı unsur karşıtlığı, anlam/görev karşıtlığı, morfofonetik/morfofonemik karşıtlık gibi birleşenleri bulunmaktadır. bkz. Turan, 2018: 99

¹⁰ bkz. Turan, 2018: 100

1.2. Cümle Kuramayan Zaman ve Kapsamı

Bir cümlede “fiil-zaman eki+şahıs eki” formülünün haricindeki zaman bitimsiz zamanı karşılar. Bitimsiz zaman cümleyi kuran kişinin dilediği kadar kelime-kelime, kelime-ek ilişkisi kurabilmesini ve cümleyi dilediğince kurgulayabilmesini sağlar. Sürece yayılan zaman sayesinde cümle kurmada kullanılacak sayısız tamlama oluşturulabilir.¹¹

Cümlelerin asıl unsuru yüklem, çekim eklerini alarak tamamlanmış bir fiildir. Bu yönüyle zaman ve şahıs eklerini alan fiil cümlelerin tek başına temsilcisidir.¹² Yüklem haricindeki yapı “yardımcı unsur+asıl unsur”, “tamlayan+tamlanan” karşıtlıklarının ilk birleşenlerini içerir.

Cümle kuramayan zaman kapsamında yer alan unsurlardan biri olan fiilimsiler özellikle da sıfat fiiller zaman içerikleri ve yapıları bakımından ayrı bir dikkatle ele alınmalıdır. Çünkü yerleşik gramerde alışlagelen tanımlarla karşılık bulan sıfat fiiller yapı çözümlemesiyle ele alındığında sıfat fiilleri birer zaman/kip eki olarak yorumlayan anlayış geçerliliğini yitirecektir.

Yerleşik gramerde sıfat fiillerin hareket kavramının yanı sıra zaman kavramı da taşıdığı yönünde yorumlar paylaşılır. Çağatay (1978: 206), Adalı (1979: 60), Ergin (2023: 333), Topaloğlu (2019: 82)¹³, Gülsevin-Boz (2013: 96), Bayraktar (2004: 44), Koç (1996: 391), Atabay-Kutluk-Özel (1983: 267), Bozkurt (2017: 209), Hirik (2009: 765), Efendioğlu-Solmaz (2007: 51), Akerson-Ozil (1998: 291), Korkmaz (2022: 784), Günşen (2019: 149), Banguoğlu (2019: 422), Gencan (1971: 315-316), Hacıeminoğlu (2013: 163), Gülseren (2021: 199), Vardar (2002: 152), Üstüner (2000: 9) sıfat fiillerin zaman bildirdiği kanaatindedir. Karaağaç’ın (2019: 298) “Zarf-eylem dışındaki bütün eylemsiler ya bir eylem adı ya da bir eylemin gerçekleşme biçim ve zamanının adıdır.” ifadesinden isim fiil olarak adlandırdığı sıfat fiilleri zaman kavramıyla bir düşündüğü anlaşılmaktadır. Sıfat fiillerdeki zaman verisinin alışlageldik bölümlemeyle ve gramer zamanı temelinden ayrı yorumlanması bazı araştırmacıları sıfat fiillerdeki zaman verisini tasnif etmeye kadar

¹¹ Tamlama alışlageldik manada anlama ilişkin bir görevlendirmeyi karşılayan ve isimler arasında kurulan ilişki olarak yorumlanmamalıdır. Cümlelerin yüklemi ile onu çeşitli bakımlardan tamamlayan diğer unsurlar arasında da yardımcı unsur/asıl unsur karşıtlığına dayanan bir tamlama ilişkisi mevcuttur.

¹² Turan’ın cümleyi mana ve yapı yönüyle açıklığa kavuşturduğu tanımı, zaman ve şahıs ekinin cümle kuruluşunda ne kadar elzem unsurlar olduğunu ortaya koymaktadır: “Cümle, kısaca bir mananın, bir fiile, bir şahsa, bir zamana/şekle/temenniye bağlı olarak ve maksada uygun şekilde, bir hüküm hâlinde ifade edilmesidir.” (Turan, 1999: 311)

¹³ Topaloğlu (2019: 82), sıfat fiili karşılamak üzere isim-fiil terimini kullanır.

götürmüştür. Hatiboğlu (1982: 58, 59, 60), Ercilasun (2014: 210-229), Atabay-Kutluk-Özel (1983: 271-272), Bayraktar (2004: 46), Koç (1996: 391-395), Ergin (2023: 335-337), Hacıeminoğlu (2013: 164-171), Banguoğlu (2019: 423-427), Bozkurt (2017: 209-212), Gencan (1971: 315-316), Timurtaş (2019: 135), Vardar (2002: 152), Hengirmen (2015: 249), İlker (2017: 406) sıfat fiilleri geçmiş, gelecek ve geniş zaman ilgileriyle ele almıştır.

Sıfat fiiller hakkındaki çalışmaların bazılarında sıfat fiilleri zamana önceleyen, sıfat fiillerin zaman eklerine kaynak olduğu yönünde yorumlar göze çarpmaktadır. Korkmaz (2022: 540), Ergin (2023: 334), Üstüner (2000: 22), Sarı (2016: 236) zaman eklerinin sıfat fiillerden geldiği kanısındadır.¹⁴

Yerleşik gramerin sıfat fiillere ilişkin belirlemelerinden biri de onların cümle yapısını şekillendiren unsurlardan biri olduğu, basit/birleşik ayrımına dayanan cümle tasniflerinde birleşik cümlelerin bir alt başlığını temsil ettiği ve yan cümle kurduğu yönündedir.¹⁵

Tüm bu izahlar değerlendirildiğinde varılacak sonuç yaygın gramer anlayışında sıfat fiillerin üst başlıkta fiilimsilerin ekleşme bilgisi temelinde ele alınmadığı, fiilimsilerdeki zaman içeriğinin bir dil bilgisi kategorisi olarak doğru tespit edilemediği, bu durumun meseleye şekil ve kelime odaklı bakmaktan kaynaklandığıdır.¹⁶

Yaptığı çözümlemeye zaman eki ve sıfat fiil eki farkına dikkat çeken Turan (2006: 289), gramerlerde zaman ve/veya kip eki olarak değerlendirilen “-mİş, -(i)yor, -(y)AcAk, -mAlI, -(y)A ve -sA” eklerinin ek fiilli yapılara çeşitli fonksiyonlar yükleyen birer sıfat fiil eki olduğunu ortaya koymuştur. Turan, sıfat fiillere ilişkin belirlemeleriyle cümlelerin şimdi ve gelecek zaman birimleriyle kurulamayacağını, cümle kurulumunun ancak iki zamanla yani bitmişlik veya genel sonuç hâlinde geniş zamanla “-(A/I)r” ve bitmişlik hâlinde geçmiş zamanla “(-DI)” mümkün olduğunu çözümlemeleriyle kanıtlamıştır.

¹⁴ Korkmaz (2022: 540) “-mİş” eki hakkında “*Kökeni bakımından -mİş/-mUş sıfat-fiilinden gelen duyulan geçmiş zaman kipi, fiilin karşıladığı oluş ve kılışın içinde bulunulan zamandan daha önce gerçekleştiğini, ancak konuşucunun bunu görmediğini, bilmediğini, başkasından duyup öğrendiğini veya farkında olmadan işlediğini ve sonradan fark ettiğini ya da gördüğünü bildiren bir şekil ve zaman kalıbıdır.*” demektedir. Ergin (2023: 334), sıfat fiillerin bir yandan yapım eki gibi kalıcı isim yapabildiğini, diğer yandan da şahıs eklerini alarak fiil çekimini kuran şekil ve zaman eki durumuna geçebildiğini belirtir. Şekil ve zaman eklerinin sıfat fiil menşeli olduğunu bu yolla izah eder.

¹⁵ Bozkurt (2017: 207), Bilgegil (2014: 73), Ediskun (2017: 381), Banguoğlu (2019: 562)

¹⁶ Dile kelime ve şekil odaklı bakmanın vahim sonuçları Turan (2015: 76-83) tarafından dile getirilmiştir. Buna göre anlam unsuru kelime ile görev unsuru ek arasındaki ayrım yapılamamış, olması gerekenin tam tersine az ek, çok kelime çeşidi kabul görmüştür. Hâlbuki Türk dili, kelimeleri isim ve fiil olmak üzere iki türe, ekleri de işlev çeşitliliğine göre on başlığa ayıran bir yapıya sahiptir.

Turan'ın (2007: 1839) fiilimsilere ilişkin tespitlerine dayandırarak hazırladığı çalışmasında Topçu (2011), sıfat fiil eklerini fonksiyon odağında incelemiş, sıfat fiil eklerinin cümle kurmaya muktedir zaman verisi taşımadığını paylaşmış ve geleneksel gramerde zaman eki olarak tanımlanan eklerin birer sıfat fiil eki olduğunu çözümlemeler eşliğinde göstermiştir.

Cümle kurmada görevli her ekin ekleşmede bir yerinin olması o ekin cümle kurmaya eş zamanlı olarak katıldığı diğer eklerden ayrılan yönlerine, işlev farkına işaret eder. Bunun yanı sıra aynı işlevdeki eklerin görev ortaklığıyla bir başlık altında toplanmasına olanak tanır. Ortak işlevler aynı cümlede her kategoriden yalnız bir ekin kullanılmasını yansıtır. Cümle ortak tüm üst işlevlerin bir denklem temelinde sıralandığı diziliş içerir. Bu denklemdeki üst işlevlerden birini temsil eden fiilimsi ekleri, isimlerin ve fiillerin eksiltirililik/eksiltisizlik farkından kaynaklı olarak şekil yönüyle eksik fiilleri anlamlarını ve hareket içeriklerini koruyarak isim kategorisine dâhil eden böylelikle eksiltisiz hâle getiren eklerdir. Fiilimsi ekleri fiilleri isim sınıfında tutan ve bunu isim fiil, sıfat fiil, zarf fiil olmak üzere üç alt işlev hâlinde gerçekleştiren fonksiyonlarıyla diğer eklerden ayrılır. Eksiltili unsur olan fiiller iki şekilde eksiltisiz hâle getirilir. Şayet zaman ve mekân birimleriyle eksiltisiz hâle getirilirse cümle kurulur. Fiiller cümledeki görevleri boyunca anlamları ve hareket içerikleri muhafaza edilmek koşuluyla isim kategorisine taşınarak eksiltisiz hâle getirilirse fiilimsi niteliği taşır. Ancak fiilimsilerdeki eksiltisizlik cümle kuracak bir eksiltisizlik boyutunda algılanmamalı, fiili kullanım sahasına çıkaran bir tamamlama boyutuyla yorumlanmalıdır. Çünkü fiilin cümle kuran yanı onun mekân birimleriyle ilişkisinden hareketle saptanabilir.

Fiilimsilerin bir işlevini temsil eden sıfat fiillerin kendilerinden sonra gelen tamlananla yardımcı unsur/asıl unsur ilişkisi zemininde kurduğu tamlamalar, tamlananın telaffuz bulduğu ya da “Ø” ile karşılandığı her iki kullanımı da mümkün kılan yapılanmaya sahiptir. Tamlananın telaffuz buluşu tamlayıcının manaya yönelen işlevini belirgin kılarken tamlananın telaffuz bulmadığı kullanımlarda belirgin kılınan, tamlayıcının sınırı manayla çizilmeyen niteleme işlevidir.

“O, davete katılacak kişidir.” cümlesinde sıfat fiil eki olduğu tereddüt götürmeyen morfem, tamlananın telaffuz edilmemesi durumunda zaman eki olarak yorumlanmaktadır. Hâlbuki söz konusu görev unsuru ekleşmedeki yeri ve işlevi bakımından aşağıdaki cümlelerde hiçbir farklılık taşımamaktadır. İlk cümlede davete

katılacak olma durumunun bir anlam unsuru olan kişiye yönelmesi belirgin kılınmıştır o kadar.

katıl-Ø-**acak**+kişi+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+Ø+Ø

katıl-Ø-**acak**+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+Ø+Ø

Sıfat fiil zaman ilişkisini ekleşme bilgisi temelinde tüm somutluğuyla ortaya koyan çözümlemeler zamanı üçe bölümleyen anlayışın mutlak olmadığını, gramerde doğrulanmadığını destekleyici bilgiler sunar ve zamanın sınıflandırılışı için “Geçmişin, şimdinin, geleceğin zamanın akışında, kavranışında, mahiyetinde yeri nedir, şimdi ve gelecek gramerde birer zaman birimleri midir?” muhakemesini zorunlu kılar.

“Gelecek, gramerde bir zaman birimi midir?” sorusunu tartışmadan yerleşik gramer, geleceği fiil zamanı tasnifine dâhil etmiştir. Zaman kavramı taşıdığı gerekçesiyle gelecek, haber (bildirme) kipleri arasında gösterilmiştir. Bununla birlikte geleceğin henüz var olmayışı yaygın gramer çalışmalarında tasarlama (dilek) kiplerinin gelecek zaman içerdiği kanısını uyandırmıştır.¹⁷ Bu yorumdan farklı olarak Türkyılmaz (2019: 21) emir, istek, şart ve gereklilik kiplerinde gelecek zaman işlevinin yanı sıra az da olsa geçmiş zaman ifadesi görüldüğünü dile getirir. Sebzeçioğlu (2004: 23), “Keşke söylenileni yapsan.” cümlesinin gelecek zamana, “Herkes sağlığına dikkat etmeli.” cümlesinin ise geniş zamana gönderme yaptığını belirtir, dilek kiplerinin geniş zaman verisi de taşıyabileceğini ortaya koymak ister.

“-Acak” morfeminin geleceği işaretleyen bir zaman eki olduğu pek çok araştırmacının ortak kanısıdır.¹⁸ Bununla birlikte söz konusu morfemin ihtimal, tahmin, sitem, emir gibi anlamlar eşliğinde kip işaretlediği de belirtilmiştir.¹⁹

Uzun (1998: 160), “-AcAk” ekinin üzerine zaman eki alabilmesinden hareketle onun bir zaman eki olma ihtimalinin geçersizliğini dile getirir. Bu durumda geçmiş düzeyine aktarılan fiilin anlattığı zaman gelecek olamaz. Aksi hâlde zamanlar çelişir. “Ali eve gidecekti.” cümlesi gelecek zaman anlatmıyorsa neyi anlatıyordur? sorusunu soran Uzun,

¹⁷ Bilgegil (2014: 238), Banguoğlu (2019: 443), Üstünova (2004: 678-686), Barutçu Özönder (2011: 174), Yaman (2018: 27), Türkyılmaz (2019: 10), Korkmaz (2022: 577), Aydın (2016: 1719-1720), Adalı (1979: 47)

¹⁸ Vardar (2002: 100), Adalı (1979: 46), Demircan (2005: 106), Üçok (1947: 103), Koç (1996: 310), Hatiboğlu (1982: 58), Atabay-Kutluk-Özel (1983: 234), Karaağaç (2019: 368), Ergin (2023: 302), Benzer (2021: 60), Torun (2013: 144), Özdemir (1968: 182), Gültekin (2006: 39), Aydemir (2019: 15), Gencan (1971: 237)

¹⁹ Bilgegil (2014: 242), gelecek zamanın tahmin, emir, gereklilik, istek anlamlarını verdiğini belirtir. Benzer (2021: 60), gelecek zamanın geçmiş ve şimdiden farklı olarak kiplik sezdirebildiğini söyler.

“Ali ne eve gitmiştir, ne gidiyordur ne de gidecektir.” diyerek bu ek için belirleyici olanın, olasılık kipi olduğunu dile getirir. Söz konusu morfemin aktardığı zaman ise sıfır ekiyle “Ø” temsil bulan geçmiş dışı zamandır.

Topçu (2011: 48), “Dünyâda sevilmiş ve seven nâfile bekler/ Bilmez ki giden sevgililer dönmeyecekler” (KGK 90) örneği üzerinden yapı çözümlemesine yer vererek (dönmeyecekler<dön-meyecek+Ø+Ø-Ø+Ø+ler) söz konusu morfemin sıfat fiil eki olarak tahmin fonksiyonunu yerine getirdiğini belirtir.

Tarihî incelemelere bakıldığında da “-DaçI²⁰, -çI²¹, -sIk²², -gU²³, -gAy²⁴, -IsAr²⁵, -AsI²⁶” eklerinin gelecek zaman eki olduğu belirtilmiştir. Ancak ekleşme bilgisinin yapı çözümlemesi bu eklerin zaman eki olmadığını ortaya koymaktadır.

“alku tınlıklar küşüşin kanturgalı udaçı siz” AY VII, 545

kantur-Ø-galı+u-Ø-**daç**+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+si+z

“kögmen yolu bir ermiş tumış tiyin eşidip bu yolın yorısar yaramaçı tidim” T-D 6

yara-ma-**çı**+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+Ø+Ø

“biriye çoğay yış töğültün yazı konayın tiser türük bodan ölsikig” KT G 6-7

öl-Ø-**sik**+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+g+Ø

“nelük boldı ‘âciz özün ay ilig

ķamuğ edğü kılgu küçün bar elig” KB-5476

kıl-Ø-**gu**+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+Ø+Ø

“ķayusıña emgekte ozğurğay sen” PKPH VI-2

ozğur-Ø-**ğay**+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+se+n

“ten isen hōd olısardur ten harāb/ķaçan ölse ten yiri tahte’t-turāb” G 4555

²⁰ Gabain (1988: 82), Hacıeminoğlu (2013: 170), Tekin (2003: 187), Bayraktar (2004: 97), Gülsevin (2017: 88), Uyğur (2007: 1193), Korkmaz (1959: 159), Gül (2015: 20), Gültekin (2006: 35), Bekar (2018: 123), Üstüner (2000: 29), Öner (2013: 168), Ercilasun (2023: 183), Gencan (1971: 237), Timurtaş (2019: 125)

²¹ Gabain (1988: 82), Tekin (2003: 189), Gül (2015: 22), Gültekin (2006: 35), Bekar (2018: 123), Timurtaş (2019: 125)

²² Demirbilek (2004: 735), Tekin (2003: 185), Gül (2015: 22), Gültekin (2006: 54), Bekar (2018: 123), Ercilasun (2023: 184)

²³ Hacıeminoğlu (2013: 168), Ercilasun (2014: 165), Mansuroğlu (1953: 347), Korkmaz (1959: 159), Gültekin (2006: 36), Üstüner (2000: 29), Öner (2013: 168)

²⁴ Gabain (1988: 81), Tekin (2003: 189), Ercilasun (2014: 165), Eckmann (2017: 120), Ergin (2023: 303), Mansuroğlu (1958: 172), Uyğur (2007: 1193), Korkmaz (1959: 159), Özdemir (1968: 188), Gültekin (2006: 36), Üstüner (2000: 29), Öner (2013: 168), Gencan (1971: 237), Timurtaş (2019: 125)

²⁵ Ergin (2023: 303), Gülsevin (2017: 88), Uyğur (2017: 1193), Korkmaz (1959: 159), Özdemir (1968: 182), Gültekin (2006: 38), Üstüner (2000: 29), Ercilasun (2023: 456), Gencan (1971: 237), Akyıldız Ay (2021: 303), Timurtaş (2019: 125)

²⁶ Gülsevin (2017: 88), Ergin (2023: 304), Üstüner (2000: 29)

hōd ol-Ø-**isar**+Ø+Ø+Ø+Ø+dur-Ø-Ø+Ø+Ø

“birisinden toğdun birisinden dağı doğasısan” BH 144a-19

doğ-Ø-**ası**+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+sa+n

Örnekler söz konusu eklerin ekleşme dizisindeki yeri ve işlevi bakımından fiili sıfat ilgisiyle isim kategorisine geçiren tahmin fonksiyonlu sıfat fiil ekleri olduğunun birer kanıtıdır.

Bir gramer kategorisi olamayan geleceğe ilişkin yanlış belirlemelerden ağız çalışmaları da etkilenmiş durumdadır. Bazı çalışmalarda, Anadolu ağızlarında kullanılan “-IcI+/-UcU+” ekinin gelecek zaman eki olduğu paylaşılır. Deny (2023: 476), Hatiboğlu (1974: 75), Yıldırım (2022: 266), Günşen (2006: 65), Özmen (2010: 481), Karahan (2017: 147), Mutlu (2022: 305), İlker (2017: 345) bu ekin gelecek zaman işlevinden bahseder. Ancak muhtelif ağızlardan alınan örneklerle işlenen bu ek gelecek zaman eki değildir ve şahıs ekiyle tamamlanmadığı için bitimsiz zaman sınıfındadır.

yap-Ø-**ıcı**+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+m+Ø (Yıldırım, 2022: 268) (A7.10-1)

Yıldırım’ın (2022: 290) “-ici Ekli Gelecek Zamanın Hikâyesi” başlığı altında sıraladığı “çılhardıcım ıdı, söylüyecim idi, satın alıcım, geliciydi” örnekleri aslında söz konusu sıfat fiilli yapının geçmiş ve geniş zaman karşıtlığını yansıtır niteliktedir.

sor-Ø-**ucu**+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+Ø+Ø (Yıldırım, 2022: 270) (A7.01-14)

gel-Ø-**ici**+Ø+Ø+Ø+y-Ø-**di**+Ø+Ø (Yıldırım, 2022: 290) (B2.07.13)

Henüz vukua gelmediği için bir temelde kavranamayan gelecek, geçmiş-şimdi-gelecek akışını yansıtan mutlak zaman anlayışının bir gereği olarak önce şimdiye ardından geçmişe karışarak her an azalacak, geçmişini biriktirecektir. Gerek zaman eksenindeki mahiyeti gerekse gramerdeki yeri ve işlevi geleceğin gramerde bir zaman formu olarak karşılık bulmasını engeller. Geleceğin henüz var olmayışı onu ancak tahminle ilişkilendirir. Çünkü gelecek kavramı fiilin tüm ihtimaller dâhilinde düşünülmesini zorunlu kılar.²⁷

²⁷ Uyğur’un (2007: 1195), “-IsAr” ekini anlam ve yapı çözümlemesi eşliğinde “sa-” fiili ile açıklamaya çalışması, sunduğu tez tartışmaya açık olmakla birlikte, gelecek ile ihtimalleri düşünmek arasında kurulan bağı göstermesi bakımından ilgi çekicidir. Uyğur, ekin yapısını [(y)+ I zarf-fiil eki + düşünmek manasındaki sa- fiili + geniş zaman eki] şeklinde açıklar. Buna göre Eski Türkçede sak (dikkatli), sakın- (düşünmek, planlamak), sakınç (düşünce), san- (düşünmek) gibi kelimelerde, Eski Anadolu Türkçesinde de sağınç (emel, istek, arzu, amaç, düşünce, endişe, zan, tahmin), sağın- (düşünmek, sanmak), sak (uyanık, çabuk, ihtiyatlı), san (emel, arzu, zan, tahmin, tasavvur), sanış- (düşünmek, birlikte düşünmek), san-

Farklı dillerde zaman türleriyle ilgili tasniflerin birinde gerçek zaman ve gerçek olmayan zaman ayrımında gelecek, gerçek olmayan zaman sınıfında verilir.²⁸

Şimdi de gramerde bir zaman birimi olup olmadığı sorulmadan mutlak zaman anlayışının bir yansıması olarak gelecek gibi fiil zamanına dâhil edilmiştir. “-yor” ekinin şimdiki zamanı işaretlediği kaynakların büyük bir çoğunluğunun ortak görüşüdür.²⁹ Buna karşılık eki başka işlevlerle açıklayan görüşler de vardır. Bilgegil’e (2014: 240) göre bu ek, zamandan ziyade kipe delalet eder. Bilgegil, ekin söz konusu olayın tekrarını karşılamak üzere kullanılışına “Kaçtır, bu sokaklarda dolaşiyor.”, alışkanlığı işaret edişini karşılamak üzere kullanılışına “Ali Bey’in küçük oğlu da sigara içiyor.”, bir niteliğin devamlılığını ifade etmek üzere kullanılışına, “Mehmet Ali, Fransızca; Mihrimah, Almanca biliyor.”, gelecek zamanı ifade etmek üzere kullanılışına ise “Önümüzdeki bayram tatilinde Antalya’ya gidiyoruz.” örneklerini verir.

Karaağaç (2019: 363), geçmiş, şimdi ve geleceği karşılamak üzere kullanılabilirliğinden hareketle eki bir şekil eki gibi değerlendirip “Yarın okula geliyor musun?”, “Bu futbolcu beni her zaman hayal kırıklığına uğrattıyor.” örneklerini verir. Özdemir (1968: 180), “Kitaplarına dokunmayın, kızıyor.” örneğiyle şimdiki zaman kullanımının bir alışkı geçmişliği ifade ettiğini söyler.

Türkçenin görünüş sistemini sürme bildiren görünüş “-(I)yor”, bitmişlik bildiren görünüş “-TI”, her ikisini de barındırmayan ve sıfır ekiyle “Ø” temsil bulan üçüncü bir görünüş çerçevesinde ele alan Uzun (1998: 9), “-(I)yor” ekini görünüş kapsamında ele almış ve bu ekin sürme bildiren bir görünüş eki olduğu yönünde tezini paylaşmıştır. Üzerine zaman eki alabildiği için Uzun’a göre bu ek, zaman eki olamaz.

“-yor” ekinin kipsel değerini tartışan Sebzecioğlu (2004: 26), “-yor”un bildirme kiplerinde bir etkisinin olmadığı kanısındadır. Başka bir biçimbirimin kullanılması durumunda meydana gelen değişiklik kipe ait olmayıp görünüşe aittir. Sebzecioğlu’na (2004: 32) göre “-yor” sürerlilik bildiren bir görünüş ögesidir.

(istemek, dilemek, düşünmek, tasavvur etmek, kuşkulananmak, tereddüt etmek), sanu (fikir, düşünce, istek, dilek, zan, tasavvur) gibi kelimelerde gelecek ile ilgili kavramların oluşturulmasında aynı fiil kullanılmıştır.

²⁸ Birçok Amerika ve Avustralya yerli dilinde dün ve bugün yaşanmıştır/yaşanmaktadır, olguya dayalıdır. Bu nedenle geçmiş ve şimdi gerçektir. Yarın ise henüz yaşanmadığı için gerçek dışıdır.

²⁹ Ergin (2023: 295), Bilgegil (2014: 240), Korkmaz (2022: 548), Banguoğlu (2019: 464), Ediskun (2017: 177-179), Hengirmen (2015: 217), Yaman (2018: 65-68), Topaloğlu (2019: 122), Atabay-Kutluk-Özel (1983: 234), Hatiboğlu (1974: 78), Koç (1996: 309), Adalı (1979: 46), Vardar (2002: 188), Demircan (2005: 106), Üçok (1947: 103), Benzer (2021: 58), Gencan (1971: 236)

Akaslan (2000: 37-45), “-Iyor”un tüm zamansal değerlerdeki (şimdi, geçmiş, gelecek, geniş zamanlar) sözcelerde kullanılabilen, zaman değeri bağlamla belirlenen, dolayısıyla içsel olarak zaman değeri bulunmayan bir biçimbirim olduğunu söyler.

Hirik (2009: 766), “-DI” dışında tüm bildirme kiplerinin aynı zamanda sıfat fiil eki olarak kullanılabileceğini belirterek “Dinliyor gibi gözüktüğü zamanlarda da kafası daima başka şeyle meşguldü.” örneğini verir. Ancak Hirik bu kullanımda “-yor” ekinin sıfat fiil olduğu yönündeki yorumunu sıfat fiillerin edatlarla birleşebilme özelliğine bağlar. Yüklem olarak kullanıldığı ve zaman eki olduğu durumların haricinde fiilden sıfat yapma hususunda “-yor”un sınırlı bir kullanıma sahip olduğunu belirten Hirik, bu sıfat fiilin tamlayıcı alıp alamayacağını tartışır. Söz konusu örnekte sıfat fiilin yazarın tercihinine bağlı olarak tamlayıcısız kaldığını; ancak bunun sıfat fiilin tamlayıcı alamayacağı anlamına gelmediğini belirtir. Cümle başına ekleme yaparak “Onu dikkatle dinliyor gibi gözüktüğü zamanlarda...” örneğini verir. Fakat burada işlev belirleyici husus, sıfat fiilin telaffuz edilsin ya da edilmesin bir tamlananı nitelemesidir, öncesine tamlayıcı alması değildir. Görülen o ki Hirik söz konusu ekin sıfat fiil eki olduğu yönündeki yorumunu sağlam bir temele dayandıramamıştır. Örnek cümle üzerinde yaptığı değişiklik, sıfat fiilin işlevi açısından mesnetsizdir.

“yori-” (yürü-) fiilini eke kaynak gösteren açıklamalar da ekin işlevini tespit etmekten uzaktır.³⁰ Ekin bir sıfat fiil eki olduğunu Turan tarihî metinlerden kanıtlarla yapı çözümlemesi eşliğinde göstermiştir. Turan (2008: 240-241), “-(I)yor” ekinin birbirinden farklı şekil ve fonksiyona sahip üç ekin değişimine dayandığını söyler. Söz konusu ekleşmede yapı “-(y)I/A zarf fiil eki+yori-tasvir ek fiili” devamında ise ya alışkanlık sıfat fiili ya da geniş zaman eki sırasını izlemiş, nihayetinde /yorI/>yor hece tekleşmesi örneği sergilemiştir. Bugünkü tek şekilli ek -(y)I/A>-(I) eliminasyonu ile oluşmuştur. Ekin başındaki fiil kategorisi zarf fiil şeklinden, sonrasındaki isim kategorisi ise -r+zaman/sıfat fiil şeklinden kaynaklıdır. Şimdiki zaman adlandırmasının kaynağı olarak fiilin anlatım şekli yönüyle doğrudan doğruya gözleme anını hedeflemesini gören Turan (2008: 238), söz konusu eki gösterme sıfat fiili olarak adlandırmış ve gösterme fonksiyonlu sıfat fiil kategorisine “-mAktA” şeklini de eklemiştir.³¹

³⁰ Ergin (2023: 296), Özdemir (1968: 180), Gülensoy (1985: 283), Hirik (2009: 767)

³¹ Yerleşik gramer çalışmalarında “-mAktA” zaman eki olarak yorumlanır. Ergin (2023: 297), Özdemir (1968: 180), Ediskun (2017: 178), Korkmaz (2022: 557), Türk (1999: 309), Bulak (2017a: 228), Aksan

Topçu (2011: 45), tespit ettiği “-mAdA” şeklini, Turan’ın belirttiği şekillere ek olarak gösterme fonksiyonlu sıfat fiillere dâhil etmiş ve açıklamasını “Yine birlikte, bu mevsimde, Atik-valde’deyiz./Yine birlikte, bu mevsimde, gezip sezmedeyiz.” (KGK 32) (sezmedeyiz <sezmede+Ø+Ø-Ø+yi+z) çözümüyle örneklendirmiştir.

Yaygın gramerin şimdiki zaman eki olarak nitelendirdiği morfemin işaretlediği şey zaman değildir. Şimdi, fiil zamanının bir bölümü değildir, kendi başına bir zaman içeriğinden yoksundur ve cümle kuran ekleri alamayışı yönüyle eksiktir.

Yarın sınavlar başlıyor. (başlı-Ø-yor+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+Ø+Ø)

Bu çözümlemede de görüldüğü üzere fiil zamanı bakımından geniş zamanın kapsamında yer alan gösterme sıfat fiili, taşıdığı işaret fonksiyonu ve fiil zamanının bir birimi olmayışı sayesinde zamanın çeşitli dilimlerini işaretleyebilir.³² Böylesi kullanımlar göstermenin geniş zamanın içeriğine dâhil olduğunu kanıtlar ve yerleşik gramerde “kip kayması”, “zaman kayması” terimleriyle karşılık bulan açıklamaları geçersiz kılar.³³

(2015: 100), Eker (2010: 377) “-mAktA”nın şimdiki zamanı belirttiğini söyler. Ergin (2023: 297) ve Karaağaç (2019: 363) iki morfem arasındaki zamansal farkı “-Iyor”un başlamamış bir işi de belirtebilmesine karşılık “-mAktA”nın mutlaka başlamış bir hareketi karşıladığı şeklinde yorumlar. Demircan (2005: 106), “-Iyor” ve “-mAktA”yı biçimsel şimdiki zaman ekleri arasında sayar. “-Iyor”un devinim, “-mAktA”nın durum ifade ettiğini belirtir. Banguoğlu (2019: 451-452) “*Kimde hâlinde bir mastar olan -mek-te üremesi sıfat fiil anlatımı kazanmış olup cevher fiili ekleri alarak -iyor kipine rakip bir sürmekte hâl kipi yaratmak istidadını gösteriyor*” diyerek söz konusu morfemi kip eki olarak değerlendirir. Eker (2010: 377), şimdiiyi, şimdiki zaman ve sürekli şimdiki zaman biçiminde ikiye ayırır. Geçmişte başlayıp süren, en azından bir süre daha devam edecek kesintisiz bir oluş, iş, eylem anlatan ve [“eylem + -mAktA + kişi eki”] biçimine sahip sürekli şimdiki zamanı İngilizcedeki present perfect continuous tense’e benzetir. Koç (1998: 23) ise bu yorumlardan farklı olarak “-mAktA”nın şimdiki zaman ya da sürekli şimdiki zaman değil süreklilik belirttiğini, söz konusu kullanımlarda zaman, kip değil görünüş bulunduğunu söyler. Benzer (2021: 59), Özdemir (1968: 180) “-mAktA” ve “-mAdA” eklerinde belirsiz şimdiki zaman anlamının “-(I)yor ekine göre az olduğu kanısındadır. Akaslan (2012: 47), sözceleyen, içerikle ve muhatapla arasına mesafe koymadan bitmemişlik değerine sahip bir sözce kurduğunda “-Iyor”; mesafe koyarak bitmemişlik değerine sahip bir sözce kurduğunda ise “-mAktA” kullanır yorumunu yapar. “-Iyor” Türkçede mesafesiz bitmemişlik, “-mAktA” mesafeli bitmemişlik birimidir. İkisinin farklılığı sözcelemeye dayanır. Akaslan (2012: 49), “-Iyor” ve “-mAktA”nın temel işlevinin şimdiki zaman ve süreklilik belirtme olmadığını, ayrıca fiilin türünün ve stilistik ayrımların da bu iki birimin farkını izah etmeye yetmediğini belirtir. Aydemir’e (2019: 12) göre şimdiki zaman bildiren “-(X)yor” ve “-mAktA” ekleri odaklılık yönüyle ayrılır. “-mAktA” daha güçlü odaklılık ifade eder.

³² Aslan Demir’e (2013: 1107) göre “-(X)yor”, “-A/(X)r” ve “-mAktA” morfemleri geçmiş-geçmiş dışı ayrımında her ikisini de ihtiva etmeyen işaretli üyelerdir. Ayrıca bu üyeler geçmiş olmama ve geçmiş bakımından işaretlenmemiş olma özellikleri sayesinde daha kapsayıcı olup işaretli üye yerine kullanılabilen birer anlatım tabanıdır.

³³ Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde bu konuya değinilecektir.

Şimdiki zamanı karşılamak üzere “-yor” eki yerine ağızlarda başka eklerin kullanıldığı yönünde ortak kanı vardır. Ağız çalışmalarında “-Ip+DUr-”³⁴, “-Ik+gel-”³⁵, “-Ip+bar-”³⁶, “-Ip+otur-”³⁷, “-(X)+gat-”³⁸, “-(X)+bat-”³⁹, “-(y)Ip bat-/-(y)Ip yat-”⁴⁰, “-A+go-”⁴¹, “-A/I+gör-”⁴², “-Ip+yörü-”⁴³, “-Ip+get-”⁴⁴, “-Ip+gel-”⁴⁵ yapıları şimdiki zaman ekleri olarak verilmiştir.

Şimdiki zamanı işaretlediği belirtilen bu yapılar çözümlenirken kelime-ek ve ek-ek karşıtlıklarının, bu karşıtlık ilişkisi temelinde belirlenen ek tasnifinin dikkate alınması gerekir.⁴⁶ Bu tasnifte Türk dilinin on ek çeşidinden birini temsil eden ve isim kategorisinden fiil kategorisine geçişi sağlayan ek fiil iki alt başlığa sahiptir. Ek fiilin iki başlığa ayrılması her iki başlığın da birbirinden farklı yönler barındırdığının işaretidir. Başlıca farklılık cevher ek fiilinin isim kategorisinden fiil kategorisine geçişi fiilin anlamına müdahil olmadan gerçekleştirmesi, tasvir ek fiilinin ise bunu bir anlam inceliği eşliğinde yapmasıdır. Söz konusu morfemin isimlendirilişi de mevcut yapıya bir tasvir, nüans katılması yönünde yorumlanmalıdır. Bu durum potansiyel olarak her fiilin tasvir ek fiili göreviyle kullanılışını mümkün kıldığından tasvir ek fiili cevher ek fiiline kıyasla gerek anlam gerekse biçim yönüyle çeşitlilik sergiler. Yukarıda verilen yapılardaki çeşitliliğin kaynağı şimdiki işaretlediği söylenen zaman ekinin kapsamındaki bir çeşitlilik değil tasvir ek fiilinin her fiilin bir görev unsuru hâline gelişine olanak tanıyan, geniş bir yelpaze sunan kuruluş içeriğine ilişkin çeşitliliklerdir.

³⁴ Akar, (2013: 150), Tor (2006: 102). Ay’a (2009: 248) göre bu şekil Eski Anadolu Türkçesindeki ve Doğu Anadolu ağızlarındaki ekten farklı olarak Batı Anadolu ağızlarında şimdiki zamanı karşılamak üzere yeni gelişmiş bir ektir. Ekin şekli ve “DUr-” fiilinin geniş zaman ekinden başka fiil çekim eklerini de üzerine alabiliyor olması bu şeklin son dönemde oluşmuş yeni bir şekil olduğunu düşündürmektedir.

³⁵ Ay (2009: 264), Akar, (2013: 151). Demir (2007: 143), şeklin “gel-” fiiliyle kurulan bir birleşik fiilden ortaya çıktığını ve ekteki “-ik”in “-ip” zarf fiilinin kendisinden sonra gelen “gel-” fiilindeki “g”nin tesiriyle -p>-k değişmesi sonucunda -(y)Xp>-(y)XK olduğunu belirtir.

³⁶ Mutlu, (2022: 294), Akar, (2013: 152)

³⁷ Gülensoy (1985: 291), Akar (2013: 155), Tor (2006: 96)

³⁸ Akar (2013: 149)

³⁹ Akar (2013: 147)

⁴⁰ Ay (2009: 245), Tor (2006: 97), Akar (2013: 145), İlker (2017: 339). Gülensoy (1985: 290) Türkmen Türkçesinde tespit edilen “yat-” fiilinin şimdiki zamanı karşılamak üzere yardımcı fiil olarak kullanıldığını söyler. Türkmen Türkçesindeki “bar-ı-yatır” şeklinin Muğla ağızında gel-i-p-batırı (<gel-ip-yat-ır-ı) telaffuzunu aldığını belirtir.

⁴¹ İlker (2017: 338)

⁴² Tor (2006: 90)

⁴³ Tor (2006: 94)

⁴⁴ Tor (2006: 99)

⁴⁵ Gülensoy (1985: 291), Tor (2006: 105)

⁴⁶ bkz. Turan 2018: 97-110.

Tasvir ek fiiliyle kurulan yapılar, fiil zamanını işaretleyen bir işleve sahip olmayıp cümle kuran ekleri alacak fiilin kendi içindeki dizilişini, yapılandırılışını ilgilendiren özellikler taşır. Zaman ve şahıs eklerini alarak tamamlanacak olan fiil doğrudan doğruya bir sözlük maddesi de olabilir, tasvir ek fiiliyle tertip edilmiş de olabilir. “Fiil-olumluluk/olumsuzluk eki-zarf fiil eki+tasvir ek fiili” şeklinde kurulan yapılarda fiil kategorisi zarf fiil ekiyle isim kategorisine taşınmakta, sonrasında ise tasvir ek fiili sayesinde yeniden fiil kategorisine geçiş sağlanmaktadır. Burada zaman eki değil anlam unsuru iken görev unsuru hâline gelmiş, kendinden önceki zarf fiilli yapıya tasvir anlamı katmış bir ek fiilin bu ekleşmeye dayalı olarak zarf fiille kurduğu bir yapı bütünlüğü söz konusudur. Tasvir ek fiiliyle tertip edilen yapılarda kelime-ek ilişkisine dayalı asıl unsur/yardımcı unsur karşıtlık ilişkisi söz konusudur. Zarf fiil eki almış fiil asıl unsur, tasvir ek fiili ise yardımcı unsuru temsil etmektedir. Kuş (2018: 109), tasvir ek fiilinin anlam/görev karşıtlığında görev; öncelik/sonralık ilişkisinde kelime-ek karşıtlığına bağlı olarak sonralık tarafında olduğunu ifade eder.

Şimdiki zamanı işaretlediği söylenen tasvir ek fiilli yapılarla kurulan cümleler aslında fiil zamanı yönüyle geniş zaman verisi taşır. Ancak tasvir ek fiilli yapılardaki süreğenlik ilgisi söz konusu yapıların şimdiki zamanı işaretlediği algısına sebep olmuştur.

Ben gayfe bişiripdurun. (I/1-25) (Akar, 2013: 150)

bişir-Ø-**ip**+dur-Ø-Ø+un+Ø

Ben gelik gelirin. (I/70-53) (Akar, 2013: 153)

gel-Ø-**ik**+gel-Ø-ir+in+Ø

Durugon siz. (Durakoyun siz) (İlker, 2017: 338)

dur-Ø-**u**+go-Ø-Ø+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+n+Ø

Nedelim buna şükür uraşıp yörüz yaylalarda. (II/12-12) (Akar, 2013: 156)

uraş-Ø-**ıp**+yörü-Ø-Ø+Ø+z

Fiilin iç tertibini, kuruluşunu ilgilendiren çeşitlilik cümle kuran zaman verisinin kapsamı dışındadır. İsmi fiil kategorisine aktaran tasvir ek fiilli ekleşmenin zaman tayin etme işlevi yoktur.

Buraya kadar tartıştıklarımız gerek geleceğin gerekse şimdinin fiil zamanının kapsamına girmeyen boyutlarını açıklamaya yöneliktir. Bir fiil kategorisi olarak temel kazanamayan “şimdi”nin algı bilimi ve fizik verileriyle örtüşen bir boyut taşıdığını da eklemek gerekir. Algı bilimi şimdinin asla ölçülemeyeceğini algı için gereken süreyi dikkate alarak ifade

eder. Eş zamanlılığın evrenin hiçbir noktasında mümkün olmadığını da fizik bilimi söyler. Bu gerekçelerle şimdiyi işaretleyen bir cümle kurulduğunda şimdi gramer sınırlarına tam anlamıyla dâhil olamaz. Bir başka deyişle bir cümlenin yüklemi fiil zamanı bakımından şimdiyi tam anlamıyla işaretleyemez.

Şimdi gösterme, gelecek ise tasarı, niyet, tahmin gibi sıfat fiil fonksiyonlarıyla cümle kuramayan zaman dâhilindedir. Turan'ın (2006: 289) açıklamalarını temel alarak şekli değil işlevi önceleyen bir yaklaşımla belirtilmelidir ki sıfat fiiller bir fiilimsi türü olarak fiil kategorisinden isim kategorisine geçişi fiilin anlamını koruyarak gerçekleştirmektedir. Sıfat fiil eklerinin cümle kurabilen zaman verisinden yoksun olduğunu, birer zaman eki olarak değerlendirilemeyeceğini ortaya koymak yaygın gramer anlayışında fiil zamanıyla ilgili tespit yanlışlarını ortadan kaldırmanın gereğidir. Çünkü sıfat fiil eklerinin birer zaman eki gibi yorumlanması basit ve birleşik zaman/kip ayrımının da başlıca sebebidir.

Tek zaman/kip ekinin kullanılması mevcut çalışmalarda basit çekim/kip/zaman⁴⁷, birden fazla zaman/kip eki kullanılması ise birleşik çekim/kip/zaman ayrımına sebebiyet vermiştir. Buna göre “geldi, gelmiş, geliyor, gelecek, gelir, gelmeli, gele, gelse, gelsin” kullanımlarının basit zaman/kip taşımasına karşılık “geldiydi, gelmişti, geliyordu, gelirdi, gelmeliydi, geleydi, gelseydi, gelecekmiş, geliyormuş, gelirse” örneklerinin birleşik zaman/kip/çekim taşıdığı belirtilmiştir.⁴⁸ Bunun yanı sıra birleşik zaman/kip diye adlandırılan yapıların nasıl çözümleneceği, eklerden hangisinin zamanı, hangisinin kipi işaretlediği hususunda görüş birliği yoktur.⁴⁹

⁴⁷ Hatiboğlu (1982: 133), basit zamanı karşılamak üzere yalın zaman terimini kullanır.

⁴⁸ Hatiboğlu (1974: 61), Adalı (1979: 49), Atabay-Kutluk-Özel (1983: 233), Ergin (2023: 320), Topaloğlu (2019: 148), Ediskun (2017: 195), Hengirmen (2015: 217), Hacıeminoğlu (2013: 195-196), Demir-Yılmaz (2021: 209), Koç (1996: 318), Vardar (2002: 228), Şahin (2003: 158), Özdemir (1968: 191), Bekar (2018: 124), Gülseren, 2021: 188), Mutlu (2022: 287, 324), Gencan (1971: 293), Dizdaroğlu (1976: 170-177), Timurtaş (2019: 120, 132)

⁴⁹ Ergin (2023: 320), Bilgegil (2014: 239), Gencan (1971: 293), Şen (2016: 72-75) iki ekli yapılarda iki zaman ve şekil eki olduğunu belirtir. Ediskun (2017: 195), birleşik zamanlı fiillerin ya iki zamandan ya da bir biçimle bir zamandan oluştuğunu ifade eder. Banguoğlu (2019: 441), fiil zamanının birinci ekle gösterildiğini söyler. Ergin (2023: 323-324), birleşik çekimlerin hikâye şeklinin zaman eki olduğunu dile getirirken rivayetin şekil eki olduğu kanısındadır. Korkmaz (2022: 644), ilk eke tarz/kip eki, ikinci eke ise zaman eki demektedir. Karaağaç (2019: 395), birleşik çekimlerde zaman ve şekil eklerinden ilkinin olayın gerçekleştiği şekil veya zamanı ifade ettiğini, bildiriminin şekil ve zamanının bildirilen olayın bildirilme şekil ve zamanını ortaya koyduğunu belirtir. “*Ali okula geliyordu.*” örneğinde “-yor” eki olayın gerçekleştiği zamanı, “-du” ise bu olayın bildirildiği zamanı ifade eder. Özdemir (1968: 192), birleşik çekimde bulunan iki fiilden ilkinin hem fiil hem zaman hem de şekil ifade ederken ikincinin yalnız şekil ve zaman ifade ettiğini söyler. Efendioğlu-Solmaz (2007: 52-57), ek eylemin yanı sıra “ol-” yardımcı eyleminin “*görür oldu, varmış olmalı, öğrenecek oldum*” örneklerinde görüldüğü gibi birleşik zaman

Cevher ek fiilinin birden fazla kullanılması durumunda da katmerli birleşik zaman oluştuğu dile getirilmiştir.⁵⁰

Zamanın ve zaman ekinin birleşiminin olamayacağından bahseden Turan'ın (2013: 134) eklerin ve kelimelerin anlam/görev karşıtlıklarına dayandığı yapı çözümlemesinde sıfat fiillerdeki zaman verisinin bitimsiz zaman kapsamında olduğu yönündeki tespiti basit/birleşik zaman ayrımını ortadan kaldırdığı gibi sıfat fiillere ilişkin başka yaygın yanlışları da ortadan kaldırıcı çözümler içerir.

Sıfat fiillere ilişkin tespitlerin ancak onların ekleşme dizisindeki işlevleri odağında yapılması, yapısı yönüyle cümleleri sınıflara ayırma yanlışının önüne geçecektir. Yerleşik gramerde cümle tasniflerine ilişkin bir başlık sıfat fiillere ayrılmış, sıfat fiilli yapıların yarım yargı bildirdiği gerekçesiyle yan cümle kurduğu ifade edilmiştir. Oysaki görevi fiilleri isimleştirmekle sınırlı olan fiilimsiler cümle kuracak işlevden de yargıdan da yoksundur. Türk dilinde tüm cümleleri kuracak olan yapı tektir.⁵¹ Anlam/görev karşıtlığı, tamlayan/tamlanan karşıtlığı, asıl unsur/yardımcı unsur karşıtlığı bu yapının temelini teşkil eder. Cümlenin tüm unsurları bir cümleyi tertip edecek şekilde bir yapı bütünlüğü içerisinde görevlerini icra eder. Tüm unsurların görevi bir yapı denklemi ve bütünlüğü içerisinde bir anlamı ifade etmek maksadına binaen cümle kurmaktır.

1.3. Cümle Kurabilen Zaman

1.3.1. Cümle Kurabilen Zaman ve Cevher Ek Fiili İlişkisi

Gramer incelemelerinde cevher ek fiilini karşılamak üzere “cevher fiili”⁵², “ana yardımcı

çekimleri kurabildiğini belirtir. “-yor olacak” yapısını gelecek zaman gerçekleştiğinde işin devam ediyor olmasından hareketle “devam eden gelecek zaman” veya “gelecek zamanda süreklilik” şeklinde, “-miş olacak” yapısını da ulaşılabilecek zamanda iş tamamlanıp biteceği için “tamamlanmış gelecek zaman” veya “gelecekte bitiş” şeklinde isimlendirir.

⁵⁰ Hatiboğlu (1982: 81), Ergin (2023: 328), Gencan (1971: 296), Bilgegil (2014: 239), Özdemir (1968: 197), Atabay-Kutluk-Özel (1983: 238), Vardar (2002: 228), Efendioğlu-Solmaz (2007: 54), Ediskun (2017: 211) “*bildi idiyse, gelir imişsek*” gibi örnekleri katmerli birleşik zaman sınıfına dâhil eder..

⁵¹ Söz konusu yapı Turan tarafından şöyle ifade edilmiştir: “*Bir cümlenin dış cephesini “(yardımcı unsurlar) + fiil-zaman/şekil/ + şahıs eki” denkleminin oluşturduğu adına yüklem denen fiil çekimi ve ona ihtiyaç duyulması hâlinde eklenebilen yardımcı unsurlar oluşturur. Cümlenin iç cephesini ise hükme bağlanmış mana oluşturur.*” (Turan, 1999: 299)

⁵² Topaloğlu (2019: 41), Banguoğlu (2019: 474). Banguoğlu ayrıca kökü “i-di”, “i-miş”, “i-se” gibi fiil gövdelerinde ortaya çıktığı için “i-mek fiili”, yalın anlamlı bir durum fiili olduğu için de “salt fiil” terimine yer verir.

fiil/isim fiili”⁵³, “ek fiil”⁵⁴, “ek fiil/cevherî fiil”⁵⁵, “ek eylem”⁵⁶ terimleri kullanılmıştır. Birden fazla terimle karşılık bulan ek fiil, işlevine ilişkin farklı görüşlerle gramer incelemelerinde yerini almıştır. Fiilleri birleşik zamanlı yaptığı⁵⁷, bir yardımcı fiil olduğu⁵⁸, isimleri yüklemleştirdiği⁵⁹, isimleri fiilleştirdiği⁶⁰ araştırmalarda üzerinde durulan hususlardır. Fiilleştirme yönündeki tespit ek fiilin yalnız bir kategori değişikliği sağladığı tespitiyle sınırlı kalmamış, “+DIr-” ekinin cümle kurduğu yorumuna kadar varmıştır. Tüm bunlara ilaveten anlamı bakımından da araştırmalara konu olan ek fiilin bir durum fiili olduğu dile getirilmiştir.⁶¹ Durum fiili olduğu yönündeki görüş de oluş bildirdiği belirtilen “ol-” fiili ile arasındaki farka dayandırılmıştır.⁶²

Yerleşik gramerde ek fiilin işlenişini ortaya koyan bu yorumlar ayrı ayrı tartışılmaya ve izaha muhtaçtır. Cevher ek fiilinin işlevi doğrudan doğruya bu çalışmanın kapsamına girmemekle birlikte cevher ek fiiline atfedilen birleşik zaman oluşturma, fiilleştirme, yüklemleştirme özelliklerinin cümlelerin zaman birimiyle teması meselenin bu yönlerine de değinmeyi zorunlu hâle getirmektedir. Özellikle sıfat fiillerle tertip edilen yapılarda ek fiilin ekleşmedeki yerini, korunan morfofonemik yönünü gözler önüne sermek birleşik zaman garabetini ortadan kaldırmanın şartıdır. Bir durum fiili olduğu yönündeki yorumları tartışmak da “i-”, “ol-” cevher ek fiillerinin birbirinden ve bir anlam unsuru olan “ol-” fiilinden farklarını, işlev ve anlam bakımından zaman birimleriyle ilişkilerini kavramaya katkı sağlayacaktır.

Turan (2024: 242), Türk dilinin on başlık altında sınıflandırdığı ek çeşitlerinden biri olan ek fiilin cevher ek fiili ile tasvir ek fiilini üst fonksiyonda birleştirdiğini ve bu ek sınıfının ismi fiil kategorisine dâhil edip ismin anlamını fiil olarak tasarruf ettirdiğini dile getirir.

⁵³ Ergin (2023: 314),

⁵⁴ Ediskun (2017: 187), Demir-Yılmaz (2021: 205)

⁵⁵ Bilgegil (2014: 245)

⁵⁶ Dizdaroğlu (1976: 165), Atabay-Kutluk-Özel (1983: 215), Hatiboğlu (1982: 47), Gencan (1971: 287), Koç (1996: 318), Vardar (2002: 90), Hengirmen (2015: 238)

⁵⁷ Bilgegil (2014: 245), Korkmaz (2022: 620), Eker (2010: 338), Coşar (2008: 176)

⁵⁸ Hatiboğlu (1982: 47), Özdemir (1968: 192), Tekin (2003: 189), Vardar (2002: 90), Hengirmen (2015: 238), Atabay-Kutluk-Özel (1983: 215), Eckmann (2017: 133), Gabain (1988: 87-88), Karaağaç (2019: 390), Ergin (2023: 314), Hacıeminoğlu (2013: 195). Ediskun (2017: 187), kelimedden ayrı yazılması hâlinde yardımcı fiil, bitişik yazılması hâlinde ise ek fiil olduğu görüşünü paylaşır.

⁵⁹ Demir-Yılmaz, (2021: 205), Vardar (2002: 90), Bilgegil (2014: 245), Bozkurt (2017: 74), Atabay-Kutluk-Özel (1983: 215), Hengirmen (2015: 238), Torun (2006: 119), Ertane Baydar (2016: 166), Özdemir (1968: 199), Savran (2008: 169), Gencan (1971: 287)

⁶⁰ Ergin (2023: 319), Ediskun (2017: 187)

⁶¹ Bilgegil (2014: 246), Banguoğlu (2019: 474)

⁶² Banguoğlu (2019: 476), Ediskun (2017: 194)

Turan'ın paylaştığı bilgiler tamlananın telaffuz edilmediği sıfat fiilli yapılarda sıfat fiil eklerinin birer zaman eki olarak değerlendirilmesi yönündeki yanlıgıyı ortadan kaldıracak bilgiler ve yapı çözümlemesi içerir.

Sevil-Ø-miş	+	kişi	+	Ø	+	Ø	+	i	-	Ø	-	di	+	m	+	Ø
Sevil-Ø-miş	+	kişi	+	ler	+	den	+	i	-	Ø	-	di	+	m	+	Ø
Sevil-Ø-miş	+	kişi	+	ler	+	den	+	Ø	-	Ø	-	di	+	m	+	Ø
Sevil-Ø-miş	+	Ø	+	ler	+	den	+	Ø	-	Ø	-	di	+	m	+	Ø
Sevil-Ø-miş	+	Ø	+	Ø	+	Ø	+	Ø	-	Ø	-	ti	+	m	+	Ø
Sevil-Ø-miş	+	kişi	+	ler	+	den	+	Ø	-	Ø	-	Ø	+	(i)m	+	Ø
Sevil-Ø-miş	+	Ø	+	Ø	+	Ø	+	Ø	-	Ø	-	Ø	+	(i)m	+	Ø
Sevil-Ø-miş	+	Ø	+	Ø	+	Ø	+	tir	-	Ø	-	Ø	+	(i)m	+	Ø
Sevil-Ø-miş	+	kişi	+	ler	+	den	+	er	-	Ø	-	ür	+	be	+	n
Sevil-Ø-iyor	+	Ø	+	Ø	+	Ø	+	Ø	-	Ø	-	du	+	m	+	Ø
Sevil-Ø-iyor	+	Ø	+	Ø	+	Ø	+	Ø	-	Ø	-	Ø	+	(u)m	+	Ø
Sevil-Ø-ecek	+	kişi	+	ler	+	den	+	Ø	-	Ø	-	Ø	+	(i)m	+	Ø
Sevil-Ø-ecek	+	kişi	+	ler	+	den	+	i	-	Ø	-	di	+	m	+	Ø
Sevil-Ø-ecek	+	Ø	+	ler	+	den	+	Ø	-	Ø	-	di	+	m	+	Ø
Sevil-Ø-ecek	+	Ø	+	Ø	+	Ø	+	Ø	-	Ø	-	ti	+	m	+	Ø
Sevil-Ø-ir	+	kişi	+	ler	+	den	+	i	-	Ø	-	di	+	m	+	Ø
Sevil-Ø-ir	+	kişi	+	ler	+	den	+	Ø		Ø	-	di	+	m	+	Ø
Sevil-Ø-ir	+	Ø	+	Ø	+	Ø	+	Ø		Ø	-	di	+	m	+	Ø
Sevil-Ø-ir	+	Ø	+	ler	+	den	+	Ø		Ø	-	di	+	m	+	Ø
Sevil-Ø-ir	+	Ø	+	ler	+	den	+	Ø		Ø	-	Ø	+	(i)m	+	Ø

Tablo 1: Sıfat Fiil ve Ek Fiil Komşuluğundaki Ekleşmelerin Morfofonetik ve Morfofonemik Karşıtlıkları

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Yukarıdaki karşıtlık dizisi cevher ek fiilinin işlevini yansıtır niteliktedir. Cevher ek fiilinden önce gelen her yapı kendi içerisinde kuruluşu ne şekilde olursa olsun isim özelliği taşımak durumundadır. Cevher ek fiilinden önceki unsurun yapısı onun kendi kurulumunu ilgilendiren bir husus olup ek fiilin işlevini etkilemez. Cevher ek fiilinin

başlıca görevi isim kategorisindeki unsuru anlamını değiştirmeden fiil kategorisine aktarmaktır.⁶³

Ekleşme dizisinde “Ø” ile karşılık bulan kullanımlar sıfat fiil eklerine zaman eki özelliği atfedilmesine neden olmuştur. “Sevilir kişilerdendim.” kullanımında sıfat fiil eki olduğu belirtilen morfem “Sevilirdim.” kullanımında zaman eki olarak yorumlanır. Bu durum yerleşik gramer anlayışındaki birleşik zaman yorumlarının da kaynağıdır. Böylesi yorumlarda ihmale uğrayan, ek fiilin morfofonemik yönüdür.

Fiilleştirme isabetli bir tespit olsa da yerleşik gramerde ek fiil, tek görevinin ismi fiil türüne geçirmek oluşuyla ve temsil ettiği ek sınıfının özellikleriyle işlenmemiştir. Fiilleştirme tespitinin ek fiile atfedilen birleşik zaman kurmanın yanında ikinci bir işlev olarak verildiği görülür.

İsimleri fiilleştirme ifadesi tür değişikliğini yansıtır; ancak işleve ilişkin bazı detayları belirsiz bırakır. Tür değişikliği anlama dayalı bir değişikliği de içerebilir anlamı koruyan bir değişikliği de içerebilir. Bu durum, ihtimalleri işlev odağında değerlendirmeyi gerektirir. Tür değişikliği yapım ekleri ve ek fiilin iki alt başlığıyla mümkündür. Mevcut anlamdan yeni bir anlam inşa etmesi ve bu yeni anlamı sözlüğe taşıması yapım ekini ek fiilden ayıran başlıca özelliktir. Cevher ek fiili tür değişikliği sağlamakla beraber anlam değişikliği oluşturmaz, bilakis anlamı korur. Tasvir ek fiilinin anlama katkısı ise bir sözlük maddesi oluşturacak, yeni bir kelimeyi vücuda getirecek boyutta değildir. Yapım eki ve ek fiil kategorileri ekleşme dizisindeki yerleri bakımından da farklılık sergiler. Yapım eki kelimenin bünyesine gelen ilk ektir. Bu sebeple isimlerde teklik/çokluk ekinden, fiillerde ise olumluluk/olumsuzluk ekinden önce gelir. Ek fiil ise hâl ekiyle sonlanan ismi fiile geçiren kategori olarak hâl ekinden sonra gelir.

Cümle fiille kurulur. Mananın bir hüküm şeklini almasıyla kurulan cümle zaman ve mekân bakımından bir bildirimdir. Zaman ve mekân bilgisi taşıyan her bildirim doğrudan doğruya yüklemidir, cümledir. Fiil olmadan cümle kurulamayacağı için isimle teşkil bulan her yapı zaman ve mekân birimlerini almak üzere fiil sınıfına geçmek zorundadır. Ek fiil olarak fiil sınıfına dâhil olan yapı, fiile mahsus ekleri artık alabilecek duruma kavuşmuş demektir.

⁶³ bkz. Özalan, 2014

Ek fiil yüklem yapmaz. Ek fiil isim temelinde şekillenen bir yapıyı cümle kuran ekleri alacak hâle getirir. Yüklem yapan ekler ancak zaman ve şahıs ekleridir. Nasıl ki herhangi bir fiil tabanı çekim eklerini almadan yüklem olamıyorsa aynı durum ek fiille fiil kategorisine geçen yapı için de geçerlidir. Ayrıca ek fiille tesis edilen her yapı yüklem oluşturmaz.⁶⁴

Ek fiilin işlevini izah ettikten sonra yerleşik gramerde itiraz ettiğimiz hususları örneklerle tartışmanın meseleyi daha somut ve anlaşılır hâle getireceği inancındayız. Ertane Baydar (2016: 166), “i-” fiilinin isimleri fiilleştirdiği bilgisinin doğru olmadığı, “i-” fiilinin görevinin ismi yüklem hâline getirmek olduğu görüşündedir. “Yaş” kelimesinin “+lan” ekini alarak fiil kategorisine geçtiğini belirten Ertane Baydar, kelimenin ancak bu şekilde kip ve zaman eklerini alabildiği, kelime yüklem olmadan önce fiil kategorisine geçtiği görüşündedir. “Yorgun” kelimesinin “i-” fiilini alarak yüklem olduğunda fiilleşmediği kanısında olan Ertane Baydar’a göre “yorgunum” dendiğinde isim sınıfından fiil sınıfına geçilmemiş, yüklem yapılmıştır. “gelmişim, anlatırmış” kullanımlarında “i-” fiilinin tek işlevinin ismi yüklemleştirmek olduğuna değinen Ertane Baydar “gelmişim” yapısında “gel-” fiilinin “-mİş” zaman ekini aldıktan sonra isim kategorisine geçtiği, ortada artık bir fiil söz konusu olmadığı, bu yapıya kip/zaman eki getirilebilmesi için “i-” fiiline ihtiyaç duyulduğu fikrindedir.

Ertane Baydar’ın “-mİş” ekinin fiili isim kategorisine geçirdiği yönünde isabetli bir hükme varmakla birlikte tür değişikliğini söz konusu ekin fiilin anlamını sıfat şeklinde tasavvur ettirerek sağladığını gözden kaçırışıyla karşı karşıyayız. Burada Baydar “-mİş+” ekini zaman eki olarak yorumlamış, ilk örnekte de yapım ekleri ile ek fiili işlev odağında tartışmamıştır. Sıraladığı örnekler birbirine koşut ve karşılaştırılabilir unsurlar içermemektedir.

Banguoğlu (2019: 476), durum fiili olarak nitelendirdiği “i-” fiilinin geleceği kapsamasının mantıksız olduğunu, bu sebeple gelecekle ilgili eğilim kiplerinde “i-” yerine bir oluş fiili olan “ol-” fiilinin kullanıldığını belirtir ve “İyi dim.”, “İyi yim.” örneklerine karşılık “İyi olacağım.” örneğini verir. Ediskun’a (2017: 194) göre de ek fiilin gelecek zamanı yoktur. Ediskun, bir ismin gelecek zamana bağlanarak fiilleştirilmesi

⁶⁴ Özalan (2014: 14), cevher ek fiiliyle fiil kategorisine geçmiş her ismin cümlede yüklem görevini üstlenmediğini “*hazır ise, güçlüyken, uzun olan*” örnekleriyle açıklar.

hâlinde “ol-” yardımcı fiilini kullanmanın mümkün olduğunu belirtip “O öğretmen olacak.” örneğini verir.

Turan (2024: 20), bir ismin üzerine cevherî ek fiil almasıyla oluşturduğu teşkilin “bir hâl üzere bulun-” veya “bir oluş hâlini muhafaza et-” şeklinde izah olunabilecek, statik ve tek manalı olduğunu belirtir. “Ol-” fiilinin anlam çeşitliliğinden kaynaklı, “i-” fiilinden daha dinamik ve mürekkep manalı bir cevher ek fiilinin kullanılışına imkân tanıdığını belirten Turan’ın bu tespiti bir anlam unsurunu karşılayan “ol-” fiilinin cevher ek fiilinden işlev ve anlam bakımından farklılıklarına değinmeyi gerektirir.

“Ol-” fiili bir hâl üzere bulunmayı, bir hâli muhafaza etmeyi kısacası bir durumu işaretliyorsa cevher ek fiilidir. Değişim ilgisi barındırıyor, bir hâlden başka bir hâle geçişi anlatıyorsa bir anlam unsurudur. İki farklı hâl arasındaki geçiş, değişim ek fiille değil ancak anlam unsuru olan bir fiille ifade edilebilir. Cevher ek fiilinin doğasında zaten değişim değil söz konusu hâlin korunması vardır. Banguoğlu’nun (2019: 476) “İyi olacağım.” örneği cevher ek fiili kapsamında bir örnek değildir. “İyi olma” yönünde bir durum değişikliği içereceği için örnekte “ol-” bir anlam unsurudur.

Üzüm (2017: 42), zaman işaretleyen morfemlerin epistemik kipliği⁶⁵ işaretleyen morfemlerle kullanımının anlamı etkilediğini dile getirir ve bu durumu “Ayşe buraya geliyordur.” ya da “Ayşe buraya gelmiştir.” diyebiliyoruz; ancak “Ayşe buraya gelirdir.” diyemiyoruz şeklinde örneklendirir. Ediskun da (2017: 210) “Durum Bileşik Zamanı” başlığı altında “-dır” koşacının temel görevinin isimleri fiilleştirmek olduğunu ve bunun haricinde birleşik zaman kurduğunu söyler, söz konusu yapılarda şimdiki zaman anlamı olduğundan bahseder. Ediskun kesin geçmişin şimdiki zaman ile bir araya gelemeyeceğini belirterek -di’li geçmişin durum birleşik zamanı olmadığını açıklar. Özdemir (1968: 200) ise görülen geçmiş zamanda bir bilme kesinliği olduğu için söz konusu şeklin görülen geçmiş zamana gelemeyeceğini belirtir. Hatiboğlu (1982: 26), Atabay-Kutluk-Özel (1983: 216), “-dir” ekinin geniş zaman ve belirli geçmiş zamanda kullanılmadığından bahseder.

Kiplik kapsamı kastedilecek şekilde kullanılsa da Üzüm’ün verdiği örnekler aslında cevher ek fiilinin sıfat fiilli yapılardaki işlevine karşılık zaman eki taşıyan yapılarda

⁶⁵ Üzüm (2017: 11), epistemik kipliği konuşurun önerme hakkındaki inanç, bilgi ve gerçekle ilişkili olarak ürettiği ifadeye kattığı yorum olarak tanımlar.

kullanılamayışının bir kanıtıdır. Böylesi kullanımların çözümü zaman verisi açısından oldukça önemli bilgiler sunacaktır.

“gel-Ø-iyor+Ø+Ø+Ø+dur-Ø-Ø-Ø+Ø”

“gel-Ø-miş+Ø+Ø+Ø+tir-Ø-Ø-Ø+Ø”

“gel-Ø-ecek+Ø+Ø+Ø+tir-Ø-Ø-Ø+Ø”

Yukarıdaki kullanımlara olanak sağlayan şey “-yor”, “-AcAK” ve “-mİş” morfemlerinin sıfat fiil işlevi taşımasıdır. Söz konusu durum isim kategorisindeki bu yapının “+DUR-” cevher ek fiili aracılığıyla fiil kategorisine geçirildiğinin kanıtıdır. “+DUR-”un geniş zaman ve geçmiş zaman üzerine gelemeyişi bu eklerin zaman eki olduğunun göstergesidir. Ergin’in (2023: 331) ve Özdemir’in (1968: 200) “bilirimdir, bilirsiniz, bilirizdir, bilirsinizdir” örneklerindeki ilk ekler geniş zaman kapsamında değerlendirilemez. Bu örnekler sıfat fiille kurulmuştur. “Gelecektir, geliyordur, gelmiştir, gelmelidir” yapılarının imkânı sıfat fiillerin işleviyle mümkündür. İstek, dilek ve emir sıfat fiillerinin “+DUR”la birlikte kullanılmayışı ise bunların kendilerine has özellikleriyle değerlendirilmesini gerektirir.

1.3.2. Cümle Kurabilen Zamanın Sınıflandırılması

Zamanın gramerdeki karşılığı ile hareketin algıdaki karşılığı birbirini doğrulayıcı veriler içerir. Zaman, hareketin algıya ne şekilde dâhil olduğuna bağlı olarak “geçmiş zaman” ve “geniş zaman” başlıkları altında sınıflandırılmalıdır. Geçmiş, zamanın tecrübe edilebilirliği için oldukça önemlidir. Çünkü zaman ancak akıp gittiği durumda tecrübe edilebilmektedir. Zamanın tecrübe edilme yoluyla, geçmiş yoluyla ölçülmesi henüz ölçülemeyen zamanın da bir tasarı, beklenti ya da gösterme biçimleriyle idrak edilmesini beraberinde getirir. Tecrübe edilmiş, ölçülüp bitirilmiş bir zamanı anlatmakla öngörmek, kestirmek aracılığıyla henüz ölçülmemiş bir zamanı anlatmak açısından fark vardır. Geçmiş anlatmada aklın, idrak etmenin tanıklığı ile kesinlik söz konusu iken henüz ölçülmeyen zamanı anlatmada aynı durum söz konusu değildir.

Bir fiilin tamamlanması, geçmişte kaldığının bilincine varılması o fiile olay niteliği kazandırır. Bu yönüyle olay ve süreç farkı da geçmiş zaman ve geniş zaman karşıtlığını doğrular niteliktedir. Ancak gerçekleşen ve tecrübe edilen bir fiil olay değeri kazanır. Henüz gerçekleşmeyen ya da gerçekleşmekte olan ise bir sürece yayılır.

Hareketi zamanda kaydetmek, geçmişte kalan bir olayı tecrübe etmek ya da o olayın tamamlandığına tanıklık etmek sayesinde geçmiş zamanla, idrak ve ön kabul üzerinden

de geniş zamanla mümkündür. Geçmiş zaman, zamanın tecrübe edilen yanını, bir fiilin tamamlandığının bilincinde olma hâlini verir. Hareketi zaman verisi üzerinde işaretlemeye fiilin bitmişliğinin, geçmiş zamandaki hâlinin farkındalığıyla tanık olunur. Gelecek ise bilinmezlikle doludur, geleceğin kavranabilir, tanık olunabilir yanı yoktur. O nedenle ki gelecek için ancak beklenti, istek, gereklilik gibi hâller söz konusudur. Şimdi de ancak fiili işaret etmenin eşliğinde idrak edilebilir. Bunun yanı sıra yine zaman kaydında tamamlanma yoktur. Çünkü fiil devam hâlinindedir. Hareketi kavrama bilincinin gereğince ki zaman geçmiş, tamamlanmış bir hâle tanıklığın etkisiyle kayıt altına alınabilirken gösterme, rivayet, gelecekte beklenti, istek anlamları da ancak geçmiş içermeyen başka bir zamanla kayıt altına alınır. İşte bu kapsamı sağlayan, geniş zamandır. Geniş zaman şimdiyi ve geleceği içeren zamandır, kapsamında tecrübe edilen geçmiş yoktur. Bu manada yerleşik gramer çalışmalarındaki geniş zaman tanımı yani bu zamanın geçmiş, şimdiyi ve geleceği kapsadığı yönündeki tanım gözden geçirilmelidir. Geniş zamanda bitmişliğine tanık olunan bir geçmiş bulunmaz. Genelgeçerlik, bilimsellik, devamlılık taşıyan hâllerde, tanık olunan hâllerin geçmişten şimdiye bir süreklilik taşıdığı bilgisi ve bu hâlin geleceğe de taşınacağı ön kabulü vardır. “Su donunca genişler.” ifadesini anlaması ya da bu cümleyi kurması için herkesin geçmişin bir noktasında suyun donunca genişlediğini tecrübe etmesine lüzum yoktur. Suyun donma durumunda genişlediği tespit edilince bu bilimsel bilgi genelgeçerliliğe taşınmıştır. Hiç şüphe yok ki bu keşfe kadar da su donunca yine genişlemiştir. Öyleyse olan nedir? İdrak edilen bilimsel bilginin geçmişte de öyle olduğunun kabulü ve gelecekte de öyle olacağının ön kabulü. Tam da bu gerekçeyle geniş zamana “varsayılan geçmiş zaman” denebilir.

Geçmişin tecrübe, geleceğin ise beklenti ve tahmin yoluyla karşılığını bulması, dinamikliği yönüyle şimdiyi önemli kılar gibi görünmektedir. Ancak şimdi parçalanamayan en küçük birim temelinde tasarlanabilir. Şimdinin dinamikliğinin yanında hemen kaybolması zamanın içeriğini ve matematiğini kavramada kritik sınırdır. Şimdinin, zaman için bitimlilik sağlayan bir hükmü, kavranabilir bir yanı yoktur. Özü gereğince şimdi hemen geçmişe karışmaya mahkûmdur. Şimdinin akması, hemen geçmişe karışması telaffuz edilirken dahi “şimdi” kelimesinin zamanı işaretlemesine izin vermemektedir. Bu durum birikerek ilerleyen tek zamanın geçmiş zaman olmasının da sebebidir. Bilincin algıladığı da yalnız geçmiş zamandır. İçinde bulunulan dakikanın hatta saniyenin ölçümünün tamamlanabilmesi için onun akıp gitmesi gerekir. 10.28’i ölçüp

bitirmek, tamamlamanın eşliğinde ancak 10.29'a girince mümkün olabilmektedir. Bu nedenle salisenin dahi dikkate alındığı çok hassas ve kronometrik ölçümler için dahi içinde bulunulan hiçbir an şimdiki zamanda ölçülmez, ölçülemez. Sadece içinde bulunulan en küçük birimin farkında olma, o birime işaret eşliğinde dikkat çekme vardır. Bir temelde kavranamayan şimdi, geçmişe karışmasaydı zaman anlamını kaybederdi ve sonsuzluk olurdu. Dolayısıyla şimdinin bir form kazanabilmesi mutlaka geçmişe karışmak üzere geçmiş dışı zamanın potansiyelinde bulunmasıyla mümkündür. Bu da demektir ki şimdi, geçmişe karışmak üzere belli periyodik aralıklarla varlık kazanan geniş zamanda kayıtlıdır.

Zamana bir başlangıç tayin edip takvim yaparken geçmişte yaşanan bir olay esas alınır. Ancak birimlere ayrılarak ölçülen, belirli periyotlar barındıran zaman gezegenlerin hareketlerini esas alan ve sürekli devretme esasına dayanan döngüyle, aritmetik yapıyla tanımlanır. Geniş zamandaki aritmetik yapı ve sabit aralıklar, geçmişin âdeta tecrübe edilmiş bir gerçek hissiyle kabulüne imkân verir. Örneğin bugünkü bilgiden hareketle altı sefer önceki Güneş tutulması hesaplanabilir. Ayrıca geniş zamandaki sabit aralıklar gelecek için de öngörüye imkân tanır. Aynı şekilde bir sonraki Güneş tutulması da hesaplanabilir. Geçmiş zamanın zamana başlangıç tayin etmesine karşılık geçmiş dışı zamanın geniş zamanın sunduğu periyodik aralıklar sayesinde tasarlanması geçmiş ve geçmiş dışı zaman karşıtlığını doğrular niteliktedir.

Biliminin zamanı varlığın boyutlarından biri olarak tanımlayışı da geçmiş zaman ve geniş zaman karşıtlığı için bir kanıt sunmaktadır. Çünkü yaşadığımız dört boyutlu evrenin en, boy, yükseklik değerleri alternatifler barındırır. (sağ-sol, aşağı-yukarı, ileri-geri) Ancak zaman tek boyutludur. İnsanoğlunun zamanı geriye çevirme seçeneği de yoktur, zamanda sabit kalma seçeneği de yoktur. Geri çevrilemez akışın tersine ilerlemenin imkân dâhilinde olmadığı bir boyuttur zaman.

Şimdinin ve geleceğin tamamlanmışlığı, zaman verisi üzerinde bitimlilik sağlar bir yanı yoktur. Geniş zaman ise bunlardan farklıdır, hem şimdiyi hem de şimdinin bir an sonrasındaki geleceği içeren muhtevardır. Geleceğin potansiyelindeki şimdinin zamanın birikerek ilerlemesi sayesinde hep geçmiş hâline gelme durumundaki değişmez devinim geniş zamandır. İşte, tam da bu nedenle gösterme eşliğinde şimdiyi (bire bir asla karşılamamakla birlikte) ve geleceği zamanda işaretleyebilmenin tek formülü geniş zamandır. Geniş zaman, geçmiş dışında kalan zamanı kayıt altına alan zamandır.

Türk dilinin yapı çözümlemesi için ekleşme bilgisini temel kabul eden öğreti ortaya koymaktadır ki cümle kurabilen zaman ancak geçmiş zaman ve geniş zaman verileriyle mümkündür. Türk dilinde cümle kuran zaman verisinin başlıca iki örneği geniş zaman ve geçmiş zaman bizce döngüye dayalı zaman ve ilerlemeci zaman türlerinin birer temsili durumundadır. Döngüye dayalı zaman geçmiş verisi taşımaz ve birikerek ilerlemez, bir başlangıç ve sondan mahrumdur. Mühim olan zamanın başı ve sonu arasını kapsayan süreçtir. Bu süreç, periyodik içeriği gereğince hareket tekrarına izin verir ve bu yönüyle de alışkanlığın, genelgeçer hâllerin, bilimsel bilgilerin aktarımına olanak tanır. Yani geniş zaman döngüye dayalı zamanı aktarır. Çizgiye dayalı zaman anlayışında ise zaman geri çevrilemez bir akışla akar ve sürekli birikerek ilerler. Geçmiş zaman birikerek ilerleyen tek zamandır. Bu yönüyle de geçmiş zaman ilerlemeci (çizgisel, lineer) zamanı aktarır.

1.3.2.1. Geçmiş Zaman

Geçmiş zaman yerleşik gramer çalışmalarında ikiye ayrılarak tanımlanır. “-DI” ile işaretlenen zaman için görülen/“-di”li geçmiş zaman⁶⁶, şahudi mazi⁶⁷, dolaylı geçmiş⁶⁸, bilinen geçmiş zaman⁶⁹, belirli geçmiş zaman⁷⁰, kesin geçmiş zaman⁷¹; “-mIş” ile işaretlenen zaman için de naklî mazi⁷², belirsiz geçmiş zaman⁷³, belirsiz zaman⁷⁴, anlatılan geçmiş zaman⁷⁵, sanılı geçmiş⁷⁶, duymalı veya görülmeyen geçmiş zaman⁷⁷, duyulan/öğrenilen/“-miş”li geçmiş zaman ifadeleri kullanılmıştır.

⁶⁶ Bilgegil (2014: 240-241), “-di”li ve “-miş”li geçmiş zamanın ifadelerinin şekle ait bir durumu ifade etmelerinden ötürü bunların yerine daha uygun terimler kullanılmasını teklif etmiştir. Kahraman (2013: 1087), “görülen geçmiş zaman/öğrenilen geçmiş zaman”, “görülen geçmiş zaman/duyulan geçmiş zaman” adlandırmalarının isabetli olmadığını belirtir. Bunun gerekçesi de “görül-/öğrenil-“ ya da “görül-/duyul-“ fiillerinin birbirinin karıştırmış gibi sunulmasıdır. “-DI” ekiyle oluşturulan geçmiş zamanı karşılamak üzere “görülen geçmiş zaman” adının kullanılması durumunda “-mIş” ekiyle oluşturulan için de “işitilen geçmiş zaman” adının kullanılması Kahraman’a göre daha uygundur. Özdemir (1968: 181) görülen geçmiş zaman teriminin kullanılmasının daha uygun olduğu görüşündedir.

⁶⁷ Üçok (1947: 103), Timurtaş (2019: 120)

⁶⁸ Banguoğlu (2000: 460)

⁶⁹ Akar (2013: 137)

⁷⁰ Hatiboğlu (1974: 60), Adalı (1979: 45), Aksan (2015: 100), Vardar (2002: 35), Topaloğlu (2019: 31), Hengirmen (2015: 218), Atabay-Kutluk-Özel (1983: 233), Koç (1996: 305), Dizdaroğlu (1976: 170)

⁷¹ Tekin (2003: 181), Gencan (1971: 233)

⁷² Timurtaş (2019: 121)

⁷³ Hatiboğlu (1974: 122), Adalı (1979: 45), Vardar (2002: 35), Topaloğlu (2019: 32), Hengirmen (2015: 218), Atabay-Kutluk-Özel (1983: 233), Koç (1996: 307), Erdem (2008: 201), Dizdaroğlu (1976: 170)

⁷⁴ Gabain (1988: 81)

⁷⁵ Timurtaş (2019: 121), Hacıeminoğlu (2013: 186), Gabain (1988: 81)

⁷⁶ Gencan (1971: 234)

⁷⁷ Özdemir (1968: 181)

“-DI” ekinin geçmiş zamanı işaretlediği pek çok kaynakta karşılığını bulmuştur.⁷⁸ Ancak eki zaman eki olarak görmeyen bir anlayış da mevcuttur.

“-DI” ekinin zaman eki değil bitme bildiren görünüş eki olduğunu dile getiren Uzun (1998: 12), Türkçede zaman bildiren sesbilgisel tek ekin “-(y)TI” olduğunu belirtir. Zaman ekinin diğer seçeneği olan ve sesbilgisel karşılığı olmayan sıfır eki “Ø” ise “-(y)TI” geçmiş zaman ekini alamayan paradigmalarda bulunur ve geçmiş dışı zamanı aktarır. Bunun içindir ki kip ekleriyle kurulu paradigmalarda zaman, sıfır ekiyle “Ø” sunulan geçmiş dışı zamandır.

Gramer incelemelerimizde geçmiş zamanı işaretleyen başka morfepler olduğu da dile getirilmiştir. Ay (2009: 233), kitabelerde görünmemesine rağmen “-(y)IK” ekinin Uygur Türkçesi döneminde geçmiş zaman eki olarak kullanıldığından bahseder.⁷⁹ Bu ekin 1.bulkan-yuk tınlılar (birbirine girmiş canlılar) örneğindeki gibi çoğunlukla sıfat, 2.idma-yukına (göndermemiş olmana, göndermediğinden) örneğindeki gibi nadiren isim, 3.tüşe-yük men (düş gördüm), ba-yuk sen (bağladın), sakın-yuk sen (düşündün), kel-yük (geldi), uğra-yuk erki (planladı belki), karı-yuk biz (ihtiyarladık), uğra-yuk siz

⁷⁸ Ergin (2023: 298), Gabain (1988: 80), Bilgegil (2014: 240-241), Banguoğlu (2019: 458), Aydemir (2019: 14), Ercilasun (2014: 125), Özdemir (1968: 181), Topaloğlu (2019: 31), Hengirmen (2015: 218), Korkmaz (2022: 527-540), Ediskun (2017: 175-176), Yaman (2018: 44-54), Bozkurt (2017: 31), Atabay-Kutluk-Özel (1983: 233), Hatiboğlu (1974: 60), Koç (1996: 305), Vardar (2002: 100), Adalı (1979: 45), Demircan (2005: 106), Üçok (1947: 103), Karaağaç (2019: 364), Benzer (2021: 57), Bulduk (2018: 225), Bekar (2018: 123), Öner (2013: 143). Geçmişi işaretlediği belirtilen “-DI” eki, kuruluşuna ilişkin bazı açıklamalarla da incelemelerde yer almıştır. Tekin (2003: 181), kesin geçmiş zaman ekinin iyelik ekleri almış “-D” olduğunu söyler. Eckmann (2017: 117), geçmiş zamanı “taban-d zaman işareti+iyelik eklerinden türemiş kişi ekleri” kalıbıyla verir. Gülseren (2021: 175) de geçmiş zaman ekini “-D” olarak gösterir.

⁷⁹ İlk kez Uygur Türkçesinde örneklenen “-yUK” ekinin öğrenilen geçmiş zamanı işaretlediği ve günümüzde de izlerini sürdürdüğü yönünde genel bir kabul göze çarpar. Demir (2007: 140), Aksoy (1945: 177-178), Buran (1996: 14), Karahan (2017: 147), Çakır (2020: 91) söz konusu eki öğrenilen geçmiş zaman eki olarak değerlendirir. Altay ve Hakas ağızlarının birçok eskilik ve arkaik teşkil bulundurduğuna dikkat çeken Çağatay (1978: 280), “Tuba ağzında y- >ç-ses değişiminden söz ederken geçmiş zaman eki “-çık”, “-jık” ekinin Eski Türkçedeki “-yuk/-yük” geçmiş zaman eki olduğunu belirtir. Yıldırım (2022: 223-224), “-ik” ekli biçimlerin görülen geçmiş zaman ile duyulan geçmiş zaman arasında bir geçmiş zaman bildirdiğini paylaşır. Miskioğlu (1992: 1-2), bu ekin Antakya ağzında görüldüğünü ve görülmemeyen, başkasından duyulmayan ancak oluştuğu anlaşılan fiillerin anlatımında üçüncü bir geçmiş zamanı karşılamak üzere kullanıldığını söyler. Öztürk (2006: 532), Antakya ağzından aldığı örneklerde belirli geçmiş zamanla belirsiz geçmiş zaman arasında bir işlevle, kuvvetli bir belirsiz geçmiş işleviyle kullanıldığını belirtir. Tor, (2009: 161) bir bildirme kipi eki olarak tanımladığı bu eki taşıdığı zaman kavramına rağmen eylemin sadece gerçekleşme anını gösteren bir ek olarak değerlendirmenin zor olduğunu, {-(y)Ik} ekini alan bir sözcüğün tamamlanmış, sonuçlanmış bir hareketin konuşma anındaki görünen sonucunu yansıttığını aktarır. Tor (2009: 162), bu ek için yalnız ağızlarda kullanılan III. Tip (bilinen) geçmiş zaman terimini önerir. Dönmez (2013: 49), Sarı (2016: 241) “-yUK” ekinin sıfat fiil eki olarak da kullanıldığından bahseder. Sarı bu ekle türetilen sıfatlarda ve isimlerde belirsiz geçmiş zaman ifadesi bulunduğunu belirtir. Hacımemoğlu, (2013: 164), söz konusu eki geçmiş zaman sıfat fiilleri arasında sayar. Banguoğlu (2019: 248), ekin “*Ali gelmeyiktir.*” (Ali gelmemiş olmalıdır.) örneğinde olduğu gibi Anadolu ağızlarında eski sıfat-fiili işlevini andıran kullanımlarına rastlandığından söz eder.

(kastettiniz) (Gabain, 1988: 81)⁸⁰ örneklerinde ise çekimli fiil olarak kullanıldığını belirtir. Ancak Ay'ın zaman eki olarak belirttiği bu ek, bugün de izlerini gördüğümüz bir sıfat fiil ekidir.

“supatra tişi yaña inçe tip tidi qaraca ton kedyük erdi.” (U III, 57:7-8 / ETİF,131)

ked-Ø-**yük**+Ø+Ø+Ø+er-Ø-di+Ø+Ø

“üç miñ ulug miñ yirtinçüg etinggiri üninli ıduķ kutluğ tilinli kut қolonmakın bulyuk ol”.
(AY, 485:23)

bul-Ø-**yuk**+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+ol+Ø

Bu ekin bugün de Anadolu ağızlarında geçmiş zamanı karşılamak üzere kullanıldığını ağız araştırmalarında yer verilmiştir. Yıldırım'ın (2022: 285) “-ık Ekli Duyulan Geçmiş Zamanın Hikâyesi” başlığı altında Adana ve Osmaniye bölgesinden sıraladığı örnekler çözümlendiğinde her iki ekin ayrı kategorileri karşıladığı görülecektir.

ayık-Ø-**ık**+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-dı+m+Ø

gel-Ø-**ık**+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-di+Ø+Ø

Yıldırım'ın (2022: 303) aynı ekin bölge ağızlarında bir sıfat fiil eki olarak kullanıldığını belirtip bölge ağzından “Kesilik südü de bişiriyon.” örneğini vermesi sıfat fiili takip eden tamlananın yalnız telaffuz edildiği durumları dikkate alan şekle dayalı bir yorumun sonucudur.

Çakır (2020: 91), İzmir'in I. Ağız Bölgesinde “-GIn” ekinin işlev yönüyle duyulan geçmiş zamanla eş değer olduğunu belirtmiştir. Ancak bu ek de geçmişi işaretleyen bir ek değildir.

“Halen benim olan gitgin.”

git-Ø-**gin**+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+Ø+Ø

“Onnar orda galgınnar hani bizim dedelerimizin dedesi bile ollarda galmışlar.”

gal-Ø-**gım**+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+Ø+Ø

Koç (2012: 11), “-DUk” sıfat fiilinin Eski Anadolu Türkçesinde geçmiş zaman eki özelliği kazandığı kanaatindedir. Koç (2012: 17), Kaşgarlı'nın “-DUk” ile kurulan yapılarda şahıs eki kullanılmadığı yönünde bilgi vermesine rağmen “-DUk” ekli geçmiş zaman çekiminin Eski Anadolu Türkçesinde şahıs ekli çekim örneklerini tespit ettiğini belirtmiş ve 1. şahıslarda iyelik kökenli, 2. şahıslarda bildirme kökenli şahıs eklerinin

⁸⁰ Gabain (1988: 81), söz konusu eki görülen geçmiş zamanın iki ek çeşidinden biri olarak inceler.

kullanıldığını, 3. şahısların ise eksiz çekimlendiğini örnekler eşliğinde sunmuştur. Ancak Koç'un sıraladığı örneklerin geçmiş zamanı yansıtmadığını aşağıdaki çözümleme ortaya koymaktadır.

“çün kulı zeyd kendüden destûr diledi eyitdi sen henüz âzâd olmaduksın” (Darîr Fütûhu’ş-Şâm Tercümesi Gülsevin 1992: 258)

ol-ma-**duk**+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+sı+n

“bir kuş ol vâdî içinde uçmaduk

biregü anuñ yolından geçmedük” (MT: 104/9; KY-I, 230/1547)

(Bir kuş o vadi içinde uçmamış, kimse vadinin yolundan geçmemiş.)

uç-ma-**duk**+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+Ø+Ø

“eytdi hiç unıtmaduguz biz sizi

gerçi siz anmaduñuz hergiz bizi” (MT: 92/6; KY-I, 202/1370)

(Dedi gerçi siz bizi hiç hatırlamadınız, ama biz sizi hiç unutmadık.)

unıt-ma-**duk**+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+Ø+uz

“zîre kim siz bilmedüksiz sîretin

göricek hem bilmeyesiz suretin” (MT: 106/10; KY-I, 234/1577)

(Zira siz onun içini bilmediniz, görünce de yüzünü tanımazsınız.)

bil-me-**dük**+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+si+z

“ol agu tamâmet ol avratun boguzına gitdi soluk sâ’at avrat helâk oldu güzâfın eyitmedüklerdür uşbu meseli” (Kelile ve Dimne’den naklen bk. Gülsevin 1997: 86.)

eyit-me-**dük**+Ø+Ø+Ø+dür-Ø-Ø+Ø+ler⁸¹

⁸¹ Söz konusu yapının asıl dizilişi yukarıda işaret edildiği gibidir. Burada yer ödünçlemesi vardır. İlk kez Turan tarafından kullanılan yer ödünçlemesi “Cümle, bütün örnekleri aynı karşıtlıklar denklemine ifade eden tek bir yapıya sahiptir: Bu yapı, esasen fiil-zaman eki+şahıs eki eklenmesinden ibaret; anlam unsuru olan fiilin birden çok üyeden (→ tamlamalı) meydana gelmesi halinde, yardımcı unsur→ asıl unsur görev sırasında oluşan söz dizisi ve ona aynı sırayla eşlik eden bir vurgu dizisinin karşıtlıklarında vücut bulan cümlelerin kuruluş düzeni ile, anlamlı söz üyelerinin vurgu dizisi ve görev yönü sabit kalıp telaffuz sıralarının değişkenlik ilişkisi göstermesi kuralının bir ifadesi ve cümlelerin aktarılmasının vasıtası olan yer ödünçlemesi arasındaki kesintisiz karşıtlıktan teşekkül etmektedir. Daha kısa olarak, unsurlarının, içeriğini bir hüküm halinde bildiren kuruluş dizisi ile yer ödünçlemesi oluşturan aktarma durumlarındaki dizisi arasındaki karşıtlık ilişkisine dayanan tek bir cümle yapısı vardır, diye de ifade edilebilir.” (Turan, 2010: 914) şeklinde tanımlanır. Morfolojik ve morfofonetik olmak üzere ikiye ayrılır. Eyitmedüklerdür<eyit-me-dük+Ø+Ø+Ø+dür-Ø-Ø+Ø+ler örneği, temelinde açıklık uyumu bulunan morfofonetik yer ödünçlemeleri kapsamındadır.

Öner (2013: 162)⁸², Ay (1997: 48), Özkan (1997: 48), “-KAn” ekinin de geçmiş zamanı karşılamak üzere kullanıldığını söyler. Özkan’ın verdiği örneklerde söz konusu ek zaman eki kategorisinde değildir.

“Min yaşımı eyterge unıtkanmın.” (Esk./Çifteler/Osmaniye K., OsmTA, 109/XIV/6)

unıt-Ø-**kan**+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+mı+n

“At çatlatkannar diyip işitkenidim.” (Esk./Çifteler/OsmaniyeK., OTA, 94/VIII/253)

işit-Ø-**ken**+Ø+Ø+Ø+i-Ø-di+m+ Ø

Gramerlerde geçmiş zamanın işlenişine ilişkin yaygın yanlışlardan biri de “-(I/U)p” zarf fiil ekinin, bu ekle kurulan yapıların öğrenilen geçmiş zamanı işaretlemek üzere kullanıldığı yönündeki kanaattir.⁸³

Türk dilinin en eski metinlerinden bu yana koruduğu yapı sağlamlığı ve gerek cümle kuruluşunda gerekse kategoriler arası geçişte muhafaza ettiği sistematığı, değişebilen şekillere karşı değişmeyen işlevi temin eder. Bu durum şekle dayalı işlev tespiti yapılamayacağının bir dayanağıdır. Türk dilinde işlevler şekillere tabi değildir, ilgili şekiller işlevlere tabidir. Ekler ekleşme dizisinde yer aldıkları kategorilerle, bu kategorilerle belirlenen görevlendirilmeleriyle işlev kazanır. Söz konusu örneklerde sıfat fiil işlevinin “-(I/U)p” ile karşılanması bu morfemi zarf fiil eki görme alışkanlığına ve kolaycılığına sahip, şekli baz alan anlayış nazarında elbet kolay kabul görmeyecektir. Ne var ki zarf fiil kategorisinin kendinden sonra gelen cevher ek fiiliyle ekleşmeye katılıp “-mİş” sıfat fiilinin rivayet fonksiyonuyla kullanılması beklenemez. Örneklerde “-(I/U)p”, sıfat fiil eki işleviyle rivayeti bildirmek üzere kullanılmıştır. Zarf fiil eki zaman bildirir. Zarf fiil, diğer fiilimsi türleri gibi cümle kuran zaman verisinden mahrumdur.

“pādişāha ḥaber veripidi” K 78a-2

ver-Ø-**ip**+Ø+Ø+Ø+i-Ø-di+Ø+Ø

⁸² Öner’e göre (2013: 162) bu ek Eski Türkçede geniş zamanı işaretleyen bir sıfat fiilken hareket ve nesne arasında pasiflik bağı bulunan şekiller yapmış, XIV-XV. asırlarda Kuzeydoğu Türkçesiyle Batı Türkçesi arasında farklılıkların olduğu esnada Batı Türkçesinde pasifliği karşılamak üzere “-duk” şekli tercih edilmiştir. Batı Türkçesi “-gan” >“-an” sıfat fiilini geniş zamanda aktif şekiller için tercih ederken Kuzeydoğu Türkçesi “-gan” ekini tercih etmiştir. Çağatay Türkçesinde geçmiş zaman çekimine de karışmıştır.

⁸³ Ergin (2023: 301), Timurtaş (2019: 122), Coşkun (1999: 175), Bulduk (2018: 233), Ercilasun (2023: 399), Erdem (2008: 211), Gülsevin-Boz (2013: 66), Ay (2009: 247), Eckmann (2017: 131), Öner (2013: 156), Akyıldız Ay (2021: 313), Tolgun (2020: 3), Doğan (2022: 442), Ağca (2024: 15). Ergin’e (2023: 301) göre bu zarf fiillerin çekimli fiil yerini tutmaları kendilerinden sonra gelen yardımcı fiillerin düşmesiyle ortaya çıkmıştır. “gelüp durursın> gelüpsin” Ancak Türk dilinde ek kategorisi düşmez. Telaffuz edilmediği durumlarda da ekin temsil ettiği kategori ve işlevi mutlaka korunur.

“bu oturan begler her biri oturduğu yeri kılıcıyla etmegiyle alupdur” DK 129a-7

al-Ø-**up**+Ø+Ø+Ø+Ø+Ø+Ø+Ø+Ø

Yukarıdaki örnekler “-(I/U)p” sıfat fiiliyle kurulan yapının diğer sıfat fiilli yapılarıdaki gibi geçmiş ve geniş zaman karşıtlıklarını yansıtmaktadır. Aşağıda yer verilen çözümlemeler “-(I/U)p” ve “-mİş”ın rivayet işleviyle üst fonksiyonda birleştiğini göstermeye yöneliktir. Üst fonksiyonun kapsayıcılığı o kategorideki tüm ekleri şekillerinden bağımsız işlev ortaklığında toplamayı temin eder.

al-Ø-**up**+Ø+Ø+Ø+Ø+Ø+Ø+Ø+Ø

al-Ø-**mİş**+Ø+Ø+Ø+Ø+Ø+Ø+Ø+Ø

Oğuz Kağan Destanından alınan aşağıdaki cümle de ekleşmede cevher ek fiilinin morfofonemik yönü için çok mühim bir kanıttır. Tasvir ek fiilinin fiile tasvir katan işlevi onun mutlaka telaffuz edilmesini gerektirirken cevher ek fiili telaffuz edilmeyebilir.

“baluknı yahşı saklap sen” OKD 23-2

sakla-Ø-**p**+Ø+Ø+Ø+Ø+Ø+Ø+Ø+Ø+se+n

Tarihî bir ifadeyi çözümlerken yapılması gereken ilk şey, karşılığında hareketle ona bir zaman dilimi ve o dilimi işaretleyen bir zaman eki yakıştırmak değil ifadenin yapısını çözümleyip her ekin ekleşmedeki hangi kategoriye tekabül ettiğini bulmaktır. Çünkü ekleşme bilgisi Türk dilinde bir cümleyi çözümleyici tüm birleşenleri içermekte ve anlam unsuru ile görev unsurunun belirlenişine olanak tanımaktadır. Türk dilinde isim ve fiil türleri arasındaki geçiş oldukça düzenli seyrettiği için örneklerdeki kuruluşlar çözümlenirken kelime-ek, ek-ek karşıtlığı hesaba katılmalı, isim ve fiil arasındaki geçiş göz önünde bulundurulmalıdır.

Dikkat çekmek istediğimiz hususlardan biri de yerleşik gramerde “görülen geçmiş zamanın hikâyesi” olarak adlandırılan “-DIyDI” yapısındaki ilk ekin geçmiş zaman eki olamayacağı, rivayeti işaretleyen bir sıfat fiil işlevi taşıdığıdır.

“ma‘zūr dutasın tama‘ gözüm örtdi-y-idi” M B.54b-13

ört-Ø-**di**+Ø+Ø+Ø+Ø+Ø+Ø+Ø+Ø

“ol yère ya‘kūb nebī geldi-y-idi

yūsufi ol arada buldı-y-ıdı” YZ 51a-1486

gel-Ø-**di**+Ø+Ø+Ø+Ø+Ø+Ø+Ø+Ø

bul-Ø-**dı**+Ø+Ø+Ø+Ø+Ø+Ø+Ø+Ø

Divânü Lugâti't Türk'ten aldığımız “saçındı neḡ” (saçılmış ve yayılmış şey), “keḡindi tōn” (çok giyilmiş elbise), “süründi er” (her yerden kovulmuş kişi), “süzündi suw” (çok süzölmüş su), “kazındı toprak” (kazılmış toprak), “salındı otuḡ” (sellerin nehir kıyısına fırlattığı odun), “salındı neḡ” (bırakılmış şey), “tawındı suw” (su damlası), “kōmündi neḡ” (gömölmüş şey) (DLT, 195-196) örnekleri “-DI” morfeminin sıfat fiil eki olarak kullanıldığının açık bir işaretidir.

Zamanın tecrübe edilen boyutunu karşılayan geçmiş zamanın kapsamında rivayet yoktur. Ancak yerleşik gramerciliğin geçmişe dâhil ettiği rivayet söylemi “görölen” ve “öğrenilen” zaman ayırımın da başlıca dayanağı durumundadır. Geçmiş zaman ile yerleşik gramerde tanımlı rivayet arasındaki ayırım fiilin bilgisinin kesinlik taşıyıp taşımadığı, fiilin tecrübe edilip edilmediği yönünde anlamla sınırlı kalan, çözümlemeyle doğrulanmayan dolayısıyla fiil zamanını tespit etmede işlevsel olmayan bir yoruma dayandırıldığı için “Rivayet geçmiş dâhilinde bir kategori midir?” sorusu doğru karşılığını bulamamış, “-mİş”ın geçmişi işaretlediği paylaşılmıştır.⁸⁴ Bununla birlikte ekin işlevine ilişkin farklı görüşler de ileri sürölmüştür.

Gölsevin (2017: 89) “-mİş” ekinin başkasından aktarma anlamı taşımadığı kullanımlar için “farkına varılan geçmiş zaman” terimini kullanır, “gör tonın nice bulaşmış kanına” (ŞH. Yuf.10, 11a) örneğini verir.

Uzun’a (1998: 14) göre “gel-meli” ve “gel-miş” örnekleri tek sesbilimsel kip eki taşıdığı için konuşucu kipine örnektir, başkasına ait bir tutum yansıtmamaktadır. Ancak “gel-meli-ymiş” kullanımında birinci kip eki başkasına, ikincisi konuşucuya aittir. “-mİş” eki tek sesbilimsel ek barındıran kullanımlarda konuşucu kipiştir. Uzun (1998: 162), fiil köküne gelen “-mİş” ile anlatılan zamanın geçmiş zaman olduğunu zaten geleceğin rivayet edilemeyeceğini belirterek açıklar. Buna göre “Ali eve gelmiş.” rivayet aktarır. Rivayetin kullanımı da fiilin geçmişte olduğunu varsaymayı gerektirir. “Ali eve geliyormuş.” cümlesinde de “-mİş” aynı şeyi yapar.

⁸⁴ Bilgegil (2014: 241), Ergin (2023: 300), Ercilasun (2014: 133), Ediskun (2017: 176), Banguoğlu (2019: 460-461), Hengirmen (2015: 218), Yaman (2018: 49-57), Korkmaz (2022: 540), Ay (2009: 276), Bozkurt (2017: 32), Topaloğlu (2019: 32), Karaağaç (2019: 366), Koç (1996: 307), Adalı (1979: 45), Vardar (2002: 100), Demircan (2005: 106), Hatiboğlu (1982: 21), Atabay-Kutluk-Özel (1983: 233), Benzer (2021: 57), Eckmann (2017: 125), Bulduk (2018: 225), Özdemir (1968: 182), Bekar (2018: 123), Aydemir (2019: 14). Gabain (1988: 81), “-mİş” ekinin Eski Türkçe döneminde “n” ağızında “-mAş” şeklinde de kullanıldığı belirtmektedir.

Sebzecioğlu (2004: 23), mevcut kip sınıflamasının çelişkili yanlarına dikkat çekerek “Araba da arabaymış ha”, “Güya çok zekiymiş.” örneklerinde “-mİş”ın zaman belirtmediğine işaret eder.

Bacanlı (2008: 18), “-mİş” ekinin geçmişteki bir eyleme, konuşma anındaki bir noktadan veya yine geçmişteki farklı noktalardan bakılmasını yansıttığı kanısındadır. Bu doğrultuda ekin sonuç ve bitmişlik bildirmeye dönük işlevleri asla geçmiş zaman olarak nitelenemez, çünkü geçmişte kalmış olsa bile eylem apaçık bir şekilde konuşma anıyla ilişkilendirilmektedir. “-mİş” zaman yönüyle üç farklı sıralanma ilişkisi sunabilmektedir: 1) Sonuç ve bitmişlik bildirdiği durumlarda olay zamanı eş zamanlı olan atıf ve konuşma zamanından öncedir. $ZO > ZA = ZK$; 2) doğrudan doğruya geçmişe işaret ettiği durumlarda olay zamanı ile atıf zamanı eş zamanlıdır ve konuşma zamanından öncedir. $ZO = ZA > ZK$; 3) kurguya dayalı bir nitelik taşıyan geçmişteki bitmişliğe özgü anlatımda sıra olay zamanı, atıf zamanı ve konuşma zamanı şeklindedir. $ZO > ZA > ZK$.

“-mİş” ekine ilişkin belirlemelere karşı çıkan Turan (2008: 237), bu ekin zaman eki olmadığını sıfat fiilin sonrasındaki tamlananın “Ø” ile temsil edildiği kullanımları temel alarak kanıtlar, “O ev eski-miş bir evdir ($< \text{ev} + \text{dur} + \text{ur} + \text{ol} + \text{Ø}$, EAT)” ya da “O ev eski-miş bir ev ($< *eB + er + \text{ür} + \text{Ø} + \text{Ø}$, ET)” örneklerindeki “-mİş” ekinin sıfat fiil olarak kabul görmesinde bir tereddüt yokken “O ev eskimiş ($< \text{eski} + \text{miş} + \text{Ø} + \text{Ø} + \text{Ø} + \text{Ø} + \text{Ø}$)” örneğinde yani tamlananın “Ø” ile karşılık bulduğu kullanımlarda söz konusu ekin geçmiş zaman eki olarak değerlendirilişinin şekle dayalı bir anlayıştan kaynaklandığını söyler. Ekin ekleşme dizisindeki yerinin ve işlevinin kanıtıyla “-mİş” ekini rivayet sıfat fiili olarak tanımlar. Anlamanın değişmesi hâlinde de “-mİş”a yapım eki deneceğini “O ye-miş ye-miş+Ø (= falan kişi)+Ø(=dir)-Ø (= Ir)+Ø(=Ø)+Ø/(+ler)” örneği üzerinden izah eder.

Topçu (2011: 34), “-mİş” ile işaretlenen rivayetin bitimsiz zamana dâhil olduğunu, söz konusu ekin zaman eki olamayacağını, rivayet sıfat fiili eski bir sürece işaret etse bile tesirinin devam ettiğini belirtir. Topçu “O şakaklar göçerek cepheyi yandan sıkılmış/Fırlamış alnı, damarlar da beraber çıkmış!” (Sa. 12) örneğini vererek “-mİş”ın cümledeki yardımcı unsurlarda değil de cümlelerin bitimli ögesinde (fiil çekiminde) ekli olması nedeniyle “miş”li geçmiş zaman/öğrenilen geçmiş zaman” olarak değerlendirildiğinden bahseder.

Rivayet, zamanın tecrübe edilip ölçülebilmesi yönüyle somut bir zaman verisi sunmadığı gibi ekleşme dizisindeki yeri bakımından da cümle kuran zaman verisi taşımamaktadır.

“-mİş” sıfat fiil eki cümle kuran ekleri alamamakta, mutlaka sonrasında tamlanan ve hâl eki olarak cevher ek fiiline bağlanmaktadır. Rivayetin içeriğinde esas olan, fiilin bitmesi ya da geçmişte kalması değil fiilin tamamlanmışlığının hâle süregelen etkisidir. Fiil geçmiş ilgisi taşımasına rağmen “-mİş” morfeminin işaret ettiği şey geçmiş değil hâlihazırdan fiilin bıraktığı ize yönelen ilgidir.

“Köy halkı peyniri küplerde saklarmış.”

sakla-Ø-r+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-mış+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+Ø+Ø

“-mİş” ekinin “i-” cevher ek fiiline eklenebilmesi onun diğer sıfat fiillerden alt işlev farkına işaret eder. Bu durum tekrarlanan kullanımlarıyla “-mİş”ın “söze itibar etmeme” minvalinde bir anlam işaretlemesine olanak tanır.

“Hanımefendi bugün yorgunmuşmuş.”

“Bize haddimizi bildirecekmişmiş.”

“-mİş” eki Ay’ın (2009: 327) da işaret ettiği üzere Doğu ve Güneydoğu ağızlarında 1. şahısla tamamlanan yapılarda şekillerin değişebilirliğine karşılık işlevin değişmeyişi destekleyen kullanım özelliği sergilemektedir. Bu tip yapılarda “-mİş”, zaman ekiyle üst fonksiyonda birleşen, geçmişini işaretleyen işleve sahiptir.

“Şimdi doldurmuşam.” (Ay, 2009: 329, Erz., ErzİA, 16/II/99)

doldur-Ø-**muş**-am+Ø

doldur-Ø-**du**+m+ Ø

“Ben gendim ondan eşitmişem.” (Ay, 2009: 329, Şur., UrMA, 131/I/65)

eşit-Ø-**miş**+im+Ø

işit-Ø-**ti**+m+Ø

Türk dilinin vesikalarla takip edebildiğimiz en eski metinlerinden bu yana yapısını ekleşme düzeni sayesinde koruma altına aldığı gerçeğiyle karşı karşıyayız. Bugün bazı isimler, fiiller ve şekil unsurları arkaik bir ögeyi karşılarsa da gerek isimlere gerek fiillere gelen ekler, bu ekler arasındaki ilişkiler ve kategoriler arasında geçiş sistematığı değişmez. Bunun içindir ki önceden sıfat fiil eki olan bir morfemin şu anda zaman eki olduğu ya da zarf fiilli yapının öğrenilen geçmiş zamanı işaretlediği yönünde yorumlar Türk dilinin ekleşme bilgisi için mümkün değildir. Çünkü fonksiyonu değişen ek şekilce aynılığını korusa bile kategorik olarak aynılığını koruyamaz.

En eski metinlerden bu yana cümle kuran zamanlardan biri “-DI” ile telaffuz bulan ve her zaman mutlaka işaretlenen geçmiş zamandır. Cümle kuran diğer zaman verisi içinse aynı

durum söz konusu değildir. Hatta geniş zaman ekinin telaffuz edilmediği kullanımlar fazladır. Ancak söz konusu durum Türk dilinin fiil zamanı sistemini, cümle kuruluşunu sekteye uğratmamıştır. Kaldı ki Türk dilinde aynı kategorideki ekler telaffuz edilip edilmeme bakımından da bir karşıtlık sergiler. Tasvir ek fiilinin telaffuz edilmesine karşılık cevher ek fiilinin kimi vakit telaffuz edimeyişi, çokluk ekine karşı teklik ekinin, olumsuzluk ekine karşı olumluluk ekinin, diğer sıfat fiil eklerine karşılık emir sıfat fiilinin telaffuz edilmeyişi söz konusu karşıtlığın kanıtlarındandır.

1.3.2.2. Geniş Zaman

Geniş zaman yaygın gramer çalışmalarında alışlageldik tanımlarla karşılık bulur. Pek çok araştırmacı geniş zamanın tüm zamanları ihtiva ettiği görüşündedir.⁸⁵ “-(I/A)r” ekinin bir zaman eki olduğu da ortak görüşler arasındadır.⁸⁶

Kimi araştırmacılara göre zamanı işaretleyen “-(A/I)r”, kimilerine göre kipi işaretler. Günay (2014: 536) için “-(A/I)r” biçimbirimi varlıkların fiil ya da durumlarına bağlı anlam alanlarının aktarımında kullanılan bir kip ekidir.

Uzun (1998: 161), geniş zamanın tüm zamanlara gönderimde bulunabilmesinin gerçekte onun zamanlardan hiçbirine doğrudan gönderimde bulunamadığını yansıttığı kanaatindedir, bu ek bir kip ekidir. Ayrıca üzerine zaman ekini alabilmesi de zaman eki olmadığının kanıtıdır.

Turan (2006: 286), cümle kurulumunun geçmiş zaman ve geniş zamanla mümkün olduğunu fiil çekimini en sade hâliyle veren “-i-” cevher ek fiilinin geniş ve geçmiş zaman ekleri hâricinde başka bir ek alamayışını temel alarak kanıtlar.

yorgun+Ø+i-Ø-di+m+Ø

yorgun+Ø+Ø-Ø-Ø+um+Ø

Zengin tabanlı fiillerde geçmiş zaman ekinin somutluğuna karşılık geniş zamanın “Ø” karşılanmasını Turan (2013: 143), her ekin alt fonksiyonlarından birinin “Ø” ile işaretlenişiyle açıklar. “Gel-ir+sin+iz” kullanımında geniş zamanın işaretlenmesinin ise

⁸⁵ Ergin (2023: 291), Özdemir (1968: 179), Acarlar (1969: 252), Bilgegil (2014: 242-243), Ediskun (2017: 180-182), Banguoğlu (2019: 462), Gencan (1971: 239), Atabay-Kutluk-Özel (1983: 234), Korkmaz (2022: 569), Hengirmen (2015: 220), Yaman (2018: 115-128), Karaağaç (2019: 359), Baştürk (2018: 180)

⁸⁶ Gabain (1988: 86), Vardar (2002: 101), Adalı (1979: 45), Tekin (2003: 185) Demircan (2005: 106), Üçok (1947: 103), Koç (1996: 311), Hatiboğlu (1982: 59), Atabay-Kutluk-Özel (1983: 234), Karaağaç (2019: 360), Ergin (2023: 292), Benzer (2021: 61), Hacıeminoğlu (2013: 182), Ercilasun (2014: 138), Eckmann (2017: 121), Özdemir (1968: 179), Bekar (2018: 123)

emir sıfat fiiliyle karışmasından doğacak bir bulanıklığın önüne geçmek için olduğu düşüncesindedir.

Yerleşik gramerde geniş zaman, olumsuz çekiminde görülen bazı farklılıklar bakımından da incelenmiş, geniş zamanın olumsuz çekiminin birinci kişide “-mA”, diğer kişilerde ise “-mAz” ile yapıldığı belirtilmiştir.⁸⁷ Bu durumda “-mAz” ekinin geniş zamanın olumsuzu diye ayrı bir bahisle ele alındığı ya da fonetik bir izah yapıldığı görülür.

Gencan (1971: 251), kip eki “-r”nin üçüncü, ikinci kişilerde “-z”ye döndüğünü, birinci kişilerde düştüğünü söyler. Tor (2014: 258) da 1. kişilerde geniş zaman ekinin eriyip yok olduğu kanısındadır.

Korkmaz (2022: 570), geniş zaman eki “-r”nin birinci şahısta “-mA” olumsuzluk ekinden sonra eriyip düştüğünü ve ses birleşmesi yoluyla gel-me-r-im > gel-me-m, oku-ma-r-ım > oku-ma-m, gel-me-r-iz > gel-me-y-iz, oku-ma-r-ız > oku-ma-y-ız biçimlerine dönüştüğünü söyler.

Banguoğlu (2019: 453), “-z” ile temsil edilen geniş zaman ekinin /d/, /y/, /z/ seslerine bölünen bir ana ses /d/’den kaynaklandığı kanısındadır.

Adalı (1979: 62), 1. tekil ve çoğul kişi ardılının olumsuz ardılına doğrudan, öteki kişilerde /z/ aracılığıyla bağlandığını, /z/’nin olumsuzla kullanılan geniş zaman ardılı olarak alınabileceğini söyler. Adalı’ya göre öteki birincil zamanlarda kullanılmaması /z/’ye küme ayırıcı niteliği olan bir geçiş ünsüzü görünümü vermektedir.

Ediskun (2017: 181-182), geniş zamanın olumsuzunun “-mas” şeklinde de kullanıldığını belirtir. Bu durumda /s/ ya da /z/’nin sonradan düştüğünü ya da hem “-me-” olumsuzluk eki hem de zaman ekini üstüne aldığını ifade eder, 2. ve 3. şahısta geniş zamanın /z/ ile karşılık bulmasını dilin tarihî gelişimine aykırı görmeyen Ediskun kudur- > kuduz, semir- > semiz örneklerini verir.

Topçu (2011: 41), olumsuzluk ekini geniş zaman “-(A/I)r” ekinin takip etmesi durumunda akıcı-sızıcı r# sesinin fonetik kaybı önlemek için yerini daha niteliksiz bir sese z# bıraktığını düşünür. Ardından “bilmezsin” örneği sebebiyle bu açıklamaya yükselebilecek itirazları erimenin gerçekleşmesi hâlinde fiilin “bilmesin” ile karışabileceğini belirterek karşılar.

⁸⁷ Tekin (2003: 185), Ay (2009: 334), Karaağaç (2019: 360), Korkmaz (2022: 570), Adalı (1979: 62), Bozkurt (2017: 253), Türk (1999: 295), Atabay-Kutluk-Özel (1983: 244), Hatiboğlu (1974: 133), Koç (1996: 312), Akyıldız Ay (2021: 299).

Gemalmaz (2010: 277, 364, 383), Alyılmaz (2010: 111) fiillerin olumsuz şekillerinin geniş zaman ekini (-r+) olarak değil bu ekin daha eski şekli olan (-z+) olarak aldığını belirtir.

Fonetik değişiklik fonksiyon değişikliğine sebebiyet vermediğinden söz konusu yapı, olumsuzluk ekini zaman ekinin takip etmesi gereğince “-mA-z+” şeklinde çözümlenmelidir. Yani geniş zaman olumsuz şekillerde 1. şahıslar için “-Ø+” ile temsil bulurken diğer şahıslarda “-z+” ile temsil bulur. Burada birleşen iki ekten bahsedilemez. Çünkü olumsuzluk kategorisi ve onu takip eden geniş zaman eki “R”⁸⁸ işlevleri yönüyle ayrı ekleri karşılamaktadır.

gel-Ø-ir-im+Ø

gel-Ø-ir+si+n

gel-Ø-ir+Ø+Ø

gel-me-Ø-m+Ø

gel-me-z+si+n

gel-me-z+Ø+Ø

2. ve 3. şahıslarda olumlu/olumsuz çekimlerde “-r+”, “-z+” karşıtlığıyla ekleşme dizisindeki yerini alan geniş zaman 1. şahısta olumsuzluk ekinin ardından telaffuz edilmez. Geniş zamanın şahıslara ve olumluluk/olumsuzluk kategorilerine göre farklılık gösteren bu kurulumu işleve dayalı değil fonetiğe dayalı bir farklılıktır. Bu durumun lir: şaz denklğine kadar uzanan oldukça eski bir fonetik yapıyı sakladığı ifade edilebilir.

Çeşitli disiplinlerden kitabî bilgilerle desteklendiği, gramerinde yapı çözümlemeleriyle kanıtlandığı üzere Türk dilinin fiil zamanı ancak geçmiş ve geniş zamanla mümkündür. Ağızlardan alınan örnekler de hem en eski metinlerden günümüze uzanan süreçteki dil malzemesiyle yapı bakımından tutarlı hem de standart dilin sınırları dışında kalan ancak fiil zamanının karşıtlıklarını doğrulayan alternatif dizilişleriyle yapı çözümlemesi için önemli birer veri durumundadır.

Geçmiş Zamanda

dinleniyulamışdı (dinleniyorlarmıştı) (III.10.63) (Mutlu, 2022: 335)

verimişdi (verirmişti) (III.10.73) (Mutlu, 2022: 235)

gidedikdi (giderdikti) (IV.20.43) (Mutlu, 2022: 236)

vecamışdı (verecekmişdi) (III.10.74) (Mutlu, 2022: 236)

söylellerimişdi (A1.07-37) (Yıldırım, 2022: 300)

oynuyollarımışdı (A5.01-1) (Yıldırım, 2022: 300)

oturmuşumuştı (A2.08-28) (Yıldırım, 2022: 300)

⁸⁸ R: r,z

davıdırırmıştı (dağıtırmıştı) (İz./Taşköprü/Kayalar, İTÖ-BA, 66/İb/23) (Ay, 2009: 447)
biçiyollarmıştı (biçiyorlarmıştı) (Kır./Özbağ Kasabası, 255/XVIII/64) (Ay, 2009: 653)

Geniş Zamanda

içmişlerimişmiş (A3.07-38) (Yıldırım, 2022: 301)

gitmesinnermiş Tek./Saray/Demirler K., TİSİKAD, 62/XIV/19) (Ay, 2009: 749)

Zaman, fiil zamanı kapsamıyla cümlelerin kuruluşunda belirleyici rol oynadığı gibi cümlelerin görev unsurları arasındaki morfofonemik karşıtlık ilişkisinde de eş zamanlılık, art zamanlılık ilgileriyle belirleyici rol oynar.⁸⁹

Art zamanlılık (diyakronizm) ekleşme dizisinin unsurları arasındaki zaman ilgilerinden birini temsil eder. Aralarındaki alt fonksiyon farklılıklarına rağmen aynı işlevi görmekle üst fonksiyonda birleşen ekler arasında art zamanlılık mevcuttur. Yani yerdaş karşıtlık art zamanlılık taşır. Bu durum ekleşme dizisinde aynı görevi üstlenen eklerden yalnız birinin yer bulabilmesini zorunlu kılar. Cümlelerin kuruluşunun tek zaman ekiyle sağlanması, olumluluk/olumsuzluk kategorisinin, şahıs eki kategorisinin, teklik/çokluk kategorisinin alternatiflerinden yalnız birinin işaretlenebilmesi art zamanlılık ilgisine örnekler sunar.

“kamuğ balıka tegdim” O-9 teg-Ø-di+m+Ø

“neke ıglayu buşuşluğ keltiñ” PKPH V-2 kel-Ø-ti+n+Ø

“oğuzka beş süñüşdi” T G 49 süñüş-Ø-di+Ø+Ø

Yukarıdaki cümlelerde görülen ekleşme dizisi her fiilde yalnız bir şahıs ekinin kendine yer bulabildiğini göstermektedir. Dolayısıyla şahıs eki olma üst fonksiyonunda birleşen ekler arasında art zamanlılık mevcuttur.

“sü yoritdım” T K 25 yorit-Ø-dı+m+Ø

“küntüz olurmadım” KT D 22 olur-ma-dı+m+Ø

Fiilin olumluluk/olumsuzluk kategorisinden yalnız biri ile tamamlanabilmesi art zamanlılığa dönük başka bir örnektir.

“arığ kızlar turur” PKPH XLI-2 kız+lar+Ø

“taluy ögüzke kirür” PKPH XXXII-2 ögüz+Ø+ke

Bir isim teklik/çokluk kategorisinden yalnız bir ekle nitelik/nicelik temsili sunabilir.

⁸⁹ bkz. Turan, 2018: 101

Eş zamanlılık (senkronizm) cümle kuruluşunda kilit işlevi görür. Çünkü bir cümle kurulurken dilin anlam ve görev unsurları eş zamanlılık sayesinde ekleşme dizisindeki yerini alır. Cümle tüm unsurlarını eş zamanlılık ilişkisiyle dizen bir yapıya sahiptir. Bu ilişkinin bir gereği olarak cümle kurulumu her kategoriden yalnız bir ekin kullanımına izin verir. Yandaş karşıtlık her ek kategorisinden yalnız birini cümlede yan yana dizdiği için bir yönüyle eş zamanlılık ilgisi taşır, bir yönüyle de eklerin dizilişi bakımından öncelik sonralık ilgisi taşır.

Eklerin kaçça ayrıldığı ekleşme dizisindeki eş zamanlılık ilişkisi sayesinde belirlendiği için zaman eklerin işlevini ve çeşidini belirleyici bir niteliğe sahiptir.

1.4. Kip

1.4.1. Yerleşik Gramer Çalışmalarında Kip

Yerleşik gramer çalışmalarının çoğunda kiplin zaman kavramıyla ilişkilendirildiği⁹⁰, haber (bildirme) kipleri ve dilek (tasarı, isteme) kipleri ayrımının zaman verisiyle belirlendiği görülür. Bu doğrultuda görülen geçmiş zaman “-DI”, öğrenilen geçmiş zaman “-mIş”, şimdiki zaman “-yor”, geniş zaman “-(A/I)r”, gelecek zaman “-AcAK” haber (bildirme) kiplerine dâhil edilirken zaman kavramıyla ilişkilendirilmeyen gereklilik “-mAlI”, istek “-(y)A”, dilek-şart “-sA” ve emir “-Ø” dilek (tasarı, isteme) kiplerine dâhil edilmiştir.⁹¹

Tasarlama kiplerinin zaman taşımadığı görüşünün yanında bu kiplerin zaman anlamından yoksun olmadığı görüşü de vardır. Bilgegil, (2014: 238), Acarlar (1969: 252), Üstünova (2004: 678-686), Barutçu Özönder (2011: 174), Yaman (2018: 27), Türkyılmaz (2019: 10), Korkmaz (2022: 577), Koç (1996: 313), Özdemir (1968: 178), Şahin (2003: 167), Aydın (2016: 1719-1720) dilek kiplerinin gelecek zaman ihtiva ettiğini dile getirir. Banguoğlu (2019: 443) ise uyarı kipleri başlığı altında verdiği dilek-şart, istek ve

⁹⁰ Bilgegil (2014: 238), Adalı (1979: 44), Hacıeminoğlu (1968: 129), Hatiboğlu (1982: 82), Özdemir (1968: 186), Ergin (2023: 289), Bozkurt (2017: 26), Üstünova (2004: 678-686), Korkmaz (2022: 517), Türkyılmaz (2019: 10), Demir-Yılmaz (2021: 210), Koç (1996: 302), Kara (2016: 110), Bacanlı (2008: 3), Canbulat (2004: 570), Akerson-Ozıl, (1998: 55), Aydın (2016: 1719-1720), Şahin (2005: 653), Ediskun (2017: 173), Gencan (1971: 233), Bulak (2017a: 225), Karademir (2012: 2099-2101), Eker (2010: 299), Hengirmen (2015: 216), Aydemir (2019: 1)

⁹¹ Adalı (1979: 44), Hatiboğlu (1982: 25), Hacıeminoğlu (1968: 129, 143), Atabay-Kutluk-Özel (1983: 240), Topaloğlu (2019: 35), Ediskun (2017: 174), Bozkurt (2017: 26), Korkmaz (2022: 527, 577), Ay (2009: 51, 673), Günşen (2019: 132, 142), Ergin (2023: 289), Koç (1996: 304), Vardar (2002: 43), Şahin (2003: 161), Özdemir (1968: 186), Mutlu (2022: 287, 315), Akar (2013: 134, 159)

gereklilik kipinin gelecek zamana, buyuru kipinin ise şimdiki zamana dâhil olduğunu belirtir. Erguvanlı Taylan-Özsoy (1993: 2), Türkçede “-mAlI, -yA, -AbiI” gibi çekim eklerinin yalnız kip belirten ek olduklarını, “-mIş, -DI, -Iyor, -Ir, -(y)AcAk” eklerinin zaman ve görünüş belirtme işlevinin yanı sıra kiplik anlamları taşıdığını aktarır.

Bazı araştırmacılar için zaman kavramıyla ve morfemlerle izah bulan kip bazı araştırmacılar için bunlardan bağımsızdır. Dilaçar (1971: 106)’a göre kip fiilin gösterdiği sürecin hangi psikolojik koşullar altında meydana geldiğini bildirir ve ruh durumunu, kişisel duyguları, niyeti, isteği yansıtır. Kipi “konuşucunun önermeye kattığı tutum” olarak açıklayan Uzun (1998: 150), kipin zaman ve görünüş kategorilerinden konuşucu odaklı olması bakımından ayrı olduğunu söyler. Uzun’a göre Türkçe “başkası kipi” ve “konuşucu kipi” olmak üzere iki farklı kategori sunmaktadır. Sebzecioğlu (2004: 24), kip tasnifinin iki şekilde yapılabileceğini belirtip ilk tasnif denemesinde kipi 1. Kesinlik Kipi: -DI, -AcAk, -yor, -DIr, -Im, -sIn, 2. Olasılık Kipi: -mAlı, -DIr, -Ar, -Abilmek şeklinde ikiye ayırır. İkinci sınıflandırmayı ise kipsel işlevleri dikkate alarak yapar. Kocaman (1983: 85) kipleri belirleyen eklerin paralinguistik sebeplerle birkaç işlevi birden yüklenebileceği kanısındadır.

Görülen o ki yerleşik gramer çalışmalarında fiilin biçimiyle, kalıbıyla bağlantılı görülen kipe yönelik açıklamalar tatmin edici bilgiler vermekten uzaktır. Şekli esas alan incelemelerin aksine Turan (2006: 290), fiillerin tavır özelliklerinin şahsa ve zamana bağlanması durumunda geniş ya da geçmiş zamandaki tutumlarına yani kiplere dönüştüğünü belirtir. Bu nedenle Türkçedeki fiil sayısı kadar kip bulunur.

Kipin çekimli bir fiilde konuşan tarafından yansıtılan tutum olduğunu söyleyen Topçu (2011: 55, 65), sıfat fiillerin gereklik, emir, istek gibi fonksiyonlarına ek olarak başkaca fonksiyonlarının kişinin tutumuna yönelik kiplik durumların belirgin hâle gelişinde etkili olduğunu düşünmektedir.

Kipin morfemden bağımsız anlama dayalı bir kategori oluşu Turan’ın (2006: 290) işaret ettiği üzere fiil sayısı kadar kip bulunduğunu gösterir. Ayrıca zamanın kip üzerinde tesiri bulunmadığını, kiplere yönelik tavır özelliklerinin geçmiş ve geniş zamanda belirmediğini ortaya koyar. Zamanın kipi yoktur. Bu gerekçeyle zaman verisiyle ilişkilendirilmesi kipi kendi tanım ve kapsamından uzaklaştırmış; “kip kayması”, “zaman yayması” gibi yanlış belirlemelerle kip iyiden iyiye morfemlere bağlı hâle getirilmiş, ilgili morfemlerin

kullanılmaması kipin ve zamanın kendi işlevinden uzaklaştırılması şeklinde yorumlanmıştır.

Dizdaroğlu (1976: 178), bildirme ve isteme kiplerinin anlatımı biteviyeleştirdiği, kullanımı duruklaştırdığı gerekçesiyle anlatıma zenginlik ve çeşitlilik kazandırmanın yollarından biri olarak eylemlerde zaman ve anlam kaydırmaları yapmanın anlatımı güçlendirdiğini dile getirir.

Acarlar (1969: 250), zamanı geçmiş, şimdi, gelecek diye üç bölümde sınıflandırmanın ve anlam ayrımlarını belli sayıdaki kiplere sığdırmanın olanaksız olduğunu söyler, zarf ve zarf gibi kullanılan kelimeler de bu sınırsızlıktaki boşluğu dolduramadığı için gerektiğinde bir zaman kipini başka bir zaman kipiyle değiştirmekle açıklığın kapatılmak istendiğini belirtir.

Aslan Demir'e (2013: 1101) göre dildeki tüm zamanların "bura" ve "şimdi"yi merkeze alan deiktik bir yaklaşımla ya da ikincil bir nokta referans noktasıyla belirlenemeyişi "zaman kayması", "anlam kayması" gibi kavramsal çerçevesi çok net olmayan terminolojilerin de kaynağıdır.

Yaman (2018: 35) için zaman kayması dilde zaman bildirmekle görevli eklerin, dilin genel işleyişi içinde, asıl işlevlerinin dışında farklı bir zamanı ifade eder duruma gelmeleridir. Bu durum dilin doğal seyrine uygun bir gelişme olup dilin anlatım gücünü artırır.

Benzer (2021: 63) zaman kaymasının iki sebepten kaynaklandığı kanısındadır. İlki dili kullananın ekin farklı zaman dilimlerine atıfta bulunduğunu bilmesi, diğeri ise mevcut cümlelerin zamanının bir önceki cümleden hareketle yorumlanmasıdır.

Gencan (1971: 306-310), zaman eklerinin kendi zamanları dışında farklı zaman ve kip özellikleri taşımalarını anlam kayması olarak görürken Koç (1996: 360) bu konuyu kiplerin birbirinin yerine kullanılışı olarak değerlendirir.

1.4.2. Türkçede Kipin Tanımı ve İşlevi

Zamanın hareketten bağımsız tecrübe edilebilme somutluğundan yoksunluğuna karşılık hareketin zaman verisinden bağımsız açıklanamaması başlıca çıkmazı oluştursa da zaman hem evrenin hem de insan bilincinin bir gerçeğidir. Zamanın ölçülebilen, aritmetik bir yanının olması onun insan ruhu ve bilinci tarafından özümseyip dönüştürülerek de bir içerik kazanabildiği gerçeğini değiştirmez. Zamanın cümleyi kuran kişinin ruhu ve bilinci temelinde tasavvur edilişi öznel zamanı karşılamaktadır. Ancak bu zaman tasarısı, ne

kadar öznel olursa olsun ortak algıya imkân tanıyan fiil zamanı, cümleyi kuran kişinin mesajının herkesçe aynı anlaşılmasına olanak tanımaktadır. Yani fiil zamanının yorumdan bağımsız gerçekliği, geçmiş ve geniş zamana dayanan yapısı cümleyi kuranın iç zaman tasavvurunu anlamaya fırsat vermektedir. Böylelikle kişisel tasavvur barındıran zaman içeriği için bile fiil zamanında öznellikten bahsedilememektedir.

Çalışmamızın temel dayanaklarından biri gramer zamanının kullanıcıya has bir zaman taşıdığı tezine karşı çıkıştır. Zamanın dile yansımasının ele alındığı çalışmalarda bilimin tanımladığı ölçülebilir zamanın genel geçerliğine karşılık gramer zamanının konuşucu odaklı olduğu tezi paylaşılır. Bu tez gramer zamanının konuşucuya göre şekillenen bir şimdi etrafında gerçekleşmesine, söyleme bağlı olmasına dayandırılır.⁹² Zaman algısının dilden dile değişebilmesi söz konusu ise de aynı dili konuşanlar arasında zamanın kavranışında, dilde işaretlenişinde söylenenlerin aksine ortak zaman algısına dayanan bir yapı vardır. Gramer zamanı kişiden kişiye farklılaşabilen ve psikolojiyle ilişkilendirilebilen bir kategori değildir. Gramer zamanı tasniflerinde diller arasındaki farklılıklara rağmen dil bilinci aynı dili konuşanlar için fiil zamanı bakımından ortak bir hususiyet taşır.⁹³ Bunun içindir ki fiil zamanı kişiden bağımsız bir gerçekliğe ve tüm konuşanlar için geçerli, aynı algıya dayanan bir karşılığa sahiptir. Zamanın cümleyi kuran kişinin algısı temelinde tasavvur edilişi ise bilinçte dönüştürülen zamanı karşılar.

“Nasrettin Hoca bir gün eşeğe biner.” cümlesi, yaygın gramer çalışmalarında nesnellikten yoksun bulunarak zaman kaymasına örnek gösterilmektedir. Bu cümlemin aslında rivayet ilgisiyle geçmişe yönelik olduğu; fakat cümlede geniş zaman eki kullanıldığı için zamanın öznellik taşıdığı ifade edilmektedir. Ancak Nasrettin Hoca’nın yedi yüzyılı aşkın süredir eşeğe binmediği bilen herkes için bu öznel bir durum mudur? “Nasrettin Hoca bir gün eşeğe biner.” cümlesinin de “Nasrettin Hoca bir gün eşeğe binmiş.” cümlesinin de fiil zamanı aynıdır. Çünkü her iki cümlemin de fiili geniş zamandadır. Burada yanlış kipi zaman üzerinden tanımlamaktan kaynaklanır. Hâlbuki morfemlerle sınırı çizilen kip tanımı olamaz. Yukarıdaki kullanımda farkına varılması gereken, Nasrettin Hoca’nın

⁹² Sözceleme kuramına göre, cümlemin mutlak zaman ile ilişkisinin boyutları “konuşma zamanı”, “olay zamanı” ve bunlara sonradan ilave edilmiş “referans zamanı” (ya da “konu edilen zaman”) kavramları üzerine kuruludur. Bu kuramda bütün sözcelerin “ben, şimdi, burada” merkezinde oluştuğunu dile getiren Akşehirli (2010: 19-29), kişinin “şimdi”sini bilinç merkezi olarak görür.

⁹³ Bozkurt (2017: 82), dil bilgisi açısından zamanın insanoğlunun olayın gerçekleşme sürecini algılama ve yansıma biçimi olduğunu, bu gerekçeyle dilden dile zamanlar değiştiğini belirtir.

eşeğe binme fiilinin geçmişte kalmasına rağmen aktarılan rivayetin geçmiş dışı bir zamana temas etmesidir. Rivayet, geçmiş zaman kapsamında değildir. Rivayet yoluyla aktarım, geçmişte kalan bir fiile işaret etmez. İşaret edilen, fiilin geçmişte kalmışlığı değil rivayet hâlinin kendisidir. Bu hâli her an aktarmaya olanak tanıyan geniş zamandır. Hocanın eşeğe binme rivayetini, fiilin geçmişte bırakıldığı sınırın dışına taşımayı sağlayan, geniş zamandır.

Mekânda somutluk göstermeyen, ölçülemeyen yani sadece bellekte olan zaman, gramer zamanının başka bir boyutunu ilgilendirir ve ayrı bir dikkat gerektirir. Bellekte varlık kazanan zaman, kişiye bir zaman tasarısı sunmaktadır. Böylelikle geçmiş, şimdiye taşınabilmekte ya da gelecek tasarısı için rol oynayabilmektedir. Mekân verisiyle tamamlanıp ölçülemeyen zaman bizce kipin şekillenişinde başlıca faktördür. Ancak kipi keyfiyete dayanan kurgusu cümlede görünüş ve fiil zamanının da öznel olduğu biçiminde bir yoruma neden olmamalıdır.

Geçmiş, sadece fiil zamanının sınıflandırılışında değil konuşanın tavrında, kipe yönelik tutumunda bile doğrudan belirleyicidir. Şimdide konumlanması istenen zaman, bellek sebebiyle geçmiş kaynaklıdır. Aynı şekilde gelecek tasarısı ya da fikri taşıyan zamanın arka planında da mutlaka geçmiş vardır.

“Bu yaptıklarını duysun ne kadar sinirlenir.”

“O öğrencinin geleceği parlak, o çok başarılı olur.”

cümleleri geniş zamanı işaretler. Ancak cümleler kurulurken geçmişe yönelik bir dikkatten hareket edilmiştir. Örnek cümlelerdeki tahmin tecrübe edilen bir ipucuna dayandığı için fiil zamanı, zamanı dönüştüren bilinçle yani kipe dayalı bir kurguyla şekillenmiştir.

Ölçülebilen somut bir veriden ve mekânın gerçekliğinden bağımsız zaman, bellek vasıtasıyla şimdide konumlanabilen hatta geleceği şekillendirme niyetiyle geleceğe de yerleştirilebilen anakronik bir yapıya sahiptir. Sadece zihinde var olan iç zaman tasavvuru, insanın psikolojik tarafıyla bağlantılıdır ve duygular da bu zaman kapsamındadır. İç zaman tasavvurunda zaman-mekân bütünlüğünün yerini bilinç-zaman bütünlüğü alır. İnsana “Şimdi köpüklü bir kahve içmek vardı.” dedirten şey iç zaman bilincidir. Şuurdan hareketle kurulan bir cümledir bu. Belli ki şimdiye yerleşmesi istenen bir iç zaman tasavvuru söz konusudur ve bu zaman yalnız cümleyi kuran kişinin hafızasında karşılık bulmaktadır. Ancak sözün muhatabı olan herkes yukarıdaki örnekte

geçmiş zaman eki sayesinde fiilin gerçekleşmesinin olanaksızlığının farkındadır. “Şimdi köpüklü bir kahve içmek vardı.” cümlesindeki geçmiş zamanla “Ödevlerimi bitirdim.” cümlesindeki geçmiş zaman arasındaki başlıca ayrım, birinde fiilin geçmişte kalmasına, tamamlanmasına karşılık diğer cümledeki fiilin gerçekleşme ihtimalinin yoksunluğudur. Cümleyi okuyan, işiten herkes farkındadır ki cümleyi kuran kişinin o an köpüklü kahve içmesi imkân dâhilinde değildir. Dolayısıyla bu cümlede gerçekten somut, tamamlanmış bir fiilin geçmişte kalması söz konusu olamaz. Cümlelerin zaman kurgusunu köpüklü kahve içmeye olanak tanıyan, bu ihtimali barındıran zaman içeriğinin mevcut olmayışı şekillendirmektedir. Aslında işaretlenen, fiilin zamanı değil bu ihtimali taşıyan zamanın artık olmayışıdır. Dilin anlatım olanaklarının hem gerçekleştirilebilir, mümkün kılınabilir hem de gerçekleştirilemez ancak istenebilir, hayal edilebilir durumları karşılamak, ifade etmek için kullanılagelen yapıları vardır. Örnek cümle bu sayede kurgulanabilmiştir.

Kip doğrudan doğruya bir morfemle ilişkilendirilemeyecek ve bir morfem üzerinden izaha kavuşturulamayacak bir kategoridir. Kip, bir fiilin söylemidir. Kip bir cümleyi vücuda getirenin o cümleye kattığı ruh hâli, tarz, tutumdur. Aktarılmak istenen ruh hâline, psikolojik olgulara bir sınır çizilemeyişi cümleyi kurana o cümleyi dilediğince kurgulayabilme keyfiyeti sunmaktadır. Yaygın gramerin “kip kayması” dediği şey aslında kipin ta kendisidir. Çünkü kipin içeriğindeki ruh hâli, zaman tasavvuru anlatıma nüans katma fırsatını vermektedir. Biri seslendiğinde daha harekete geçmeden “Geldim.” demek bu nüansla incelenebilir. Cümleyi kuranın iç zaman tasavvuru bir an önce gerçekleştirme niyetinden kaynaklı olarak fiili âdetâ gerçekleşmiş bir fiilin zaman tasarısıyla cümleye taşımaktadır. Geride bırakılan bir fiil yoktur hatta fiil henüz başlamamıştır. Ancak cümledeki geçmiş zaman eki, cümlelerin muhatabı herkesin mesajı aynı şekilde anlamasını sağlar. İşte bu, fiil zamanındaki ortak algı sayesinde.

Dilin uzlaşmaya dayanan tarafı bir cümleyi kurmak için dilin yapı özelliklerine uymayı kullanıcılarına zorunlu kılmakla birlikte değişen, dönüşen bir anlam dünyasını oluşturmayı da kullanıcıların keyfiyetine bırakmaktadır. Kip, anlamla belirlenen kategoridir. İstenen anlamın aktarılmasında kullanılan anlam ve görev unsurlarının ilişkisi kip açısından belirleyici olacaktır. Kipin içeriğinde doğrudan zaman değil, işaret edilen zamana ilişkin ruh hâli, durum tespiti, yorum söz konusu olduğu için kip, geçmiş dışı zamanda geçmişî işaretleyebilir ya da geçmiş zamanda geçmiş dışı zamanı işaretleyebilir. Ancak zamanın kipi olmaz.

Tanımında da ifade ettiğimiz üzere geniş zamanın geçmişi ihtiva etmeyişi, geçmiş doğrudan işaretleyemeyişinin bir başka deyişle genelgeçer hükümler ve anakronik zaman ifadeleriyle karşılığını bulanlar haricinde geçmişte kalan her fiil kapsamında doğrudan kullanılamayışının en güçlü kanıtı tarihin uzak bir dönemine işaret edip yakın geçmiş için aynı işlevi taşımayışıdır. Bu tür kullanımlarda geniş zaman, tarih yoluyla edinilen geçmiş zaman bilgisini işaretler. Cümle mutlaka geçmiş sezdirenen bir ipucu, arka plan barındırır. Bu bakımdan geniş zaman fiilin vuku bulduğu zamanla anakroniktir.

“Bilge Kağan, Kül Tigin Yazıtında Köktürk halkına seslendi.”

“Bilge Kağan, Kül Tigin Yazıtında Köktürk halkına seslenir.”

İlk cümle doğrudan fiilin geride kaldığı bilgisini paylaşır. Cümlelerin kuruluşu bilgi vermeye yöneliktir. Ancak ikinci cümlede fiilin geçmişte kaldığına işaret eden şey tarih bilgisidir. Cümle tarihî bir dekor içermektedir. Böylesi kullanımlarda geniş zamanın tarihi işaretleyişinde cümle dışı birimlerin kipi ve zamanı belirlemeye katkısı göz önünde bulundurulmalıdır.

Yakın geçmiş işaret etmek üzere “İki ay önce tatile çıkar.” cümlesi kurulamazken geçmişe dair ipucu sunan bir referans aracılığıyla “Bu olaydan iki ay önce tatile çıkar.” cümlesi kurulabilmektedir. Yaman’ın (2018: 97) zaman kaymasına örnek verdiği “Marks, aşağı yukarı bir asır sonra şöyle diyecektir.” cümlesi zaman referansı dikkate alınarak yorumlanmalıdır. Kastedilen, geçmişteki iki olaydan birinin diğerine göre daha geç vuku bulmasıdır; ama her iki fiilin de işareti geçmişe yöneliktir. Örnek cümlelerde geniş zaman ekinin kullanımında doğrudan zamanı işaretlemekten ziyade cümlelerin kurgulanışına yani üsluba ilişkin bir tutum ağır basmaktadır. Zaten yakın geçmişin öyküleme üslubundan uzak olması da bu noktada değerlendirilebilir. Geniş zaman cümle kurabilecek zaman verisi taşımakla birlikte aslında nokta atışı zaman bilgisi paylaşmaktan çok aktarılan bilginin geçmiş dışı oluşunu işaretler. Kip kavramı tek başına ek üzerinden belirlenemeyeceğinden fiil zamanı, görünüş ve kip kategorilerinin dirsek teması sağladığı belirtilebilir. Çünkü geniş zamanın geçmişe işaret ettiği durumlarda mühim olan geçmiş kaynaklı bilginin geçmiş dışı zamanda bir üslup özelliği temelinde aktarılışıdır.

Cümle kuran eklerden zaman ekinin işlevini belirlerken söz konusu görev unsurunun ekleşme dizisindeki yerinin yanı sıra doğuşuyla birlikte getirdiği içerik özelliklerini de dikkate almak gerekir. Geniş zaman ekinin fiili başlangıç ve bitiş sınırını dikkate almadan

süreç hâlinde sunması “19 Mayıs’ta Mustafa Kemal Samsun’a çıkar.” örneğindeki gibi geçmişteki bir olayın şu anda işaretlenip güncellenerek sunulmasına imkân tanımaktadır.

“Ödevimi bitiremezsem yandım.”

“Hadi ben gittim.”

Yukarıdaki cümlelerde fiilin gerçekleşeceği/gerçekleşmesi yönünde güçlü bir tahmin, çıkarım söz konusudur. Bu güçlü tahmin görünüş ile kip sayesinde cümlelerin geçmiş zamanla kurgulanabilmesine olanak tanımaktadır. Böylesi kullanımlarda zaman kategorisinden ziyade fiile hangi perspektiften bakıldığı söz konusudur. Görünüş sayesinde cümledeki ruh hâlini ortaya koyan kip belirlemektedir.

Bazı morfeplerin farklı zaman içeriklerini işaretleyebilmesi görünüş değerlerinden kaynaklanmaktadır. “-yor” ekinin gösterme fonksiyonu ve süreklilik taşıyan görünüş özelliği onu her zaman diliminde kullanılabilir kılmaktadır. Cümleyi kuran kişinin bu morfemi seçmesi ise kipe dönük bir tavır taşımaktadır.

“Mustafa Kemal milli mücadeleyi başlatmak üzere 19 Mayıs’ta Samsun’a çıkıyor.”

“Tahsilini bitirdikten sonra bir köy okuluna atanıyor, orada dört yıl çalışıyor.”

Yaygın gramerin şekle hapsedip yorumladığı, kip eki dediği morfepler esasen ekleşme dizisindeki yeri ve işlevi yönüyle birer sıfat fiil ekidir. Sıfat fiiller kip işaretleyicisi olmamakla birlikte tavırların aktarılmasında işlevseldir. Ayrıca sıfat fiille kurulmayan yapıların da kipe dönük bir tavır taşıması, her cümlelerin bir maksada binaen kurulması kipin morfeplerden bağımsız yönüne ilişkindir. Anlama dayalı bir kategori olan ve cümleyi kuran kişinin tutumuyla beliren kipin farklı kuruluşlarla karşılanması bu bağımsız yönün kanıtıdır.

“kin keligme burkanlar yime inçe ök nomlayurlar men yime amtı nomlamışım kergek”

M 104-36

“taķı yeme ķayı uzun tonluğ tınlığlar tişi et’özin erip erkek et’özin bulayın tip küseserler yeme bo oķ iyin ögirmeklig yig ögretide ögretinmiş kergek” AY III 157-12

“kimiņdin eřiťgü kerek söz ını

sözüg kimke ayęu maņa ay munı” KB 1011⁹⁴

“birķaķ řaşılet birle ārāste olsaņ gerek ve birķaķ teklif yūkine boyun virmek gerek” M B.64b-14

⁹⁴ Kutadgu Bilig’de istek-gereklilik, tavsiye-gereklilik fonksiyonları için bkz. Takoğlu, 2017

“men özüm itta sansız yer körü yorımış kergek” PKPH LVII-3

“yoluña varlığı koyup gerek ki sohbet idem

muhib ki ire habîbine ne hicâb gerek” KBD 492-9

“bu dünyāya gelen kişi āhir yine gitse gerek

müsāfirdür vatanına bir gün sefer itse gerek” (Yun.Em.83,1 Gülsevin-Boz 2013: 77)

1.5. Görünüş

1.5.1. Dünyada Görünüş Üzerine Çalışmalar

Dünyada görünüş çalışmaları Slav dillerinin odağında başlamıştır. Slav türü görünüş, hem morfemlerle işaretlenen bir karşılığının olması hem de fiilin sözlükteki anlamının bitmişlik bitmemişlik yönüyle bir görünüş karşılığı taşıması bakımından özgün nitelik barındırmaktadır. Slav türü görünüş için bu özgünlüğü ifade etmek üzere “aspekt” değil “vid” terimi kullanılmaktadır.

Görünüş, ilk çalışmalarda çoğunlukla fiil zamanıyla birlikte yorumlanmıştır. Çeşitli diller üzerinde yürütülen çalışmalarda farklı farklı görünüş sınıflamalarının ortaya konduğu görülmektedir. Comrie (1998: 5), görünüşü tanımlarken görünüşün dil bilgisel zamandan farklı yanını ele alır. Dil bilgisel zaman, fiili konuşma anına ya da başka bir noktaya göre zaman içerisinde yerleştirmektedir. Görünüş ise fiilin zamanla ilgili iç yapısına farklı bakış biçimleri ile ilgilenmekte ve bitmişlik bitmemişlik karşıtlıklarını içermektedir. Comrie (1998: 26), bitmemişliği alışkanlık ve devamlılık olmak üzere iki alt başlığa ayırır. Devamlılık kategorisini ise sürme ve sürmeme durumlarına göre tasnif eder.

Comrie (1998: 3), zaman ve görünüşün farkını “Okuyordu.” ve “Okudu.” cümlelerini örnek göstererek açıklar. Bu iki cümlenin zamanı geçmişe işaret etmektedir. Ancak cümleler arasında görünüş farkı vardır. Bu da bitmişlik-bitmemişlik temeline dayanmaktadır. Comrie’ye (1998: 5-6) göre her iki kategori de zamanla ilişkilidir ancak dil bilgisel zaman deiktik⁹⁵ yani gösterime dayalıdır, şimdiye göre konumlanır.

Binnick (1991: 140), zamanın doğada geçmiş, şimdi ve gelecek şeklinde üçe ayrılabilceğini, dile dayalı zamanın dillerdeki dil bilgisel zamanların ifadesi olduğunu, biçimlerin bu durumları ifade etmesini sağlayanın da görünüş olduğunu aktarır.

⁹⁵ Deiktik (gösterime dayalı) an, zamanı belirlemede “bura” ve “şimdi”nin esas alınmasıdır.

Crystal'e (2008: 38) göre görünüş, fiillerin dil bilgisel betimlenmesinde kullanılan zaman ve kip arasında bir kategoridir.

Dahl (1985: 69), görünüş kategorisini fiilin tamamlanıp tamamlanmadığını dikkate alıp ikiye ayırır. Bitmemişlik kategorisini de süreklilik, alışkanlıklar ve genelleyiciler olarak sınıflandırır.

Lyons (1977: 705) dünya dillerinde görünüş kategorisine, zaman kategorisinden daha sık rastlandığını belirtir. Zaman kategorisi olmayan diller bulunmasına rağmen görünüş kategorisi olmayan dillerin sayısı yok denecek kadar azdır. Bu nedenle çocuklar bir dili öğrenirken Lyons'a göre öncelikle görünüş kategorisini öğrenir.

Trask'a (1999: 15) göre görünüş, bir olayın zamansal yapısındaki ayrımları temsil eden bir gramer kategorisidir.

Smith'e göre görünüş; fiilin sözlükteki karşılığına, fiilin çekimlenişine ve fiilin üyelerine dair bilgiler içermektedir. Smith'in görünüş kuramının en önemli özelliği, hem hâl türü hem de bakış açısıyla ilgili zaman verisinin birleşimini aktarmasıdır. Kuramında Smith (1997: 5) görünüşü, hâl türü görünüş ve bakış açısı görünüşü olmak üzere iki başlık altında inceler. Hâl türü görünüş fiille, fiilin alabileceği unsurlar aracılığıyla şekillenir. Konuşmacının kullandığı dilin imkânlarına, kendi seçimine bağlıdır. Bakış açısı görünüşü ise Smith'in kuramının temelini oluşturmaktadır ve her cümlede mutlaka bulunmaktadır. Çünkü bakış açısı görünüşü olmaksızın hâl türü görünüş ile bilgi aktarılamaz. Bakış açısı görünüşü fiil çekim ekleri tarafından aktarılmakta ve bir cümleye zamansal bir bakış açısı vermektedir. Smith (1997: 62-81) bakış açısı görünüşünü bitmişlik, bitmemişlik ve yansızlık olmak üzere üç başlığa ayırır. Bitmişlik fiilin tümüne odaklanır, hâl türünün başlangıç ve bitiş noktaları ile bir bütün olarak sunulmasına dayanır. Bitmemişlik fiilin başlangıç ve bitiş noktaları içermeyen bir bölümüne odaklanır, hâl türünün gerçekleştiği zaman aralığını belirgin hâle getirir. Bitmişlik ya da bitmemişlik anlamını açık bir şekilde aktaran biçimleri içermeyen cümleleri Smith, yansız görünüşlü olarak ele almaktadır.

1.5.2. Yerleşik Gramer Çalışmalarında Görünüş

İngilizce ve Fransızcada "aspect", Almancada "aspekt", "aktionsart", Rusçada "vid" terimleriyle karşılık bulan görünüş kategorisi Türkçede "görünüş" teriminin yanı sıra

“bakış”⁹⁶ ve “görünüm”⁹⁷ terimleriyle karşılanır.

Görünüş konusunu ele alan ilk isimler arasında Dilaçar gelmektedir. Dilaçar’a (1974: 161) göre öznel olan görünüş cümle kuran fiilin sürecinde konuşanın özel bir başkalaşım yapmasıdır. Kılınıştan farklı olarak mastarda değildir, çekim şekillerinde bulunan bir iç anlamdır.

Uğurlu’ya göre (2003: 125), bir olayın başlangıç ya da bitiş sınırı veya sürecine yönelik bakış görünüşü teşkil etmektedir. Bir diğer ifadeyle bakış bir olayın gerçekleşmesindeki aşamalardan birine odaklanır. Aynı olaya farklı şahıslar tarafından farklı bakılabilir; yani her bir şahsın bakışı belirtilen noktalardan birine odaklanmış olabilir.

Korkmaz için (2017: 147) görünüş, zaman kavramıyla bağlantılıdır. Görünüşün bir fiildeki oluşun konuşan tarafından öznel biçimde değerlendirilmesi olduğunu söyleyen Korkmaz “Seninle bu konu üzerinde uzun uzun tartışacağım da bir sonuç mu alacağım?” cümlesinde fiillerin gelecek zamanda olmasına rağmen görünüş yönüyle “tartışmayacağım” ve “almayacağım” şeklinde olumsuzluk yansıttığını söyler.

Banguoğlu (2019: 411), görünüş kavramını fiilin çatısıyla ilişkilendirir. Fiil tabanının farklı görünüş özellikleriyle kimsenin söz içindeki işleyişini belirttiğini söyleyen Banguoğlu’na göre fiil tabanının fiil çekiminden önce aldığı değişik şekillerden her biri görünüştür. Türkçede fiilin aldığı görünüşler çeşitlidir ve özel eklerle sağlanır. Banguoğlu yalın görünüş (döv-mek), olumsuz görünüş (döv-me-mek), edilen görünüş (döv-ül-mek), dönüşlü görünüş (döv-ün-mek), karşılıklı görünüş (döv-üş-mek), ettiren görünüşü (döv-dür-mek) olmak üzere altı çeşit görünüşten bahseder.

Hatiboğlu’na (1982: 63) göre görünüm, fiilin meydana geliş tarzıdır.

Vardar’da (2002: 105-106) görünüş fiilin bitmişliği, bitmemişliği, başlangıcı, gelişimi, sonucu, yinelenişi vb. bakımından ele alınışdır. Görünüş fiilin anlattığı iş, oluş, edim vb.’ni konuşucunun nasıl gördüğünü belirten dil bilgisi ulamıdır.

Akçataş (2004: 102), zaman ve görünüş kavramlarını Türkçenin aynı eklerle karşıladığı gerekçesiyle zaman tasnifi ve görünüşün ayrılmaması gerektiğini ifade eder, bunların ayrı

⁹⁶ Uğurlu (2003: 125), “aspekt” kelimesinde bir olayın kendi kendine görünmesi değil konuşanın onu nasıl gördüğü anlamının bulunduğu gerekçesiyle görünüş yerine “bakış” terimini kullanır. Buna dayanak olarak da “aspekt” kelimesinin Latince aspektus>ad-spektus>specto “bakmak, görmek” fiilinden türetilmesini gösterir.

⁹⁷ Hatiboğlu (1982: 63)

başlıklarla incelenmesi yerine zaman formülleri oluşturulması gerektiğini düşünür. Araştırmacıya göre zaman zarfları eklerden daha işlevseldir.

Erkman Akerson'da (2016: 239-241) zaman ekleri ile görünüş eklerinin aynı olduğu fakat görünüşün işlev olarak zamandan çok farklı olduğu belirtilerek, görünüş işlevi “bitmezlik”/“biterlik” olarak iki sınıfa ayrılır. Bu çalışmaya göre, görünüş, olayları belirli bir zaman noktasına yerleştirmede, olayları yalnızca süredeki yayılım boyutları açısından değerlendirir. Olayları belli bir zaman noktasına göre yerleştirme ise zaman işlevinin görevidir.

Koç (1996: 359-360), görünüşü çekime girmiş eylemin taşıdığı kavramda değişiklik yapılması olarak tanımlar. Görünüş altı biçimde gerçekleşir. Buna göre bir kip değişik anlamlar içerir, kipler birbirinin yerine kullanılır, eylem karşıt görünüş belirtir, bir eylemsiyle bir eylem ya da iki çekimli eylem yan yana gelip değişik görünüş belirtir, iki eylemden oluşan birleşik eylemler değişik görünüş sergiler ve birleşik zaman çekimi değişik görünüş belirtir.

İmer-Kocaman-Özsoy (2011: 142), görünüşü fiilin gösterdiği iş veya oluştaki süremin iç düzenlemesini ve sürekliliğini belirleyen dil bilgisel bir ulam olarak tanımlar, görünüşün bitmiş, bitmemiş, süren, yinelemeli, noktasal vb. olduğundan bahseder. “Kaçıyordu ama bırakmadım.” cümlesinde “-(I)yor” morfeminin görünüş gösterdiğini belirtir.

Karaağaç (2019: 650-655) görünüşü sözlüklük görünüş veya kılınış ve söz dizimlik görünüş olmak üzere ikiye ayırır. Söz dizimine dayalı görünüşte alışkanlık, amaç, anlık, araçlılık, belirsizlik, bilinmezlik, bitmemişlik, bitmişlik, çıkarım, dilek, edilgen, emir, etken, ettirgen, gereklilik, girişmeli, işteşlik, küçültme, nicelemeli, olabilirlik, olumluluk, olumsuzluk, sıklık, sınırlandırma, sonuç, soru, süreklilik, süresizlik, tezlik, uyum, yaklaşma, yeterlilik, yinelemeli, yoğunluk görünüşleri yer alır.

Yavaş (1979: 41-49), Türkçedeki geniş zamanın aslında bir zaman kategorisi olmadığını, kip ya da görünüş bildirdiğini savunur. “İki kere iki dört eder.” benzerindeki cümleler evrensel önermeye dâhildir, buradaki olayın zaman ekseninde konumlanışına değil zaman ekseninin kendisine işaret edilmektedir. Böylesi cümlelerde geniş zaman görünüş bildirirken gelecek zamanı göstermek üzere kullanılırsa da kip eki işlevindedir.

Uzun (1998: 11), zaman ekleri diye bilinen eklerin aynı zamanda kip ve görünüş de aktardığı tezine yani tek ek çok işlev anlayışına karşı çıkarak “sıfır eki” “-Ø” önerisini ortaya koyar. Uzun'a göre Türkçede sürme bildiren görünüş “-(I)yor”, bitme bildiren

görünüş “(-TI)” ve sürme de bitme de bildirmeyen, sıfır ekiyle “-Ø” karşılık bulan görünüş olmak üzere üç çeşit görünüş vardır.

Göksel ve Kerslake (2005: 283), Türkçede görünüşün tamamlanmış, devam eden veya sürekli tekrarlayan bir kalıp olarak sunulduğunu belirtir.

Aydemir (2019: 2), görünüşün öznel bakış açısını yansıttığı ve zaman çizgisine yerleşen olayları bir noktadan hareketle gözlemlemeye imkân verdiği görüşündedir. Araştırmacı yüklemleştirciler olarak tanımladığı morfeplerin zaman, görünüş ve kipi işaretleyebildiğini düşünür.

Kornfilt (1997: 348-361), Türkçede bitmişlik görünüşünün ayrı bir eki olmadığını, geçmiş zaman eki “-DI”nın görünüş belirleyicisi olarak kullanıldığını belirtir. Bitmemişlik görünüşünün birden çok eki bulunmaktadır.

Türkçedeki görünüş araştırmalarının odağındaki isim Johanson (1994: 248), görünüşü üç başlık altında inceler:

- 1) Sınırlararasılık (Ara sınırlılık): -mAkTA, -Ar, -yor
- 2) Sınır sonrasılık (Art sınırlılık): -mİş
- 3) Sonluluk (Bitimli sınırlılık): -DI

Ara sınırlılık kategorisinde olay başlangıç sınırından sonra ve bitiş sınırından önce gözlenir. Ara sınırlılık fiilin bildirdiği olayın başlangıç ve bitiş noktalarına gönderme yapmadan bunlar arasındaki süreği vurgular. “-Ar”, “-yor” ve “-mAkTA” bu kategoridedir. Johanson (1994: 254), bu kategoriye odaklılık ekseninde ele alır. Yüksek odaklılığa sahip “-mAkTA” şimdiki zamanı yansıtır. Daha düşük odaklılık taşıyan “-yor”, süreklilik yansıtır. Odak değeri bulunmayan “-Ar” ise şimdiki zamandan çok genel ifadeleri yansıtır.

Sınır sonrası görünüşü, olayın bitiş noktasından sonraki aşamasını yansıtır. Olayın kritik sınır aşıldıktan sonra gözlendiği, gerçekleşikten sonra dile getirildiği görülür. Bu kategori “-mİş” ile işaretlenir.

Bitimli sınırlılık görünüşü ise olayı bitiş noktasında işaretler. Doğrudan ve bütün olarak olayın bitiş sınırına ulaşılmış olduğunu içerir. Bu kategori “DI” ile işaretlenir. Johanson’a göre “o zaman” tasavvurunu işaretleyen “-DI” görünüş kapsamındadır, “-idi” zamansaldır.

Aslan Demir’in (2016: 33-34), fiilin sınırını dikkate alarak bakış açısını iki başlıkta tasnif ettiği, böylelikle yeni bir görünüş sınıflandırması ortaya koyduğu görülür. Sınıra duyarlı

olmayan bakış açıları fiili bir bütün olarak gözlemler, fiilin sınırlarına özel bir vurgu yapmaz. Bu başlıkta sözde bitmişlik ve öngörülülük yer alır. Sözde bitmişlik “-DI” ile öngörülülük ise “-AcAk” ile işaretlenir. Aslan Demir sınıra duyarlı bakış açıları başlığında sınırlar arası bakış, sınır sonrası bakış, sınıra bakış değerlerine ek olarak sınır öncesi bakışı teklif eder. Sınır öncesi bakışın fiilin kritik sınırına ulaşılmayan, ancak kritik sınıra çok yakın olan bir kesiti yansıttığı bilgisini verir. Aslan Demir’e göre bu bakış açısı Türkçede bazı analitik yapılarla işaretlenir: “geldi gelecek”, bazı Anadolu ağızlarında “bitti oldu” (nerdeyse bitti).

Görünüşün ne olduğu hususunda gramerimizde bir görüş birliği söz konusu değildir. Görünüşün çatıyla bağlantılı olduğu (Banguoğlu 2019: 411), kılımla bir olduğu (Hatiboğlu 1982: 63; Kornfilt 1997: 348-361), sözlüğe ve söz dizimine dayandığı (Karaağaç 2019: 650-655), zaman kavramının görünüş de yansıttığı (Korkmaz 2017: 147; Akçataş, 2004: 102; Erkman Akerson 2016: 239; Üstünova, 2005: 189; Bacanlı, 2008: 3; Kara 2016: 110, Yavaş, 1979: 46) yönünde görüşler mevcuttur. Görünüşe ilişkin en belirgin tespit ise bitmişlik bitmemişlik ayrımına dayanmaktadır. (Vardar, 2002: 105; Uzun, 1998: 11; Sebzecioğlu 2004: 25; Göksel ve Kerslake, 2005: 283; İmer-Kocaman-Özsoy, 2011: 142)

1.5.3. Türkçede Görünüşün Tanımı ve İşlevi

Görünüş çalışmalarının Slav dillerinin odağında başlaması, görünüşün Slav dillerinde özel bir karşılığının olması⁹⁸ Türkçede görünüşün incelenemeyeceği manasına gelmez. Fakat bu kategoriye incelemede doğrudan doğruya Türkçenin kendi yapısını referans alan bir inceleme usulünü gerektirir.

Görünüş, bir fiilin potansiyel olarak barındırdığı zaman içeriğinin yani süreğe ya da bir sınıra bağlı olan gerçekleşme biçiminin geçmiş veya geniş zaman temelinde fiilin evrelerinden hangisine dikkat çekilerek sunulduğu bilgisidir. Fiilin tamamlandıktan sonra mı sunulduğu, devam ederken mi sunulduğu, yoksa henüz başlamadan mı sunulduğu yönündeki tespit görünüştür. Fiilin tamamlandığı yönündeki bilgi bitmişliğe, gerçekleşiyor olduğu yönündeki bilgi süreğe henüz gerçekleşmiş olmaması da başlangıç öncesine işaret eder.

⁹⁸ Rusçada görünüş, yani bitmişlik bitmemişlik ayrımı herhangi bir morfemle işaretlenmeden fiil tabanı ile aktarılabilmektedir. Fiilin görünüş türü doğrudan doğruya fiilin anlamında mevcuttur.

Türkçede görünüşü incelemek görünüşün fiil zamanıyla arasındaki ayrımı yapmakla mümkündür. Bu noktada görünüşün Türkçenin temel kategorilerinden biri olup olmadığı tartışılmalı, Johanson başta olmak üzere araştırmacıların Türkçede görünüşü sınıflandıran yaklaşımları yeniden yorumlanmalı ve görünüş işaretleyen morfemlerin ekleşme dizisindeki yeri incelenmelidir.

Cümle kuramayan zaman kapsamındaki sıfat fiillerin görünüşü işaretlediğini söylemek mümkündür. Sıfat fiil eklerinin yerleşik gramerde zaman tasnifi eşliğinde işleniş görünüşlerinin zamandan tümüyle bağımsız olmayan içeriklerinden kaynaklanır. Fiilin başlangıç, süre ve bitiş evreleri zamanın oku olarak tarif edilen ileri akışla ilgili olduğu için görünüş zamandan bağımsız değildir. Bu gerekçeyle zamanı şimdi ve gelecek birimleriyle bölümlenmek fiilin zamanıyla değil görünüş kategorisiyle uyumludur. Sıfat fiil eklerinin kullanımıyla beliren şey, fiilin görünüşüdür yani hangi evresinin sunulduğudur.

Olayları geçmiş zaman geniş zaman karşıtlığında cümle kuran zamana yerleştirmek zaman ekinin görevi iken görünüş bir fiili henüz başlamayı, devam hâlinde oluşu ya da tamamlanmış oluşu yönüyle belirler. Görünüş, içeriğini geçmiş ve geniş zaman karşıtlığında kazandığı için zaman kategorisi cümle kurmada görünüşten öncelikli ve önemlidir. Zaman eki olmazsa cümle kurulamaz ve görünüşün geçmiş zaman ya da geniş zamandaki yeri tespit edilemez.

Sıfat fiillerle kurulmayan yapılarda özel olarak görünüş vurgusuna lüzum yoktur. Zaten geçmiş zaman ve geniş zaman verisi o fiilin görünüşü hakkında da bilgi içerir. Çünkü böylesi kullanımlarda öncelikli olan fiilin zamanını belirtmektir ve görünüş değeri zaman ekinin işaretiyle dolaylı olarak elde edilir. Zaman ekinin görünüş bildirme görevi olmamakla birlikte işaretlediği zaman içeriğinden hareketle fiilin görünüşüne ilişkin çıkarım yapmak mümkündür. “Geldim (gel-Ø-di+m+Ø), gelirim (gel-Ø-ir+im+Ø)” Ancak sıfat fiil ekli yapılarda beliren şey geçmiş ya da geniş zamanda fiilin görünüşüne ilişkin tespittir. “Geliyordu” dendiğinde geçmişte kalan şey “gel-” fiilindeki süredir. “Gelecekti” dendiğinde geride kalan, gelmeye yönelik tahmindir. “Yapacaktım” ve “yaptım” fiillerinin görünüş yönüyle farkı “yaptım” fiilinde geride bırakılan, bir fiilin bitmişliği iken “yapacaktım” ifadesinde fiilin tamamlanma tasarısıdır.

gel-Ø-iyor+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-du+Ø+Ø

gel-Ø-ecek+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø-ti+Ø+Ø

gel-Ø-miş+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-ti+Ø+Ø

Türkçenin ekleşme düzeninin yapısı yukarıdaki çözümlemeye de belli olduğu üzere “görünüş+zaman” şeklinde iç içe ilgiler barındıran hiyerarşik bir sıralama içerir. Bu hiyerarşik ilişki gereğince zaman eki görünüş bilgisini de kapsar.

Türkçenin görünüş kategorisinin görünüşün görev tanımının sınırları içinde incelenmesi kadar mevcut görünüş tasniflerinin yeniden yorumlanmasına da ihtiyaç vardır. Johanson (1994: 248), “-mİş” morfemini sınır sonrası görünüş başlığında ele alır ve fiilin kritik sınırının aşıldığını söyler. Bu, isabetli değildir. Çünkü “-mİş” eki fiilin kritik sınırının aşıldığını belirtmez. Kılınış içeriği fark etmeksizin bir fiilin tamamlandığını belirtir.

“Parkuru beş dakikada koşmuş.”

“Koş-” fiilinin kılınışında kritik sınır söz konusu değildir. Dolayısıyla fiilin kritik sınırın aşılmasına bağlı olarak gerçekleştiği belirtilemez. Vurgulanan şey, koşmanın süregelen içeriğinin tamamlanmış olmasıdır. Ancak tamamlanmak, bu morfemin cümlede geçmiş zamanı işaretlediği yönünde yorumlanmamalıdır. Çünkü görünüş bakımından tamamlanmış olmak zamanda bitimliliği vermez. “-mİş” ile işaretlenen fiil kişinin tecrübe ettiği zaman dâhilinde olmadığı içindir ki ya rivayete başvurulur ya da çıkarım yapmayı sağlayacak ipuçlarından hareketle cümle kurulur. Tüm bunlar ancak geçmiş dışı zamanla mümkündür. Fiilin gerçekleşmesi doğrudan kişinin görüş alanında, farkındalığında olmadığından “-mİş” ekinin kullanımında dikkate alınması gereken husus, fiilin tamamlanıp geçmişte kalması değil fiilin tamamlanmış olmasının hâle süregelen etkisidir. Aslan Demir’in (2016: 33-34) “sınır öncesi bakış” terimi de gözden geçirilmelidir. Burada fiilin kılınışına bağlı kritik sınır değil fiilin gerçekleşmesine çok az kaldığı anlamı vardır. Sınır öncesi bakıştan kasıt fiilin kılınış yönüyle kritik sınırına yaklaşmak değil fiilin çok yakında gerçekleşeceği bilgisidir.

Kılınışın⁹⁹ sözlüğe dayalı nesnel bir alan, görünüşün ise konuşanın seçimine dayalı öznel bir alan olduğu vurgulanagelmıştır. Ancak konuşan, morfemleri seçme bakımından keyfi davransa bile cümleden elde edilecek mesaj nesneldir. Cümle, ne anlaşılması gerektiğini ve bitmişlik-bitmemişlik karşılığını açıkça ortaya koyar. Öznel olan görünüş kategorisi değil görünüş işaretleyebilen sıfat fiil eklerini tercih etmeye iten kategori yani kiptir.

⁹⁹ Kılınış, bir fiilin sözlükteki karşılığının ya da cümlelerin anlam ve görev unsurlarının ilişkisine dayalı olarak beliren anlamının zamanla temasına dayanan kategoridir. Türkçedeki fiiller kılınış yönüyle ön sınırlı fiiller, son sınırlı fiiller ve dönüşümsüz fiiller sınıflarından birine dâhildir. bkz. Karadoğan, 2009

Morfem seçimindeki alternatif herkesin mesajı aynı şekilde anlamasına bir engel teşkil etmemektedir. İlgili morfeplerdeki seçenekler öznellik olarak algılanmamalı, özneye bağlı seçimin de tümüyle serbest olduğu düşünülmemelidir. Özneyi o morfemi seçmeye iten psikoloji, ruh hâli öznedir.

“Çocuk parkta oynuyordu.” cümlesindeki süreğenlik tarafsız bir durum değil midir? Bu süreğenlik hâli fiilin görünüşüyle ilintili bir durumdur. “Çok hızlı koşardı.” cümlesinde alışkanlık/süreğenlik ilgisinin çok açık ortada oluşu kişinin fiile nasıl baktığıyla ilişkilendirilemez. Bu durum fiilin bitme ya da sürme hâlini yoruma açık bırakamaz. Tam tersine dilin kullanıcılarını söz konusu görünüşü ifade için belli morfeplere yönlendirir. Görünüş fiilin süreci ya da sınırlarıyla ilgili kesit sunan kategoridir. Bunlara ilaveten fiilin cümlelerin anlam ve görev unsurlarıyla belirginlik kazanan kılınış içeriği görünüş üzerinden karşılık bulur.

“Hırsız, polisin geldiğini görünce saklandı.”

“İki saat saklandı.”

“Saklan-” fiili ön sınırlıdır. Hem saklanma pozisyonuna geçişi hem de saklanma pozisyonundaki devamlılığı anlatır. İlki dinamik sonlu, ikincisi süreğen ve sonsuz iki aşama barındırır. Hangi aşamanın kastedildiğini belirlemede görünüş kategorisi işlevseldir. İlk cümlede “saklan-” fiilinin hareketli ve sonlu ilk aşamasına bakış vardır. Geçmiş zaman eki aynı zamanda fiilin tamamlandığı bilgisini vermektedir. İkinci cümlede ise “saklan-” fiilinin durağan ikinci aşaması özellikle vurgulanarak bunun geride kaldığı bilgisi verilmektedir.

Fiilin iç zamanına dayalı kılınış fiilin doğuşuyla belirlemekle ve onun anlamına dayanmakla birlikte bu zaman içeriğini belirleyen görünüş kategorisidir. Cümlede fiilin başlangıç, süreç, bitiş evrelerinden hangisinin kastedildiği bilgisiyle uyumlu şekilde işleyen görünüş kategorisidir. Fiilin gerektirdiği hâl eki, cümlelerin anlam ve görev unsurları arasındaki yapılandırma/görevlendirme ilişkisi bu uyumla şekillenmektedir.

Görünüş morfepleri fiilin hangi evreye ait içerikle kullanıldığını belirgin hâle getirir. Her fiilin başlangıç, süreç ve bitiş aşamaları olduğu için görünüş bu aşamalardan birini görünür kılar. Sıfat fiil ekleriyle kurulmayan yapılarda “-DI” ve “-(A/I)r” zaman ekleri dolaylı olarak görünüş bilgisi de içerir. Bu gerekçeyle özel olarak görünüş tespitine gerek yoktur. Görünüş yönüyle çeşitlilik sunan sıfat fiilli yapılar şöyle sınıflandırılabilir:

Geçmişte bitmişlik: “-mİştİ”, “-DIydİ”

Geçmişte bitmemişlik: “-yordu”, “-ArdI”, “-mAktAydI”, “-mAdAydI”

Geçmiş dışı bitmişlik: “-mİş”

Geçmiş dışı bitmemişlik: “-yor”, “-mAkTA”, “-mAdA”

Bitmişliğin geçmiş zamanla bütünleşmeye müsait oluşu “-mİş” ile işaretlenen yapıların geçmiş zaman taşıdığı yanlışlığına sebep olmaktadır. Fiil zamanında değil görünüşte bitmişliği işaretleyen “-mİş”, zaman ekiyle kurduğu yapıda geçmişte bitmişlik “-mİştI” ve geçmiş dışı zamanda bitmişlik “-mİş” olmak üzere iki alternatif barındırmaktadır. “-mİştI” yapısında hem görünüş hem de zaman bakımından bitmişlik söz konusudur. Ancak geniş zamanla kullanımında “-mİş” yalnız görünüşte bitmişlik verir. Zamanda bitmişlik yoktur.

Bitmişlik-bitmemişlik ayrımına dayanan görünüşün görevi fiilin hangi aşamadan sunulduğunu belirtmektir. Sıfat fiil eklerinin görünüşü işaretleyebilmesinden hareketle sıfat fiille kurulan yapılarda görünüşün bitimsiz zaman sınıfında yer aldığını söylemek mümkündür. Çünkü görünüş bir bakıma cümle kuramayan zamanın başlama, süreç bildirme, bitmeyle ilgili bilgisidir.

Türkçede kılınış, görünüş, fiil zamanı kategorileri arasındaki ilişki hiyerarşiktir ve öncelik zaman kategorisine aittir. Çünkü fiilin gerek kılınışı gerekse görünüşü zaman kategorisiyle belirginlik kazanır.

2. BÖLÜM: BİR GRAMER KATEGORİSİ OLARAK MEKÂNIN BİRİMLERİ

2.1. Varlığın Bir Birimi Olarak Mekân

Yaratan-yaratılan karşıtlığı, yaratanın zaman ve zeminden bağımsız olmasının karşısına yaratılanın ancak zaman ve mekân birimleriyle bilinebileceğini koymaktadır. Çünkü yaratılana dair tespit onun zaman ve mekân bilgisine ilişkin bir tespit demektir. Mekân, hem varlığın vücut bulması hem de bilinmesi için gereken unsurlardan birini temsil etmektedir. Varlığın mekânla ilişkisi bilimsel ve felsefî anlamda bir kabulü yansıtır.

Oxford Dictionary of Physics (2003: 544) sözlüğünde mekân “1. Evrenin fiziksel fenomenlerin karşılıklı olarak üç dikey yöne doğru genişlemesini sağlayan bir özelliği, 2. Dünya atmosferinin dışında kalan evrenin diğer bölümü” şeklinde iki madde hâlinde açıklanmıştır. Maddelerin ilkinde varlığın üç boyutuna imkân tanıyışıyla tanımlanan mekân, diğer maddede gök cisimlerinin bulunduğu boşluk olarak tanımlanır.

Cevizci (1999: 583), Felsefe Terimleri Sözlüğünde mekânı “Varolanların içinde yer aldığı, tüm sınırlı büyüklükleri içine alan uçsuz bucaksız büyüklük. Boşluk, hiçlik durumu. Sınırsız ortam, sonsuz büyük kap ya da hazne. Üç boyutu yani eni, boyu ve derinliği olan hacim, yer kaplama.” olarak tanımlar.

Fizik ve felsefe mekânı ölçülebilen yönüyle “maddenin kapladığı yer”, ölçülemeyen yönüyle ise “mutlak mekân” şeklinde yorumlar. Mekân kelimesinin “vücut, var olma, varlık” anlamlarını taşıyan “kevn” kökünden gelmesi varlığın mekânla bağıntıyı ortaya koyması bakımından dikkate değerdir.

Bu çalışmada şahıs ekleri mekân birimlerini temsil eden ekler olarak ele alınacaktır. Söz konusu birimleri temsil özellikleriyle ve ekleşme dizisindeki yerleriyle inceleyip mevcut çalışmalarda yanlış bulduğumuz hususları çözümleme eşliğinde ortaya koymamız, önce bu konunun gramer çalışmalarında nasıl yer bulduğuna değinmemizi gerektirir.

2.2. Yerleşik Gramer Çalışmalarında Şahıs Ekleri

Yerleşik gramer şahıs eklerini üç ya da dört başlığa ayırır. Arat (1951: 131)¹⁰⁰, Ergin

¹⁰⁰ Arat (1951: 131), şühûdi mazi çekiminde kullanılan “-dım, -dımız; -dın, -dınız; -dı, -dılar” eklerinin aslında fiilden isim yapma eki olduğu düşünülen mazi eki ile iyelik eklerinin birleşmesinden vücuda geldiğini ifade etmiştir.

(2023: 283-288), Yavuzarslan (2005: 1953), Korkmaz (2022: 518-519), Karaağaç (2019: 355)¹⁰¹, Özdemir (1968: 183)¹⁰², Ediskun (2017: 172)¹⁰³, Ay (2009: 47-48)¹⁰⁴, Akyıldız Ay (2021: 310) şahıs eklerini üç başlık altında inceler. Buna göre birinci tipteki şahıs ekleri zamir menşelidir. Şimdiki zaman, geniş zaman, gelecek zaman, öğrenilen geçmiş zaman, istek, gereklilik çekimlerinde zamir kökenli şahıs ekleri kullanılmaktadır.

-Im/-Um, -sIn/-sUn, -Ø, -Iz/-Uz, -sInIz/-sUnUz, -lAr¹⁰⁵

İkinci tipteki şahıs ekleri iyelik ekleri menşeli olup görülen geçmiş zaman ve şart çekimlerinde kullanılır.

-m, -n, -Ø, -k, -nIz/-nUz, -lAr

Üçüncü tipteki şahıs ekleri ise emir ekleridir. Aslında şekil ekleri olan emir ekleri aynı zamanda şahıs ifade eder.

-AyIm, -Ø, -sIn/-sUn, -AlIm, -In/-Un; -InIz/-UnUz, -sInlAr/-sUnlAr

Hatiboğlu (1982: 83), Adalı (1979: 47), Gencan (1971: 249), Demircan (2005: 110), Vardar (2002: 136), Demir-Yılmaz (2021: 213)¹⁰⁶, Atabay-Kutluk-Özel (1983: 228), Eker (2010: 343) Türkçede dört tip şahıs eki kullanıldığından bahseder. Bu sınıflamaya göre şimdiki zaman, geniş zaman, gelecek zaman, belirsiz geçmiş zaman çekimlerinde birinci tip; belirli geçmiş zaman ve şart çekimlerinde ikinci tip; istek çekiminde üçüncü tip; emir kipinde dördüncü tip kişi ekleri kullanılır.

Birinci tip şahıs ekleri: -m, -sIn, -Ø, -z, -sInIz, -lar

İkinci tip şahıs ekleri: -m, -n, -Ø, -k, -nIz, -lar

Üçüncü tip şahıs ekleri: -Im, -sIn, -Ø, -lIm, -sInIz, -lar

Dördüncü tip şahıs ekleri: -Ø, -Ø -sIn, -Ø, -n/-nIz, -sIn(lAr)

¹⁰¹ Karaağaç (2019: 355), iyelik eklerinin de zamir kaynaklı olması sebebiyle birinci ve ikinci tip şahıs eklerinin zamir kaynaklı olduğunu belirtmiştir.

¹⁰² Özdemir (1968: 183-189), “-AyIm”, “-AlIm” eklerine tasnifinde yer vermemiş; ancak istek kipi başlığına ayırdığı bölümde bugün birinci şahısta istek ve emir ifadelerinin tek bir şekil taşıdığını söylemiştir.

¹⁰³ Ediskun (2017: 172), “-lIm”i I.tip şahıs ekleri arasında gösterir.

¹⁰⁴ Ay (2009: 47-48), şahıs eklerini Anadolu ağızlarındaki karşılıklarıyla ve fonetik farklılıklarıyla incelemiştir.

¹⁰⁵ Zaman eki fiil kategorisinden isim kategorisine geçişi sağladığı, dolayısıyla şahıs ekleri isme geldiği için şahıs eklerinin başına isme bağlanmayı simgeleyen “+” getirilmelidir. Ancak söz konusu çalışmalarda şahıs ekleri başında “-” ile gösterilmiştir.

¹⁰⁶ Demir-Yılmaz (2021: 213), emirde kullanılan ekleri “-(y)AyIm, -Ø, -sXn, -(y)AlIm, -(X)n/(X)nXz, -sXnlAr” biçiminde; istekte kullanılan şahıs eklerini ise “-(y)AyIm, -(y)AsIn, -(y)A, -(y)AlIm, -(y)AsInIz, -(y)AlAr” şeklinde sıralar.

Bulak (2017: 243), yapı yönüyle kişi eklerinin kelimeyle ve eklerle olmak üzere iki şekilde karşılandığını dile getirir. Tür yönüyle de kişi eklerinin kişi zamirleri, iyelik ekleri, zamir kökenli kişi ekleri, iyelik kökenli kişi ekleri ve emir ekleri olmak üzere beş farklı şekilde ifade edildiğini belirtir. Ancak bunların sayıları ve türleri yazı dillerine göre farklılık gösterir. Bulak (2017: 245), şekil ve zaman eklerinin kişi unsurunu karşılamamasına rağmen emir kipini ifade eden eklerin kişi anlamını da beraberinde taşıdıklarını bu sebeple emir çekiminde ayrıca kişi unsuruna ihtiyaç duyulmadığını belirtir. Bulak’a göre emir kipi ekleri Türkçede kişi unsurunun bir türü olarak da sınıflandırılabilir.

Gramerimizde şahıs ekleriyle ilgili belirlemeler Türk dilinin yapısına uymayan açıklamalar barındırmaktadır. Bunlardan öncelikle şahıs eklerinin sınıflandırılmasında esaslardan biri olarak görülen köken meselesi üzerine eğilmek gerekecektir. Köken bilgisi Türk dilinin cümle unsurlarındaki anlam/görev karşıtlığı dikkate alındığında ancak anlam unsurları için geçerlilik taşır. Ekin kökeni olmaz. Ek, anlam unsuru/görev unsuru karşıtlığında görevi temsil eden unsurdur.

Geleneksel gramerin zamir kökenli olduğunu söylediği şahıs eklerinin kullanımlarında şahıs zamirleri birer anlam unsuruyken görev unsuru hâline gelmiş, cümle kuruluşunda yer almıştır. Bu durumda şahıs zamirleri “bi” ve “si” şahıs eki olarak devamındaki “+n” ve “+z” ise pronominal teklik/çokluk eki olarak görev yapar.

be+n se+n

bi+z si+z

Şahıs ekleriyle ilgili gerçeği yansıtmayan bir diğer husus, yaygın gramer çalışmalarında cevher ek fiili ile şahıs eklerini bir gören yorumlardır. Batı terminolojisinde “copula”, gramer incelemelerimizde “koşaç”¹⁰⁷, “bildirme”¹⁰⁸ terimleriyle karşılık bulan bu husus,

¹⁰⁷ Hatiboğlu (1982: 85), “-dır” ekini birlikte kullanıldığı sözcüğe olumluluk veya olumsuzluk, sürerlik, kesinlik, kuvvetli ihtimal kavramları veren koşaç olarak tanımlar. Vardar (2002: 138), koşacı yüklemi özneye bağlayan öge olarak tanımlayıp Türkçede ek eylemin üçüncü kişi eki “-dır”ın bildirme koşacı olduğunu söyler. Emre (1955: 37-44), koşacı “-tir” uyumlu bir morfem olarak tanımlayıp “turur”un koşaç olarak IX. ve XI. yüzyıllar arasında kullanım sahasına çıktığını, zamirler ve “turur” koşacıyla yapılan isim cümlelerinin geniş zamanlı olduğunu belirtir, “*Edgü ol (iyidir), ala atlıg yol tengri men, kagan atısı yolug tigin men*” örneklerini verir; ayrıca “erti” ve “erdi” yapılarını da koşaç olarak yorumlar. Dizdaroğlu (1976: 65), ad cümlelerinin koşaç aldığını söyler. Olumluluk kavramının “-dır” ile olumsuzluğun ise “değil” ya da “değildir” sözcüğüyle kazandırıldığını belirten Dizdaroğlu, “değildir” sözcüğünü iki koşaç olduğu düşüncesiyle katmerli koşaç olarak adlandırır.

¹⁰⁸ Yılmaz (2015: 86), yerleşik gramerde isim cümlesi olarak adlandırılan yapılarda “+Dİr-” ekinin telaffuz edilmediği durumlarda isim+Ø (cevheri ek fiil) -Ø (zaman eki) +Ø (şahıs eki) teşkilini kurduğu için

şahıs eklerini ek fiilin geniş/şimdiki zaman çekimini karşılayan ekler olarak sunmaktadır. “+(I)m/+Um, +sIn/+sUn, +Dİr/+DUr, +(y)Iz/+(y)Uz, +sInIz/+sUnUz, +DİrIAr/+DUrIAr” eklerini Bilgegil (2014: 246), Deny (2023: 320), Korkmaz (2022: 620-631)¹⁰⁹, Ergin (2023: 315)¹¹⁰, Timurtaş (2019: 110)¹¹¹, Atabay-Kutluk-Özel (1983: 215), Ediskun (2017: 188)¹¹², Vardar (2002: 138), Hengirmen (2015: 238) ek fiille ilişkilendirir. Eckmann (2017: 115) dört başlık altında incelediği kişi ekleri bahsinde “men, sen, Ø veya -dur/-tur, -durur/turur, biz, siz, -lar veya -durlar/turlar” şekillerini verir. Eckmann’ın da söz konusu morfemi üçüncü şahıs eki olarak yorumladığı görülür. Arat (1951: 134), “Atabetül Hakayık” üzerine yürüttüğü çalışmasında isim cümlelerindeki bildirme bağları bahsinde “men, sen, ol” zamirlerine ilaveten “erür, turur” şekillerini ele alır. Hacıeminoğlu (1968: 155-157), “müspet bildirme” ve “menfi bildirme” başlıkları altında işlediği bildirmeyi “1. ir- fiili ile yapılanlar, 2. i- fiili ile yapılanlar, 3. tur- fiili ile yapılanlar, 4. şahıs zamirleri ile yapılanlar, 5. fiilsiz yapılan bildirmeler” başlıklarına ayırır. Eker (2010: 338), geniş zaman çekiminde asıl ek fiilin çekimli şeklinin (ET erür) düştüğünü, geriye yüklem olma niteliği kazanmış kişi eklerinin kaldığını bildirir. Türk dilinin yapısını “copula” terimini dayanak göstererek başka dillerin yapısının odağında izah etmeye çalışmak problemin çıkış noktasıdır.¹¹³ Şekli esas alan inceleme

herhangi bir cümlemin bildirme yapmadığını söylemenin ya da bu işi sadece bir eke bağlamanın anlamsız olduğu görüşündedir.

¹⁰⁹ Korkmaz (2022: 621), “Ek Fiilin Kipleri” başlığında geniş (şimdiki) zaman kipine ayırdığı bölümde adlara gelen kişi eklerinin bildirme eki olarak adlandırıldığını belirtir, “-Dİr/-DUr” ekini üçüncü şahıs eki olarak diğer şahıs ekleriyle sıralar. Daha sonra ise Korkmaz (2022: 639), “Bildirme Ekinin İşlevleri” için ayrılan bölümde “-Dİr/-DUr” ekini fiillerdeki örnekleriyle işler. İlgili bölümde Korkmaz (2022: 641), bu ekin bütün şahıs eklerinin üzerine gelerek beklenti ve tahmin anlamı verdiğini de belirtir. Bu açıklamalardan Korkmaz’ın eke bir işlev belirlemekten, ekin görevine ilişkin bir sınır çizmekten uzak olduğu ve üçüncü şahıs eki olarak sıraladığı bu ekin diğer şahıslara da gelebildiğini söylemekle şahıs ekinin tanımından uzaklaştığı görülür.

¹¹⁰ Ergin (2023: 315), söz konusu ekleri isim fiilinin şimdiki zamanı başlığı altında sıralar. Ergin bu eklerin birinci ve ikinci şahıslarının birinci tipteki şahıs ekleri ile aynı olduğunu, düşen şekil ve zaman ekinin fonksiyonunu üzerine aldığını, böylelikle fonksiyon bakımından asıl şahıs eklerinden farklı bir hüviyet kazandığını dile getirir. Bu eklerin isimlere gelerek onları fiilleştirme görevi üstlendiğini söyleyen Ergin’in şahıs eklerine ek fiil özelliği yüklediği anlaşılmaktadır. Ergin (2022: 317), Eski Anadolu Türkçesi döneminde de “-vAn, -vAm, -vAnIn; -vUz”u bildirme ekleri olarak sıralar.

¹¹¹ Timurtaş (2019: 110), haberin geniş zaman hâlini ifade için kullanılan 1. ve 2. şahıs eklerinin şahıs zamirlerinden, 3. şahıs ekinin ise “tur-” fiilinden meydana geldiğini söyler.

¹¹² Ediskun (2017: 188), 1.ve 2. şahıstaki eklerin fiillere ulanan kişi eklerinin aynısı olduğunu belirtir, “i-” ile “-dir” arasında bir kök benzerliği olmadığı için “-dir” ve “-dirler”in ek fiilin çekimine girmemesi gerektiği kanaatindedir.

¹¹³ Özalan (2014: 12-13) cevher ek fiili için kullanılan “copula” teriminden hareketle özne ve yüklem arasındaki bağlayıcılığın Türk dili için değil Hint-Avrupa dilleri için geçerli olabileceğini belirtir. İngilizce “He is ill” Almanca “Er ist Krank”, Fransızca “il est malade” “O hastadır” örneklerini vererek bizdeki

usulü işleve dayalı doğru bir tespit yapılabilmesinin, bir işlevin başka başka şekillerle icra edilebildiğinin farkına varmanın önündeki en büyük engeldir. Bu durum zaman, şahıs, ek fiil kategorilerinin ve kiple ilişkili anlama dayalı bazı ayrıntıların aynı eke yüklenmesi probleminin de kaynağıdır. Oysaki Türk dilinde her bir işlev için ayrı bir ek kategorisi mevcuttur ve her ek ekleşme dizisinde kendine ayrılan yeri muhafaza etmektedir. Bu gerekçeyle ek kategorilerinin tespiti yapılırken görev unsurlarının morfofonemik yönü dikkatlerden kaçmamalıdır.

Yaygın gramer çalışmalarında “bildirme” başlığı altında verilen eklerin aslında 1. ve 2. şahıs ekleri olduğu , 3. şahsa has sunulan ekin ise tam tersine şahıs eki olmadığı gramer incelemelerinde yerini alması gereken bilgilerdendir. Bunun için “bildirme” özelliği atfedilen eklerin işlevinin bildirme olmadığının kanıtlanması, ekleşme dizisindeki yerlerinin ortaya konması gerekmektedir.

Turan (1996: 269),

“ i- fiilinin biri, isim bildirme ekleri olarak karşımıza çıkan şekilleriyle isimleri fiil çekimine sokmak, diğeri de isim ve fiil şekillerinin sonuna gelip onlarla birleşik fiil yapmak gibi görünüşte iki; hakikatte ismin i- (er-) fiiliyle yapılan çekimlerinden (mesela men er-ür men>+(y)Im1. Teklik Şahıs eki) ibaret olduğu göz önüne alınırsa sadece bir vazifesi bulunduğu ve yalnız bu vazifeye hasredildiği anlaşılır.”

tespitiyle geleneksel gramerde “bildirme” atfedilen ekin şahıs eki olduğunu göstermiştir. Bildirme eki diye verilen “+(I)m/+Um, +sIn/+sUn, +(y)Iz/+(y)Uz, +sInIz/+sUnUz” eklerinden “+(I)m/+Um” birinci şahıs ekini, “+(y)Iz/+(y)Uz” “Ø” ile karşılanan 1. şahıs ekinin ardındaki çokluğu; “+sIn/+sUn; +sInIz/+sUnUz” yapıları ise 2. şahıs eki ve sonrasındaki teklik/çokluk kategorilerini karşılamaktadır. 3. şahıs için durum farklıdır. Cevher ek fiilinin geniş zaman eki alması hâlinde hem geniş zaman ekinin hem 3. şahıs ekinin morfofonetik karşılık bulmaması “tur-Ø-ur+Ø+Ø” ekleşmesini doğurmuştur.

yorgun+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+**um**+Ø

yorgun+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+**su**+n

yorgun+Ø+Ø+**dur**-Ø-Ø+Ø+Ø

yorgun+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+Ø+**uz**

yorgun+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+**sun**+uz

cevherî ek fiile tekabül eden “*is, ist ve est*” yapılarının iki unsur arasında bulunmakla bir anlamda bağlayıcı olduğunu ifade eder.

yorgun+Ø+Ø+**dur**-Ø-Ø+Ø+**lar**

Görülmektedir ki yukarıdaki karşıtlık dizileri arasında cevher ek fiilinin yalnızca 3. şahısta telaffuz kazanmasının dışında hiçbir farklılık yoktur. Yani “+Dİr/+DUr” 3. şahıs eki değildir. “+Dİr/+DUr-”, “tur-” cevher ek fiilinin kalıntısıdır. Bu ekin 3. şahıslarda kullanılması zaten eksiz karşılanan 3. şahıstaki fonetik boşluğa yöneliktir. Ancak bu durum söz konusu ekin yalnız 3. şahsı işaretlediği yönünde yanılgıya sebep olmuştur. Hâlbuki “+Dİr/+DUr” cevher ek fiili tüm şahıslarla kullanılabilmekte ve telaffuz bulabilmektedir.

yorgun+Ø+Ø+**dur**-Ø-Ø+um+Ø

yorgun+Ø+Ø+**dur**-Ø-Ø+su+n

yorgun+Ø+Ø+**dur**-Ø-Ø+Ø+Ø

yorgun+Ø+Ø+**dur**-Ø-Ø+Ø+uz

yorgun+Ø+Ø+**dur**-Ø-Ø+sun+uz

yorgun+Ø+Ø+**dur**-Ø-Ø+Ø+lar

Yukarıdaki örneklerde yapının asıl dizilişi çözümlenmiştir. Birer yer ödünçlemesi örneği olan “yorgunumdur, yorgunsundur, yorgunuzdur, yorgunsunuzdur, yorgunlardır” yapıları doğru tahlil edilemediği için “+Dİr/+DUr”ın ya başka bir ek kategorisini temsil ettiği ya da kipi/kipliği işaretlediği algısı doğmuştur.¹¹⁴

Cevher ek fiili, isim kategorisini fiil kategorisine ismin anlamına müdahil olmadan aktarmaktadır ve ekleşme dizisinde kendine hâl ekinden sonra yer bulmaktadır. Şahıs eki ise ekleşme dizisinde zaman ekinden sonra yer almaktadır. Şahıs ekinin ek fiil görevi üstlendiğini belirtmek ekin işlevi ve ekleşme dizisindeki yeri bakımından mümkün değildir. Ekleşme dizisinde ancak kendi yerinde görevini icra edebileceği için şahıs ekinin doğrudan doğruya isme gelmesi Türk dilinin ekleşme bilgisiyle örtüşmez.

Yerleşik gramerin yanlış belirlemelerinden biri de emir sıfat fiiliyle ilgilidir. Sıfat fiil kategorisinin alt işlevlerinden biri olan emir, temsil yönüyle çok özel bir kuruluşa sahiptir. Kuruluşunu biçimlendiren vurgu ile yapısındaki morfofonetik-morfofonemik karşıtlık ilişkisinin çözümü çok özel bir dikkat gerektirdiğinden yerleşik gramer, emir sıfat fiilini işlev odağında çözümleyememiştir. Emrin tüm şahıslar için ortak bir ekinin bulunmadığı,

¹¹⁴ Küçük (2010: 70), bütün zaman ve kip ifadelerinde 3. çokluk şahıs ekinin “+lAr” olmasını dayanak gösterir, “+lAr”ın “+Dİr”a eklenmesiyle oluşan söz konusu yapıyı şahıs eki değil bir gramer kategorisi olarak tanımlar.

her şahıs için ayrı bir karşılığının olduğu bu gerekçeyle emir kipi ve şahsın aynı ekin bünyesinde iç içe geçtiği hatta böylesi yapılarda şahıs eklerinin cümle kurduğu dahi belirtilmiştir.

En kuvvetli isteği yansıtan emir sıfat fiilinin bu istekle biçimlenen vurgu arasındaki ilişkisi Turan'ın tespitiyle çözüme kavuşmuştur. Turan (2008: 238-239), emir kuvvetindeki isteği yansıttığı için bu sıfat fiilin kendisinin de damga ile karşılık buluşunu fiilin üzerine vurgu olarak yığılmasıyla açıklar.

Görevi mutlaka korunan ancak telaffuz bulmayan unsurların varlığı Türk dilinin yapısının bir gerçeğidir.¹¹⁵ Tamlananın telaffuz edilmediği kullanımlar fiilin kuruluşuna ilişkin bir yapı farklılığı sergilemez. Fiili en güçlü isteğin biçimlendirmesiyle kuran, bu isteğin vurgusunu fiilin üzerine yığan emir sıfat fiilinin kuruluşunda telaffuz edilen unsurlar birer şahıs eki ve sonrasındaki teklik/çokluk kategorisini içermektedir. Emirde şahıs eklerinin doğrudan fiile geldiği ve bunun istisnâî bir durum olduğu doğru değildir.¹¹⁶ Tüm şahıslar için emir sıfat fiili “Ø” ile karşılık bulur yani ortaktır. Farklı olan, şahıs ekleridir.

gel-Ø-Ø+Ø+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+Ø+Ø

gel-Ø-Ø+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+si+n

gel-Ø-Ø+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+in+Ø(iz)

gel-Ø-Ø+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+sin+ler

Şahıs eklerine ilişkin bir diğer yanlış belirleme de “+lAr” çokluk ekinin geleneksel gramerde “3. çokluk şahıs eki” olarak tanımlanmasıdır.

gel-Ø-di+m+Ø

gel-Ø-ir+im+Ø

gel-Ø-di+n+Ø

gel-Ø-ir+si+n

gel-Ø-di+Ø+Ø

gel-Ø-ir+Ø+Ø

gel-Ø-dik+Ø+Ø

gel-Ø-ir+Ø+iz

gel-Ø-di+n+iz

gel-Ø-ir+sin+iz

gel-Ø-di+Ø+ler

gel-Ø-ir+Ø+ler

¹¹⁵ Gemalmaz (2010: 275), Türkçenin anlam ögelerine yükleyeceği her görev için ayrı bir görev ögesi geliştirdiğini, görev ögelerini anlam ögelerinden sonra getirdiği için de büyük çoğunluğunu eklettiğini, ekleşme gerçekleşirken kolaylık ve anlaşılabilirlik kanunları gereği görev ögelerinin aşındığını, bazen görevlerini başka görev ve anlam ögelerine bırakarak düştüğünü veya daha başlangıçta işaretli kaldığını belirtir.

¹¹⁶ Tolkun (2011: 1730) emir çekiminde fiil tabanına doğrudan şahıs ekinin gelmesini istisnâî bir hâl kabul eder.

Örnek fiil çekimlerinin morfofonemik karşıtlıklarında görülmektedir ki “+lAr” 3. çokluk şahıs eki değildir. Tüm cümleler fiille kurulur; ancak cümlenin sonlanması isim kategorisindedir. Çekim ekleri kategorisini oluşturan zaman ve şahıs ekleri eklenme sıraları yönüyle fiil ve isim sıralanışını karşılar. Zaman ekiyle birlikte artık isim kategorisine geçilir. Zaman ekini takip eden şahıs eklerinin teklik/çokluk eki alması her isme mutlaka teklik/çokluk eki gelmesinin bir gereğidir. Söz konusu morfem teklik/çokluk karşıtlığını işaretleyen bir ektir. 3. şahsın farkı 1. ve 2. şahsın aksine “+z” pronominal çokluk ekini değil “+lAr” çokluk ekini almasıdır.

Geleneğin teklik/çokluk kategorisini isim tabanıyla sınırlı tutup bu kategorinin şahıs ekinden sonra da yer bulduğuna dikkat etmeyişi, eki işlev odağında açıklayamayışı bir başka çokluk eki “+gIl”a ekleşme bilgisinin doğrulamayacağı bir işlev yükler. Yerleşik gramer “+gIl” ekini 2. şahsa yönelik emir ifadesini pekiştirme işleviyle ele alır.¹¹⁷

En kuvvetli istek olan emrin 2. şahsa yönelmesi durumunda tüm kategoriler damgalanırken nezakete ve saygıya bağlı ifadelerde “+gIl” çokluk eki kullanılmıştır. Nitekim Caferoğlu (1971: 3) “+gIl” ekinin Uygur Türkçesi öncesinde yüksek tabaka dilinde kullanıldığını belirtir, Tonyukuk Yazıtındaki “yelme kargu edgüti urgıl” örneğini verir. Caferoğlu’na göre Uygur Türkçesi döneminde bazı anlam, kullanım farklılıkları olmuş ve ikinci şahıs için donmuş bir “+gIl” kullanılmıştır.

“+gIl” çokluk eki ve şahıs zamiri “sen”in birlikte yer aldığı, teklik/çokluk yönüyle uyumsuz gibi görünen örnekler bu ekin söz konusu kullanımlara bulaştığı izlenimini vermektedir.

“**sen** bu bitigni **kizlegil** takı mekkeke **barğıl** takı mekke halkına **ayğıl**” NF 48-8

Türk dilinde cümle kurulumunu sonlandıran kategorinin ne olduğu şüpheye mahal bırakmayacak kadar açıktır. Türk dilinin on ek sınıfında görevi pekiştirmeye tanımlanan bir ek çeşidi yoktur.

Fiillerde sayı kavramını şahıs ekleriyle ilişkilendiren, şahıs eklerinin fiilin sayısını gösterdiğini belirten açıklamalar bulunmaktadır.¹¹⁸ Teklik/çokluk kategorisi nitelik/nicelik karşıtlığını yansıtan bir kategori olarak elbette sayı kavramıyla temas hâlinindedir. Ancak dikkat edilmesi gereken hususlardan biri şahıs eki ve onu takip eden teklik/çokluk kategorisinin aynı ekin yapısı içinde değerlendirilmemesidir. Çünkü her

¹¹⁷ Alyılmaz (1994: 246), Argunşah (2009: 52), Ağca (2019: 148), Gülsevin (2017: 119)

¹¹⁸ Atabay-Kutluk-Özel (1983: 229), Koç (1996: 302), Aksan (2015: 101), Banguoğlu (2019: 446)

Yaygın gramer çalışmalarının zamir kökenli ve iyelik kökenli şahıs eklerinden ayrı bir başlıkta değerlendirdiği “-Allm” eki ekleşme bilgisiyle izaha kavuşturulmalıdır. Bu durumda söz konusu yapının şahıs ekini karşılamadığı görülecektir. “-All” eki, “-gAll’den metanaliz (yanlış örnekseme) yoluyla oluşmuştur, istek sıfat fiili ekidir. (-GAll>(y)All, G/>Ø/ yutulma)

gel-Ø-**e**+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+(y)im+Ø
gel-Ø-**e**+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+si+n
gel-Ø-**e**+Ø+Ø+Ø+Ø+Ø+Ø+Ø+Ø
gel-Ø-**eli**+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+m+Ø
gel-Ø-**e**+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+sin+iz
gel-Ø-**e**+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+Ø+ler

Şahıs ekleri, hareketi ifade etmenin iki temel birimi olan zaman ve mekânın aktarılışında mekândaki birimleri karşılayan eklerdir. Mekânın söze göre belirginlik kazanan birimlerindeki şahısların gramerde temsili şahıs ekleridir.

Şahıs zamirleri, bir zümreyi temsil etme görevinin karşılığıdır. Şahıs ekleri de böylesi bir temsilin bir başka karşılığıdır. Bu sebeple şahıs zamirleri ve şahıs ekleri bu ortaklığın odağında incelenebilir. Mekânın bölümlenişinin cümledeki temsilcisi olan şahıs ekleri bir zümreyi temsil etme görevini üstlendiği için teklik/çokluk kategorisinden ek alır. Ekler içerisinde teklik/çokluk kategorisinin eklerini yalnız şahıs eklerinin alabilmesinin sebebi budur. Ekleşme dizisinde şahıs eklerini teklik/çokluk kategorisinin takip etmesi, her

cümle isim kategorisinde tamamlandığı için isme teklik/çokluk eki gelmesinin bir gereğidir. Bu, fiilin kişi ya da kişiler tarafından icra edilişi, dolayısıyla fiili yapan kişi ya da kişilerin teklik/çokluk ilgisiyle mekânda somutluk kazanışıdır.

Zamirler temsil özellikleriyle diğer gramer unsurlarından farklıdır, içerikten yoksundur. Benveniste (1995: 141), isimlerin her zaman kavramlara gönderme yapmasına karşılık kişi zamirlerinin yalnızca birimlere gönderme yaptığını dile getirir. Bu nedenledir ki zamirler her kullanımda yeniden üretilir ve yeni bir kişiyi karşılar. Şahıs zamirleri ve şahıs eklerinin karşıladığı kişiler sürekli değişir. Değişmeyen ise sözü söyleyen, dinleyen ve söze konu olan kişilerin bulunduğu mekân birimleridir. Şahıs zamirleri temsil değerleriyle hiyerarşik bir ilişki sunmaktadır. Buna göre iletişim hep “ben/sen” karşıtlık temeline dayanırken “o” daima bu karşıtlığın dışında yer alır. Her cümlede mutlaka konuşan bir “ben” ve konuşulan bir “sen” olduğu içindir ki “ben” ve “sen” zamirleri diyaloga, yüz yüze iletişime olanak tanırken “ben” ve “o” zamirleri arasında tek taraflı bir aktarım bulunmaktadır. Zamirlerdeki hiyerarşi üçüncü şahsa yüz yüze iletişim olanağı sunmaz. “O” daima bahsi geçen olur. Üçüncü şahıs iletişime hep dolaylı olarak katılır söze konu olduğundan iletişim diyalogla sınırlı kalır. “Ben/sen” karşıtlığıyla temellenen diyaloga dayalı aktarımlarda da “ben” daima konuşandır, cümleyi kurandır. Buna karşılık “sen” daima dinleyendir, söze müdahil değildir.

Zamirlerin temsil kabiliyeti ve “ben-sen-o” üçgeninde değişmeyen karşıtlık ilgisiyle temsil edilen üç şahsın varlığı her dilde ortak bir özelliktir. Bu üçgende söyleyenden bağımsız bir karşıtlık ilgisi vardır. Şahısların bir önemi yoktur. “Sen” ya da “o” sözü teslim aldığı anda bu kez “ben” olur.¹¹⁹ Böylelikle konuşan kim olursa olsun kendini daima birinci şahsın temsilinde bulur. İletişim yeni bir yapılanma içerir. Söz başkasından teslim alınsa bile “ben-sen-o” üçgeninin temsil ettiği karşıtlık ilgisi değişmez. “Tanrı buyuruyor ki...” ifadesini bu bilginin ışığında yorumlamak gerekir. Mekân taşımayan Tanrıyı tasavvur ederek mekâna taşımak söz konusudur. Burada sözün kime göre kurulduğıyla ilgili bir husus vardır. Konuşan birinci şahıstır. Bu durumda sözün mekânı “ben”dir.

¹¹⁹ Konuşanın kendisini özne olarak ortaya koymasını özellikle ilişkilendiren Benveniste (1995: 180), bu doğrultuda “ben” diyen herkesin “ben” olduğunu dile getirir. Benveniste’e (1995: 176) göre zamirler dili söyleme dönüştürmede işlevseldir. Konuşuculardan her biri “ben” adını kullanmakla “özne” olarak ortaya çıkar. Eğer konuşucu kendi indirgenemez özneliğini belirtmek için ayrı bir belirticiye gerek duysaydı neredeyse birey sayısı kadar dil olurdu ve iletişim kesinlikle olanaksızlaşırdı. Dil bu sakıncayı “ben” zamirinin temsil gücü sayesinde giderir. Eziler Kıran’a (2019: 87) göre de konuşucunun kendisini özne olarak kabul etme yeteneği olan öznellik dil bilgisinde “ben” adıyla gösterilir.

“Ben” temsil yönüyle Tanrı’nın sözünü teslim alıp cümleyi kurandır. Dikkat edilmelidir ki şahıs zamirleriyle ilgili her ne kadar üçe dayanan bir tasnif olsa da konuşanın daima “ben” olması, “ben”in temsil değeri bakımından hem kendini, hem de ikinci ve üçüncü şahısları anlatabilmesini sağlamaktadır. Teklik/çokluk ilgisi fark etmeksizin başkası adına konuşsa bile bir sözü daima birinci şahsın teslim alması tüm cümlelerde mutlaka birinci şahsın mekânının olduğunu gösterir. Çünkü cümle bu sayede kurulabilmektedir. Bir dil konuşma yetisiyle dünyaya gelen “ben” “sen” diyemezse konuşma olmaz. Söz konusu karşıtlık sayesinde “ben” ancak “sen”le tanım bulur.

Eş zamanlı olarak şahıslarla ilgili tüm temsiller kullanılamaz. Yani bir cümlede “ben-sen-o” aynı anda olamaz ya da sözü söyleyen “ben-sen-o” üçgeninden ikisi olamaz. Yüklemde hep konuşan “ben” vardır. Mekân birimlerini temsil eden üçgene göre her iletişim iletişimi temellendirip başlatan, cümleyi kuran birinci şahsın ikinci şahsa seslenmesi ve üçüncü şahsı bahse konu etmesi biçiminde bir yapılanma içerir. Bu yapıda “sen” ve “o”nun yerini belirleyen “ben”dir.

Zamirlerdeki çokluğun ayrı bir dikkatle incelenmesi gerekir. “Biz”den kasıt doğrudan doğruya “ben”in çokluğu, birden fazla “ben” olması değildir. “Ben”in dâhil olduğu çokluktur, “ben”le birlikte olanların çokluğudur. İkinci ya da üçüncü şahıs zamirlerinin “ben”le bir arada olması hâlinde çoğunluğu “biz” zamiri karşılar. Bu durumda “ben-sen”, “ben-o”, “ben-sen-o”, “ben-siz”, “ben-onlar”, “ben-siz-onlar” zamirlerinin bir arada oluşu “biz” zamirinin kapsayıcılığında toplanır. Aynı durum “sen” ve “o” arasında da geçerlidir. Birinci şahsın olmaması hâlinde “sen” ve “o”, “sen ve onlar” “siz” çatısında toplanır. Üçüncü şahsın bu manada temsil değeri ve kapsayıcılığı yoktur. Bu durum da üçüncü şahsın daima konuşmaya konu olmasından, iletişimin birinci ve ikinci şahısla temellenen diyalog yönünden kaynaklanır.

Şahıs ekleri Türk dilinin ek sınıflamasında zaman ekleriyle birlikte çekim ekleri başlığını karşılar.¹²⁰ Cümle kurma görevini üstlenen bu ekler fiile eş zamanlılık ve yandaş karşıtlık ilgisiyle eklenir. Bir cümle zaman ve şahıs eki olmadan kurulabilmesi mümkün değildir. Bu durum şahıs ekini ve temsil ettiği yükleti/faili cümlelerin zorunlu unsuru

¹²⁰ bkz. Turan, 2018: 105

hâline getirirken özneyi ihtiyarî kılar ve özne çeşitlerine ilişkin başlıkları ortadan kaldırır.¹²¹

¹²¹ Turan (1999a: 80-81), Türk dilinde cümlede fiili yapan kişi ile ilgili iki unsur bulunduğunu belirtir. Bunlardan ilki iş yapanı/olanı ifade eden ve asıl unsuru temsil eden şahıs ekidir. Diğeri de onu herhangi bir yönüyle tarif/tayin/izah eden, belirten/vasıflandıran ve yardımcı unsuru temsil eden öznedir. Şahıs ekleri şahısları yalnızca mekân birimiyle karşıladığından şahıslara ilişkin bir şey belirtmek ihtiyacı ortaya çıkınca özneye yer verilir. İhtiyaç duyulması hâlinde cümlede yer bulan özne ihtiyarî bir unsurdur.

3. BÖLÜM: TARİHİ METİNLERDEN ÖRNEKLER

3.1. Tarihi Metinlerden Zaman Birimi Örnekleri

3.1.1. Tarihi Metinlerden Geçmiş Zaman Örnekleri

3.1.1.1. Fiil-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Geçmiş Zaman Eki+Şahıs Eki+Teklik/Çokluk Eki

“işbunca hālāyık arasında ben şıdık ve toğrulık eşerin ve islām nişânın sende **gördüm**” M B.9a-3

“kim hātā kıldım seni yazuksuz **incittim**” GT 36b-6

“ançağa tegi kim **küydüm** seher vaktı boldı erse benim taķı şabrum qalmadı” NF 176-10

“ilāhi āgāh-sen bilür-sen pāzişāh-sen yitmiş ad birle **ündedüm**” BH 91b-23

“yidüm iki dāne buğday men **yañıldum**” BH 117a-15

“ben iki kez dahı saņa zahmet eyledüm ve bu gez inşāfa **geldüm**” M B.55a-12

“ol üçden birin **bağışladum**” M S.11-3

“balıķa **buyurdum** bir loķma kılup kursaķına dartdı” BH 116a-5

“bellü bildüm bu odun qandalıģın

hem dahı key **ağladum** dirlik saģın” G 541

“ol mürīdler hālin uş **eytdüm** saņa

dördi ol kim durmış-ıdı dört yana” G 3585

“ağzın qafesinden dilünj men **yaratmadum** mu kim mü’minler köñlin şāz kıla-sen” BH 118b-1

“uğuluk **eylemedim** ki baņa bu belāyı iderler” M B.37b-2

“ağırladıñ erdi tapuğsuz mini

tapuğ **yetrümedim** ay ilig qanı” KB 1094

“yā zekeriyyā sinden ilerü ādeme degin hīç kimseye anuñ kibi bir oğul **birmedim**” BH 140a-12

“mūsā denjze kirdi ğarķa kılmadum ve anası tennūra kemişdi od içine **köyündürmedüm**” BH 148a-4

“seni geldüm **bulmadum** oldum delü

hasretünğden inleyü oldum ölü” YZ 18a-500

“kaçan kim haḵ te‘ālā peygāmbarḵa nuşrat berdi ġazātdın qayıtmışta medīneke yawuḵ
keldük taḵı **ḵonduḵ**” NF 414-9

“yūnus biziñ ṭa‘at ve ḥıdmetde erkende anı yalavaç taḵı sawçı **ataduḵ**” KE 156v-5

“tañrı qılmıñ mışırda sulṭān anı

uş **getürdük** biz saña ḥaberini” YZ 48a-1399

“**geldük** imdi sözüñüz söyleyelüm

bu sözi ḵança varur soylayalum” G 1615

“yā muḥammed saña ellig namāz farīza **ḵılduḵ** kün içinde” NF 58-10

“kaçan kim peygāmbarḵa bu ḥālat belğürdi erse ew içindekiler cümlemüz tek turduḵ hēç
sözlemedük” NF 418-1

“anın amtı sen oğlum yalañuḵlar hanı beg **bolduḵ**” AY VIII 1658-1659

“yaşıl kök **bezediḵ** tümen yulduzun

ḵara tün yaruttuḵ yaruḵ küñdüzün” KB 22

“anta ötrü tikel bilge biliglig teñrı teñrısı burhan ol ḵondini bramankā inçe tep yarlıḵadı
edgü edgü sen bramana ḵıldın uluḡ asıḡ tusu tınlıḡlarka **bertiḵ** uluḡ ençgü meñi yertin-
çüke” AY VII-913-917

“iblis eyitdi ben andan yegrek-ben dedi beni oddan **yaratduḵ**” SAKT 494b-7

“çü sen gendü hevāña uyup gövden büyükliğine baḵup bizüm yurdumuza yavuz ḵaşd
eyledüḵ” M B.50a-12

“dünyānı sen **yigrendiḵ**” NF 173-8

“yā abū bekir rażhu aydı atalarıñ dīnini ḵodup muḥammedke **uyduḵ**” NF 15-17

“ilāhī uçmaḵdan mini sürdüñ ni‘metden mini kesdüñ kökden mini indürdüñ eşümden mini
ayırduñ dünyāda mini **zindānladuḵ**” BH 117a-9

“bu güñānı benüm fi‘lümdeñ mi **gördüḵ** yoḥsa ayruḵdan mı **işitdüḵ**” M B.58b-9

“sizler inen edgü taḵı dürüst **yunduḡuz**” NF 172-3

“ḵulın sever dēyü ṭa‘na urduḡuz

sevdüḡüm budur ki şimdi **gördüḡüz**” YZ 21a-596

“yūsuf eydür almışsız etmegini

ḡerçek mi **çıḵarduḡuz** göñlegini” YZ 44b-1295

“bodısavat tegin bu uluḡ bodan ayıḡ ḵılınçlar ḵılmıñın körüp ertiñü buşuşluḡ ḵadḡuluḡ
bolup ıḡlayu balıḵḵa **kirdi**” PKPH IV-1

“ḵapıḡçı er turgurup yolta öñi **olḡurtı**” PKPH LXVI-3

“tek taluy ögüzke kirmişig içgerü **tapladı**” PKPH XV-2

“kaltı siznidin burķan kutıña alķış bulmağınça tip **ötünti**” AY 10436

“er busuşluğ teñri bulutlıg **bolı**” IB 52

“boz bulıt **yorıdı** bodan üze **yağdı** kara bulıt yorıdı kamağ üze yağdı” IB 53

“anta ötrü tükel bilge teñri teñrиси burhan şirikini kut teñri hatunınıñ bo montag ötügen eşidip öge alķayu inçe tip **yarlıķadı**” AY VIII-659

“**yarattı** kör evren tuçı evrilür
anıñ birle tezgine yime tezginür” KB 126

“kim **düzetdi** ālemüñ tertībini
kim yaratdı ādemüñ terkībini” İ-76

“çün bu mülki böyle **düzdi** ol ilāh
eyledi mahlūk-ıçun hōş tahtgāh” G 3407

“ol kırānda **yaradıldı** ādem dağı
ol kırānda oldı hem ālem dağı” İ-502

“ol ki haķ evvel yaratdı ‘ālemi
ālem içinde **kopardı** ādemi” G 263

“tañrı **ögdi** kur’ān içre ādemi
ādemī nedür bilendür ādemi” G 2636

“teñri ajun **törüttı**
çıgrı eğiz tezginür
yulduzları çergeşip
tün kün üze yörgenür” DLT 327

“yire göge altı gün **virdi** zamān
hem dağı altı yaña urdı mekān” G 3396

“eymineni atasıña **eletti** yığlayu atası qatıña kirdi erse atası aydı” NF 238-6

“taķı kırķ yaşında vahiy **keldi**” NF 6-14

“yā resūlallāhi bularnı bizke ‘oşmān **ıda berdi**” NF 126-4

“ey qarındaşum hēç sezer-mü-sen kim bu ağunı sizke kim **içürdi**” NF 175-15

“kişi **toğdı** öldi sözi qaldı kör
özi bardı yaluğuk atı qaldı kör” KB 182

“bayat kimke birse uķuş ög bilig
öküş edgülükke **uzattı** elig” KB 151

“usıtğan kuyaş **ķapsadı**

umunçluğ ağaş **tepsedi**

ertiş suwın **ķeķsedi**

bođun anın űrküşűr” DLT 79

“bāşı anın **alıķtı**

ķanı yüzűp **turukķtı**

bālığ bolup **tağıķtı**

emdi anı kim yeter” DLT 96

“eren ıdıp sűke turdı

başı boynın **sűke turdı**

uwut bolup **bűke turdı**

uğu ķılma tipen **yığdı**” DLT 447

“ne māl alıbildűm ne sīm ű ne zer

yanumda **bulundı** bu birķaķ gűher” SN 3618

“virdi hem vaķt u zamān u hem makām

tā zamān birle vűcűd **oldı** tamām” G 8057

“yarattı yaşıł ķeş

sawurdı űrűñ ķaş

tizildi ķara ķuş

tűn kűn űze yűrgenűr” DLT 143

“ķan kıızı gűrdű kim ķazan gelűr yumurlanup yerinden **űrű ķurdı**” DK 69b-7

“**virdi** yűnān illerini ser-te-ser

feylekűs-ı rűmiye ol tāc-ver” İ-382

“eydelűm ķurt **ķapdı** yűsufı ata

biz tağılмышduķ geyige oķ ata” YZ 5b-131

“elgidin bir toğram et yerge **tűşdı** anı alıp yedi erse ağzıģa bisyār hoş meze keldi anıñ

űçűn ol yer tuzlaķ erdi aşķa tuz salmaķnı ol **ķıķardı**” ŞT 69b-2

“ol vefāt tapdı erse buğra ķān uluğ ‘azā **tutdı**” ŞT L 37a-17

“belki ‘ibret ve tecribe iķűn **yaradıldı**” M S.2-1

“ķıyānet ķirkin āddur diyűp tefekkűr baħrine **ķaldı**” M S.5-8

“ķoban bűyle degeķ ķazana ķahr geldi aldı **yűriyű verdi**” DK 26b-5

“anıñ uçındın tutup t pindin  ıkarıp ol yigitniñ boynıǵa urdı erse boynı ** z ldi** taķı  ldi”
 T 88b-1

“ol zeli h    yle kim **sevdi** anı
 anda varsa eyid r y suf  anı” YZ 15b-426

“ ayu  dte erse bu k nde burun
biligligke **tegdi** bed krek orun” KB 220

“bir k n ol   ar i inde olturur erken bir kimerse peyd  **boldı** taķı peyg mbar  atıǵa kelti”
NF 7-14

“olardın ** alu keldi** edg  t r 
 umarı turur tegse  oprur  r ” KB 269

“ajun a apa inmi inde ber 
uku luǵ **uru keldi** edg  t r ” KB 219

“i in i nesebi birle c mle  dem oǵlanların ** ndedi**” BH 40a-17

“tileği t r tti bu bolmı   arnuǵ
bir  k bol **tidi** boldı  olmı   amuǵ” KB 4

“tatıǵ erdi bar a yigitlik isim
aǵu ** ıldı** emdi ma a yir asım” KB 370

“yidi nesne **  rn geldi**  ar sudan
beni ** urtardı** bu c mle  ayǵudan” G 5599

“** aldı** b ny m n yalu uz bi   are
atası ismarlamı dı ne  are” YZ 35b-1025

“sult n a anıñ bu s reti   yet ho  **kildi** izdep  ıl at keyd r p k p ni met baǵı lap ‘ zrin
tileği” GT 36b-4

“eyle  a dı kim tozı da ı   rinmedi er   kr eyley p aǵa dan indi y lına **girdi**” M B.56b-3

“birezden ol bir altunı da ı **  rdi**” M B.49b-10

“y   da ı  a ınca su **yutdı**” M B.47a-14

“ av an deveyi yavla  aru    r p **esirgedi**” M B.46b-11

“ t belı ledi issin yire vurdı hel k **itdi**” M B.46b-3

“eyle aǵır  ldı kim deve zeb n  ldı ve  uzı **unıtdı**” M B.47b-1

“eyle  ldı kim y rimege mec li ** almadı**” M B.47b-2

“su lu ben m d di he  **utanmadı**

‘āşık-ıdum dēr sözümi tutmadı” YZ 26a-745

“degmelere **virmedi** haq bu işi

kim-durur kim diri kıla ölmüş” G 331

“meşveretden kimse hüsrân **bulmadı**

meşveret iden peşimân olmadı” İ-764

“görklü benden dēr **yaratmadı** çalab

ziy yaratmış dēr beni ol ferd rab” YZ 11a-291

“közin kökke tıktı baqa turdı kiç

kara tün tünerdi **yarumadı** hiç” KB 6217

“hēç kimersemi **körmedi**” NF 71-7

“bugün koyunumuz bayağılayın süd **virmedi**” M S.14-12

“behrām şahib-hâne gendüye iltifât itmedüğinden be-gâyet mükedderü'l-hâl velîkin aşlen ızhâr **eylemedi**” M S.14-9

“anun derincegi bucağı hōd hiç kimse üstine gölge **bırakmadı**” M B.17a-5

“ileyinden bir sultân kiçti başın köterip **bakmadı**” GT 40a-1

“tañrı dîzârına bir bakmağı aña **birmedi**” BH 145a-2

“hergiz dünyâya **ısnımadı** tâ‘atdan **oşanmadı**” BH 121a-2

“ol elli dostdan bir bütün **çıkmadı**” M B.16a-12

“dānā kişidür kim altuna **aldanmadı**” M B.49b-7

“işbu şayvân ve giñ eyvân ve içinde bunca tertibât ve cānavarlar ve muhtelif dîn ü diller ki vâkı‘ olmışdur galib güzâfın **yaradılmadı**” M S.1-11

“tün buçukı boldı taqı ol kimerse yığlamakını taqı zârılıkını **eksitmedi**” NF 176-10

“cümle yığılıştılar tenāvul **kıldılar**” NF 173-14

“çevreden cānavarlar işidüp hâzır **geldiler**” M B.40b-1

“üstādına hıl‘at ve ni‘met **birdiler**” GT 39b-2

“nüzl ü ni‘metler yarağ idüp konuk önüne **getürdiler**” M S. 15-9

“nüşîn revân ‘ādılka avda kiyik **şışlediler**” GT 31a-1

“andın soñ peygāambar ‘as‘ka cebre‘il taqı mikā‘il **aydılar**” NF 66-2

“ötrü ol gradırakat tağ töpüsinte adruk adruk teñridem körkle mandarık mahamandarıkda ulatı teñri yirinteki hua çeçeklerig teñri teñrиси burқан üze birkerü **saçdılar**” AY 5303

“savaş oldu cümle **örü durdılar**

yumruğ-ıla biribirin urdılar” G 627

“igleri emgekleri yeme tarıkıp kitip bayakı teg küçlüg küsünlüg **boltılar**” AY 15454

“bu daranı nomuğ öñre ertmiş ödkı tört ğağ ügüzdeki kum sanınça burkanlar törtünç oruntağı bodısatavlarığ köyü közetü tutğalı nomlayı **yarlıkādılar**” AY 8882

“yene kentü kentü tonların soçulup alokaçıntamanı bodısatavka ağır ayağ **kıltılar**” AY 10459

“bu kılunğ elin **öpdiler** nefis tonlar geyürüp dürr ü cevāhir saçdılar tāzi at bindürüp şehir-din yaña revān oldılar” M B.8b-9

“maķām tertīb kıldılar erkān-ı devlet ve a’yān ħazret-i ümerā ve vüzerā ħāzır **boldılar**” GT 39a-5

“ādem ħavvā birle deniz kıyında **ķavuşdılar**” BH 100b-11

“oddan ķorkıp yire sığındılar keñsüzın başların sücūda **ķodılar**” BH 96a-5

“**ķıgırıtıldılar** ki pādışāh düş gördi girü unuttı” M B.54a-5

“olup eflātūn-ıla buķrāt şād **virdiler** ol gün aña iskender ad” İ-515

“ya’ķūb eydür ķardaşları **aldılar** tefārūce geyik ata **vardılar**” YZ 3b-63

“yā ferīştelerüm ādem birle ħavvā buyruķım **sıdılar** maña ‘āşi boldılar” BH 117a-5

“uluğ şehirlerge ve muĥkem ķal’alarga **berkindiler**” ŞT 75a-10

“leşker ħalkı yörmekke **ķınaldılar**” ŞT 75a-16

“bāķī ķarındaşları ulu ķardaşınuğ emrine muķī’ olup ħiç bir vechile muķālefet **göstermediler**” M S.5-1

“mere kılbāş bu taş oğuz begleri dāyim bile gelürleridi şimdi neçün **gelmediler**” DK 148a-4

3.1.1.2. Fiil-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Sıfat Fiil Eki+Tamlanan+Teklik/Çokluk Eki+Hâl Eki+Cevher Ek Fiili-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Geçmiş Zaman Eki+Şahıs Eki+Teklik/Çokluk Eki

- **/-DI+/, /-DU+/ Sıfat Fiilli Yapılar**

“ilig aydı uķtum aya ķut sini
ķatığ **sevdim erdi** irer sen mini” KB 714

“yana **sözleti erti** basuķısı eksük tip” Üİ 121b-13

“taşğaru ilinçūke **atlanturdı erti**” PKPH I-1

“meger ol şan ‘at t̄ali ‘ne muvāfık düşmiş-idi **öğrendi-y-idi**” K 54b-2

“sen o vaktin güzgülüye **bağduñ-ıdı**

şatu bāzār bahānı **ögdüñ-ıdı**” YZ 15a-411

“kocalık mülki dañı oldı fenā

ma ‘siyet kim **kıldıdı** kaldı cana” G 1207

“ma ‘zūr dutasın t̄ama ‘ gözüm **örtıdı-y-ıdı**” M B.54b-13

“eyle şan kim bulmaduğı lezzeti dañı buldı ve ānı kim **yımedi-y-ıdı**” M B.42b-1

“şonucı kardaşların **buldı-y-ıdı**

ğerü ol müşebbekin **yıkdı-y-ıdı**” YZ 32b-938

“göricek bir āh itdi vü **düşdidi**

hemān dem ögi gitdi vü düşdidi” SN 4809

• **/-DUk+/ Sıfat Fiilli Yapılar**

“‘alī hergiz kāfırlığa **başlamaduk erdi**” BH 129a-5

“yazuğ **kılmaduk erdüñüz**” BH 112b-24

“gemiyi kim anda biz **deldüg-ıdı**

pādişāh hükmi nedür **bildüg-ıdı**” G 6086

“eytdiler biz yūsufı **alduğ-ıdı**

kul dēyüben biz anı **şatduğ-ıdı**” YZ 48a-1398

• **/-(U/A)r+/ Sıfat Fiilli Yapılar**

“kiçe turup **yorır erdim**

kara kızıl bōri kördüm

katıg yānı kura kördüm

kaya körüp baqu ağıdı” DLT 442

“apañ kolsam udu barıp

tıtar erdim süsin tārıp

bulun kılıp başı yārıp

yuluğ barça maña yıgdı” DLT 172

“azıp **yügrür erdim** ayu berdi yol

küyer erdim otka küdezme ol” KB 384

“bir içüm şu bulsaydum **içer erdüm** yine bir hamle düşmen **biçer erdüm**” BH 77a-5

“bunuñ dükeli bolasını **bilür erdüm**” BH 111a-16

“**tiler erdim** emdi sini teg kişi

bayat birdi arzu ay erde başı” KB 752

“hem ‘ırāknı kılıç birle **alur erdim** şarkdan ġarba revān erdi menşūrlarum” BH 143b-21

“anun birle acıġup **şuşar erdük**” BH 27b-11

“şimdiye degin azanun evin bile yağma **ederidük**” DK 148a-1

“yā ya ‘kūb sen oġluñ içün **aġlar erdüñ**” BH 100b-22

“dükel aylarda kul sen helāl ġarām **yir erdüñ**” BH 35b-4

“açan kim peygāmbir dūnyādan dulındı erse ol oġlan daşra ıkdı başına toprak **oyar erdi**” BH 60b-16

“adīca razhā kırk üç **yaşar erdi**” NF 5-1

“‘alī tezvīc yōninden şīs peygāmbere **menzer erdi**” BH 128a-4

“birök yindem sözleser öçmek tip ötrü sizinölük **bolur erti**” Üİ 106a-7

“bir rüzgār içinde iki kimerse arañu dün içinde **yōrirler erdi**” BH 8b-8

“yana ülgüsüz sansız koltı sanınca kalp üdlerdin berü yana turaru ürüg uzaı kōni kertü savıġ o **yarlıayurlar erti**” AY VIII 6

“yana men kecābaġa kelgimçe çerig köçmişler taı ol ġādımlar kim benim kecābamnı teweke **yükler erdiler**” NF 414-13

“bara ġalāyık ol ‘ābidni **aġırlar erdiler**” NF 372-11

“bir ‘āmil irni ra‘ıyyet ivin ġarāb itip sultān ġazānesin ‘imāret **ılur irdi**” GT 31a-12

“bir küreşçi pehlevān üç yüz altmış türlü küreş ‘ilmin **bilür irdi**” GT 38b-8

“kilip atına kiçeler kündüzler oturup laıfeler sözlep muvāneset **ılur irdiler**” GT 35b-1

“eger ben urtarduġımı bilürse balyayıla evüm virān eyleye ve ben hemīşe atamdan **ıı-dür-idüm**” M B.10b-13

“maa bu ıı edeceġün bilseyidüm azaucda azılık atuma **bineridüm**” DK 150 b-1

“egni berk demür tonum **geyeridüm**” DK 150b-2

“her sevāb işlemedin gelür-idi

ne dilerse göñlümüz **olur-ıdı**” G 1097

“ne olursa ayġusuz **sōyler-idi**

ne gerekse orusuz **sorar-ıdı**” G 290

“a‘āmdan öñdin turunc **vērür-idi**

şonra andan a‘ām **yēdürür-idi**” YZ 20b-583

“kırk yigidin boyına alup bayındır ġanuñ şoġbetine **gelüridi**” DK 7b-8

- “ol boğa katı taş a boynuz ursa un gibi **ögüdüridi**” DK 9b-10
- “fağırlar otunun küç bilen iksükke alıp dağı baylarğa artukça tarh **bırağur idi**” GT 37b-9
- “vilāyet halkından ādem alup pādīshāhūñ şihhati için helāk idüp beynisini yılanlara **yidürürler-idi**” M S.10-12
- “tigme bir kün bir türli ‘ilm bilen **küreşür idi**” GT 38b-9
- “bir fağır-i mücerred şahrāda oturup hırkasın **tiker idi**” GT 39b-13
- “hāl bu mertebeye irdi ki bir gün bir dam altında **durur idi**” M S.9-12
- “nūşīn revān ‘ādil vezīrleri olturup memleket maşlahatından bir mühim işke endīşe **kılur idiler**” GT 41b-11
- “bir kün bu sultān meclisinde şehnāme kitābın **oğur idiler**” GT 16a-9
- “her gice dūrgeri ğaflet uykusına birağup gendü kirpükleri oğın pāsübān idinüp gözleri uyku uğrısından **sağlar-ıdı**” M B.59a-8
- “ol tavuk yumurdladukça bir sıçan ānı **uğurlar-ıdı**” M B.49a-2
- “bir yazın bir güzin boğayla buğrayı **şavaşdururlarıdı**” DK 9b-11
- “öldürmege men seni **kıyar mıdum**” DK 101b-11
- “güneş uğurlayın sarāyı dericesinden cemālī temāşāsına **gelürdi**” M B.17a-3
- “sünnet haqqı dahı yirine gelüp konukçağūñ göñülcügi hoş olurdı bize hayr du‘ā **kılur-ıdı**” M S.15-8
- “çalabūñ rahmeti deñizi kaynayup taşdı ve esirgedi ve henüz niyāz içindeyiken meger perīler meliki hemīşe gelürdi ol ağaç dibinde **otururdi**” M B.12b-12
- “müşteri olmağ **dilerdi** güneş anuñ ‘ışkına” KBD 622-11
- “haq te‘ālā bī-şümār kereminden bayğuş sıfatlu kuşlar şöhetinden senūñ gibi pādīshāhūñ hümā gölgesine **irürdi**” M B.66b-9
- “işitdüm ki bir dūrger vār-ıdı şanaduñ ağaç kālībına cān **virürdi**” M B.59a-5
- “kaposında turup anlaruñ mācerāların **diğlerdi**” M B.56b-12
- “işitdüm kim bir büyük ılan bir tığ eteginde kıvrılup **yaturdi**” M B.56a-2
- “her gün tuzladan bir ağır yük vurup bāzāra götürür **şatardi**” M B.46b-9
- “belā neden gelesin anlardı lā-cerem dūkelinden artuk **korğardi**” M B.58a-3
- “işitdüm kim bir yigit **evlenürdi**” M B.38b-14
- “pes pādīshāh ānı hāzır kılup işin **bitürürdi**” M B.38b-1
- “anlar bu sünnetler durur kim beyğamber hāzreti hemīşe **kılurdi**” KG 21b-7
- “eger ilk tehiyyāta oturmadı **örü dururdi**” KG 30b-12

“n’ireye yüz tutsa **bulurdu** zafer

toprağa el urşa olurdu güher” İ-320

- **/-Z+/ Sıfat Fiilli Yapılar**

“yā ibrahīm men mihri kesmek diler erdüm baş kesmek **dilemes erdüm**” BH 71b-24

“bar kılduñ kudret birle yoq erdük biz

bilmes erdük bildürdün qur’ân bize” BH 127b-8

“sekiz on yaşayur qarı erti yene ekki közi **körmez erti**” PKPH XXIV-6

“kañı oğul kılınçı yavlaq üçün **sevmez erti**” PKPH XXX-5

“ol bağ içinde yöriyür erdi taqı çıqğı yerni talab kılur erdi taqı **bulmaz erdi**” NF 245-9

“ol zamanda oğul ata sözün iki **eylemezidi**” DK 67b-13

“bir şüreti var-ıdı kim çin naqqāşları cemāli naqşın hayāl tahtasına yazamazdı ve gözler āyīnede muşavver **idemezdi**” M B.17a-2

“gönli ol hātūndan emīn **olmazdı**” M B.60a-5

- **/-mİş+/, /-mUş+/ Sıfat Fiilli Yapılar**

“ol sarımsaq yıdğı sizin burnuñuzğa kirmesün tep yeñimni burnumğa **koğmış erdim**” NF 422-11

“sizden ilerüki ümmetlere taqı oruç **buyurmuş erdüm**” BH 44a-9

“andın soñ yana iltifāt **kılmış erdi**” NF 439-10

“şem’ün ekki elgini taş birle urdı taqı ol yipni bıçaq birle **kesmiş erdi**” NF 356-3

“özi ewde yalguz **olturmuş erdi**” NF 352-3

“peygāmbere qapısında **qarımış erdi**” BH 111b-1

“ol arada ‘ālem faħrı baqdı ka‘bu’l-aħbārı kördi ve ol tevrīt **okımış erdi**” BH 155a-16

“ol yazuqlu kuluñ közi yaşı kim ağlap közinden **aķmış erdi**” BH 65a-17

“şaru destār başına **şarmış erdi**” BH 135b-20

“beytül-ma‘mūr ew erdi kızıl yāķūtdın erdi haq te‘ālā **yaratmış erdi** öz kudratı birle uştmahñıñ kızıl yāķūtıdın” NF 37-14

“şeytānlar **buķağulanmış erdi**” BH 56a-7

“anuñ içün kim bular dünyāda binüye **öğrenmişler erdi**” BH 67b-25

“aņa bu rüyendelik **gelmiş-idi**

boyı anuñ-çun bülend olmış-ıdı” G 2512

“ayrılalı yetmiş yıl olmış-ıdı

yetmiş yıldan soñra **bulmuş-ıdı**” YZ 48b-1414

“kanlu kanlu şularuñ **şoğılmışıdı**” DK 60b-5

“söz-ile düzmişdi bülbül sâzını

râst **itmişdi** nüvâda âvâzını” İ-472

“yêdi yıldan kim üç ay **kalmış-ıdı**

kim tahıl tahrîsi **tükenmiş-idi**” YZ 29b-838

“ol yolu kendüye iş kılmış-ıdı

ol yolu hem zelîhâ **tuymış-ıdı**” YZ 30b-875

“eyü yavuz çok işe **irmiş-idi**

dünyâda çok dürlü iş **görmüş-idi**” G 561

“işitdüm ki şâh-ı zâhîhâkuñ iki omuzında iki ılan başı zâhir **olmuş idi**” M S.10-10

“bağubân anuñ elinden ‘âciz **kalılmışıdı**” M B.2a-3

“dürlü gevherle **bezenmişdi** çemen

yiryüzin sîmîn **düzetmişdi** semen” İ-479

“meger bir karga ol âraya garîb **varmışıdı**” M B.44a-3

“göbegi anuñ-ıla **kesilmişdi**” M B.53a-11

“çok zamândan berü birbirin **görmemişdi**” M B.46b-11

• /-A+/ Sıfat Fiilli Yapılar

“minüm maqşûdum ol erdi kim sen degme kez hâzrete barga erdüñ haq dîzârın körge erdüñ kirü döndüğünçe men seni **köre erdüm**” BH 120a-17

“anuñ üçün kim eger sen şeyh misenñ tañrı buyruķı saña düşvâr **kelmeye erdi**” BH 70b-24

“eger anlar buğday yimeseler erdi bola kim uçmağdan **çıkmayalar erdi**” BH 37a-10

“meger yazukumuzdan yigrenüp sonra yâz kıldı **diyeler erdi**” BH 109a-9

“eger köñül yolın bilseyidüm şabrumı ol yolın **biribiyeyidüm** ken‘ân yazısına **barayidum**” BH 99b-15

“ger bu çağmağdan mısa **bula-y-ıdum**

taşda mıssa yalvarup **ala-y-ıdum**” G 539

“ana haqqı tañrı haqqı degülmişseydi kalkubanı yerümden **turayidum** yağanıla boğazuñdan **tutayidum** kaba ökçem altına **şalayidum** ağ yüzüñi kara yere **depeyidüm** ağzuñıla burnuñdan kan **şorladayidum** can tatlusın saña **göstereyidüm**” DK 28b-7

“eger ol kendü ‘illetinden bende nesne görmese başa bakup niçün **güle-y-idi**” K 16a-5

“eger oruç birle çalışmağa men yazdum **diyeyidi** oruç dutmayan ve çalış kılmayan kâfir **bolaydı**” BH 43b-19

“ol dağı benüm buyurduğum **buyura-y-ıdı**” K 61b-4

“erenler da‘vıdan eger iltselelerdi çok gişi erenlerün ғанına ve mālına el **şunalarıdı**” KG 142a-1

“ben dilerdüm kim **geçeydüm** ilerü
yol **varaydum** içerüden içerü” G 4418

“sizün hizmetünüze yitüp bir kaç gün şöhetünüzde müşerref **ölayduğ**” M B.36b-2

“gerek sen yağı geldüğün **biledüğ**
dağı gelmedin yarağın kıladuğ

“beyregün ölüsü dirisi haberin **getüreydünüz**” DK 49a-13

• **/-IsAr+/ Sıfat Fiilli Yapılar**

“men **aydısar erdüm**” BH 6a-13

“eger bu işi bilmek dileyeler ben **gizlemeyiserdüm**” M B.57b-12

“kaçan kim diledi erse ol tağa ağıçağ ismā‘īli anuğ üzre kurbān **kılısar erdi**” BH 71a-11

“ibrāhīm anı kördi **oğınisar erdi**” BH 152a-22

“cühüd el didüğine dutdı boyun
ne bilür kim **oynayısardı** oyun” SN 3046

• **/-gAy+/ Sıfat Fiilli Yapılar**

“eger kudretim bolsa erdi peygāmbar üzesindeki necāsatnı **ketergey erdim**” NF 12-6

“neme yahşı konuklar siz sizlerni **konuqlağay erdim** velīkin kaht yıl turur ewümde hēç
ne erse yok turur” NF 22-2

“yetmiş ‘ayālım bolsa erdi bir biri soñınça ‘oşmāğa **cüftlendürgey erdim**” NF 125-5

“kāşkī men yigit bolsa erdim seni mekke kāfırları mekkedin çıkarmışda katıñda bolsa
erdim saña yārī **bergey erdim**” NF 9-1

“ey yūsuf biz seni kulluğğa salmasağ erdi bu kün kullar qadrin qayda **bilgey erdiñ**” KE 93r-15

“eger dünyānı sewmiş bolsa erdiñ bu dünyāda kāfırğa bir içim suw **bermegey erdiñ**” NF 173-9

“uluğ küçlüğ kutluğ bodısavatlar ermeser bu yerke neñ **tegmegey erti**” PKPH XLV-4

“bu islām hağ erse bizge bu emgekler **ketürmegey erdi**” KE 232r-20

“açmaq suvsamağ emgekimiz kaçanıñ neñ sönmez yig **bolğay erti**” MYT 110-20

“burun ıdgum erdi kamuğ edgülüg

asığ **kılğay erdi** yarın belgülüg” KB 1131

“ol kirmişte men bayağı teg tursa erdim köñlinde sözini hâcatını maña ‘arza **kılu bilme-gey erdi**” NF 123-14

“eger bu gârga muhammed kirmiş bolsa erdi bu örümçük ewi **buzulğay erdi**” NF 21-12

“birök yok erser kök kalık tam netegin **bolğay erti** turgalı tıdıglıg uçün” Üİ 103b-9

“eger meni peygâmbar tep bilse erdiler mundağ cefâ **kılmağay erdiler**” NF 13-3

“eger men teñriden eyle korksam idi kim sen sultândan korkarsen şiddiklar cümlesinden **bolğay idim**” GT 41a-6

“bu oğlan ol yavuzlar arasında kopsa anlardan biri **bolğay idi**” GT 13b-5

- **/-gU+/ Sıfat Fiilli Yapılar**

“birök alqu nomtakı bilmetin öçmekig tuğa sözleser ötrü **sözlegü erti**” Üİ 120a-12

- **/-gA+/ Sıfat Fiilli Yapılar**

“eger tākatum bar musa deve alınça hasan arzūsın **alğa erdüm**” BH 132b-8

“minüm maqşūdum ol erdi kim sen degme kez hāzrete **barğa erdün**” BH 120a-17

- **/-AsI+/ Sıfat Fiilli Yapılar**

“yok men bilür erdüm kim sen yazuk **kılası erdün**” BH 111a-15

“pes öte **biresi erdün** nişe dirdiñ” BH 104a-22

“bilür erdüm kim **bolası erdünüz**” BH 112b-23

“ol şart birle kim eline ne vaktın kirür erse ol vaktın **biresi erdi**” BH 132b-12

“ey bī-çäre ol ağlamağı bunda **ağlayasidun** anda kerek erdi” BH 13b-22

- **/-p+/ Sıfat Fiilli Yapılar**

“ol alnındağı nür ümīdige **kelip erdim**” KE 183r-1

“biz aña bir oğlan kul **satıp erdük**” KE 103r-4

“mekkege bir künlük yer **kalıp erdi**” KE 179v-21

“kim kamuğı zümürürd yaşıl zeberced erdi ve ol taş kim ol kimerse **berip erdi**” KE 177r-18

“üzeyr yüz yaşda erken bu vākı ‘a **bolup erdi**” KE 166r-4

“başın **virüp irdi** ser ü sāmāna irenler” KBD 182-2

“belī ol daķıķanı bu kün üçün **kizlep idim**” GT 39b-8

“ol sebebden kim bir vakt **arıp idim**” GT 45a-2

“yigitlik eyyāmında bir kim-irse bilen maħabbet **bağlap idim**” GT 248-10

“pādiṣāha haber **veripidi**” K 78a-2

“ḥatā körmedim velīkin benim mehābetim anlar könlünde iḡen ġālib **bolup idi**” GT 18a-11

“ol qavm kim andan zulm **körüp idiler**” GT 17a-3

3.1.1.3. Fiil-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Sıfat Fiil Eki+Tamlanan+Teklik/Çokluk Eki+ Hâl Eki+Cevher Ek Fiili-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Geniş Zaman Eki+Şahıs Eki+Teklik/Çokluk Eki+Hâl Eki+Cevher Ek Fiili-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Geçmiş Zaman Eki+Şahıs Eki+Teklik/Çokluk Eki

“bu yıġılmış qıvraq biziñ münümüzni yazuqumuzni **uqmazun erdi**” MYT 74-16

“bizni tikel bilge maytrı burqan **körzün erdi**” MYT 74-28

“tükel bilge maytrı buqanıġ körelim erti bu teñri qıvraqı yime bizni **körmezünler erdi**” M. 125-25/27

“yalañuklar hanı eligler begler barça bo nom erdinig boşgunzunlar tutzunlar ayazunlar ağırlazunlar ukzunlar oñarzunlar tapınzunlar udunzunlar ögzunlar **alkazunlar erti**” AY VI-0809/11/12/13/14

“kerek erdi bilge tirilse qıtun

qamuġ **ölsün erdi** biligsiz otun” KB 1539

“nolaydı ki baħam qo **bilsün idi**

göreydüm aħı nolsa olsun idi” SN 1457

“biz tükel bilge maytrı buqan qıtıñ yaqın teggeli yüzin körgeli bolalım erdi kentü tsuyumuzın yazuqumuzni **açalım yadalım erdi**” M. 132-48/49

3.1.1.4. İsim+Teklik/Çokluk Eki+Hâl Eki+Cevher Ek Fiili-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Geçmiş Zaman Eki+Şahıs Eki+Teklik/Çokluk Eki

“yaġıqısı yeme ben **ök erdim**” T 6 (50)

“yā muħammed sen yoq erdüñ men **bar erdüm** ve āṣār deyyār yoq erdi” BH 113a-4

“biz yime öñre toyınlar **şmnaqlar erdimiz**” MYT 73-22

“severim **sen erdiñ** ay ilig maña

asıġlıġ qumarumnı qoğtum saña” KB 1468

“öñre ödün şakimun burqan nomınta açiti atlıġ **toyın erdiñiz**” MYT 45-3

“ol ödün baranas uluşta bir edġü alp yerçi suvçı **bar erti**” PKPH XXIII-8

“ne yakşı **neḡ erdi** bu beglik işi
ölüm tutmaz erse yorisa kişi” KB 1078

“bir ök **oḡlı erdi** bu ay toldının
kişiḡ erdi yaşı uş ol oḡlının” KB 1158

“bu kulları arasında bir kuluḡa inen maḡabbatı **ḡālib erdi**” NF 429-8

“adam peygāmbar ‘as ka‘beke ziyārat kılur erken ‘ālam **yaruk erdi**” NF 338-7

“törti erkek taķı törti **kız erdi**” NF 5-1

“havā taķı **isig erdi**” NF 355-3

“tegin ḡopuzķa ertiḡü **uz erti**” PKPH LXX-7

“seḡik seḡrem sanlıḡ soḡusu **az erdi**” MYT 73-23

“bilür erdi kim bir kezde körmeḡe ṡaķatı **yok erdi**” BH 146b-10

“iblīs ilk ḡalde taḡrıya ol ḡadar yakın erdi kim dükeli yakınlar aḡa köre **yıraķ erdi**” BH 160a-22

“bu yönden ‘alī muḡammedḡa **andayuk erdi** kim hārūn mūsāya nite erse” BH 128a-3

“ne körklüg **kün erdi** yigitlik küni
ḡarılık yok erse yonsa köni” KB 1079

“yidi **yıl erdi** kim zezem kuyusu soḡulmıḡ erdi” BH 65b-8

“gemide igirmi iki **kişi-y-idük**” K 53a-15

“işid imdi biz ezelde **ne-y-idük**
şöyle kim hiḡ eksüḡi yok **bay-idük**” G 1093

“işbu varlık yoḡ-ıdı sen **var-ıduḡ**
ne hod āb u bād u ḡāk ü **nār-ıduḡ**” İ-209

“baba bu sözi sen maḡa dememek **gerek idüḡ**” DK 89b-4

“munḡa zamāndan **ķanda idiḡ**” GT 32b-4

“ķılbaş derler bir ḡişi **varıdı**” DK 148a-4

“ḡāhirleri şalāḡ bilen müzeyyen bāṡınları felāḡ bilen **müretteb idi**” GT 28b-6

“işitdüm ki şāḡ-ı erdeşir ḡadīm meliklerden ve ulu **selāṡinlerden-idi**” M B.16b-14

“ḡıkr eyle ismā‘ıl‘i elyese‘a[y]ı daḡı İlyās‘ı daḡı anlarıḡ barḡası ḡāş **ķullardan idi**”
SAKT 493a-5

“ikisi de bir birine **ḡıdd-ıdı**” K 21a-2

“senüḡ aduḡ kırķ oynaşlu boḡazca faṡmacık **degül müydi**” DK 59a-2

“ol aḡacuḡ budaḡı **on bir idi**”

bir kesilmiş kamasından **yëg-idi**” YZ 23b-672

“didi kim **mi‘râc-ıdı** ol dem başa

ma‘lum idi cümle iş mutlak anı” G 633

“giçi kardaşının adı **marzubân idi** ‘aql u kiyâset ve fehm ü fikr ü firâsetde cümleden **ķavî idi**” M S.5-5

“meger şâhib-hânenün bir ‘âkile kıızı **var idi** cemâl ü kemâline nazîr **yoğıdı**” M S.14-13

“arada bir yigit kim sa‘âdet eşeri anuñ çehresinde **zâhir idi**” M B.9a-2

“menim buyruķıma i‘timâdları ol kadar **degül idi**” GT 18a-12

“ol ki dükeli halkdan bilüsi **artuğ-ıdı**” M B.58a-1

“ol zamânda kim henüz **yoğdı** zamân

bî-zamân ol bî-mekân **vardı** hemân” G 5

3.1.1.5. İsim+Teklik/Çokluk Eki+İyelik Eki+Teklik/Çokluk Eki+Hâl Eki+Cevher Ek Fiili-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Geçmiş Zaman Eki+Şahıs Eki+Teklik/Çokluk Eki

“yûnus kim minüm **döstum erdi**” BH 116a-4

“özüniz **hizmetkârlarınız erdük**” ŞT 105a-12

“oğrı tep tedükünüz negü ol öz **eçiniz erti**” PKPH LIX-4

“bir kün hirâ **tağında erdim**” NF 9-6

“her gün bir tâze yigit beynisi ol ılanlaruñ **öyüni idi**” M S.10-11

“çobanuñ üç yaşar tana derisinden şapanının ayasıydı üç keçi tüyinden şapanının **kollarıydı**” DK 30a-11

3.1.1.6. İsim+Teklik/Çokluk Eki+Hâl Eki+Cevher Ek Fiili-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Sıfat Fiil Eki-Tamlanan+Teklik/Çokluk Eki+Hâl Eki+Cevher Ek Fiili-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Geçmiş Zaman Eki+Şahıs Eki+Teklik/Çokluk Eki

“‘îsîğa bir maķamda turmaķ **revâ ermes erdi**” KE 171v-1

“neñ tevin kürin etüz iltinmek **kergek ermez erdi**” MYT 110-23

“ben özüm kazğanmasar il yeme bodun yeme **yoğ erteçi erdi**” T 5-55

3.1.2. Tarihi Metinlerden Geniş Zaman Örnekleri

3.1.2.1. Fiil-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Geniş Zaman Eki+Şahıs Eki+Teklik/Çokluk Eki

“anı üçün taluyka **kirigseyür men**” PKPH XXI-7

“amtı men yme bo nom erdini içinte kamağ tınlıg oğlanıña asıglıgın körüp nomlayı **yar-lıkayur men**” AY VII-155

“anı üçün men özüm kertü katıg çın kertü köñülin töpün yinçürü yükünüp **inanur men**” AY VII-857

“vaçır üze kazgok **tokıyur-men**” SİT SI 4502-235

“şap alkış öz yaşta ulatılarıg bulmışlarkça **yükünürmen**” SİT NF IV-5

“tağda turupan **mengileyür men**” IB 51

“kullarumu duttuğı oruç birle **yarlıgar-men**” BH 44a-4

“ol şular haqqı için kim yir tamarlarından **süzer-men** bınarlar közlerinden daşra **çıkarur-men** cihân içre revân kılup **akıdur-men** kullarumun bağın büstânın **şuvarur-men** ol şuvı ağaçlar damarına **yöridür-men**” BH 64a-5

“ağam kazan sen evün almağa gederiseñ men dağı karındaşum kanın almağa **gederim**” DK 26b-8

“seninde bağırsak adın yok maña

inanıp **isanur men** emdi saña” KB 5847

“maña kün negü teg yarumış künüm

seninde **körür men** men emdi münüm” KB 5616

“men amtı **ölür men**” PKPH XL-2

“zelhâ eydür yâ şanem anla hâlüm

‘âşık oldum **göynürüm** tutğıl elüm” YZ 15b-433

“benden yig cânavarlara artuqlık **iderem**” M B.56b-10

“burhan nom bursañ kuvrağ üç erdinig tanuqlap çınınça kertüsinçe ötünü **teginür men**” AY VIII-915

“alku nomnuñ uğurınça tözin tüpin adıra üdüre **uğar men**” AY VIII-967

“elli yıldur **yanaram** hecrün-ile

şimdi buldum uş seni düşdün ele” YZ 18a-501

“ben ırak yirden **gelürem**” M B.44a-10

“ben evvel işlerün öñine ve şonına bakup fikr iderem ol sebebeden rencür **oluram**” M B.58b-6

“üküş tiyin neke **korķur biz**” T 4 (39)

“ne üçün tip tiser atı kötrülmişe biz kamağ teñriler kuvrağı üzeliksiz üstünki yig köni tüz tuymak burķan kutı küsüşlüg **teginür biz**” AY 5293

“ey bizüm tañrımız küç kıldı bize bizüm nefsumüz ve eger sen bizni yarlıgamas-san taķı bizni esirgemes-sen **boluruz** biz ziyān kılmışlardan” BH 117a-17

“ötrü tegin inçe tep tedi men toğa ezük **sözlemez men**” PKPH A-19

“vallāh men cevāb berü **bilmez-men**” NF 417-2

“daķı söylemegil **döyimezvenin**

sözüm vardur illā **diyimezvenin**” SN 4868

“sizün resmünüz nitedür **bilmezem**

bu resmi ben ayruķsı kılmazam” SN 3254

“şon ucı ölüm durur andan ötrü **bilišmes-men**” BH 146b-8

“ol kuyu katına **barumas-men**” BH 80b-1

“ayrılmaķ acığundan **ķarışmas-men**” BH 146b-2

“eger siz ķul sır erseñüz men **sımas-men**” BH 110a-5

“**seçemes-men** kök yüzinde aynı künni” BH 100a-20

“irmişi koyup **güvenimezem** ireme ben” KBD 320-2

“uş inden girü ben diri **ķalmazam**

ögüt virme ayruķ ögüt **almazam**” SN 1586

“eger sen yoksulluķa döyer erseñ biz **döymezüs**” BH 86a-15

“bu emgekin ölü yime **umaz biz**” MYT 73-36

“bir sa‘at bu ķayğudan **ķıķamazuz**

bir nazar haķ‘dan yaņa **baķamazuz**” G 1113

“zafer birdi fir‘avn birle ķavmi üzre andan ötürü bu künleri ‘azīz **dutaruz**” BH 73b-2

“yā rebbī bu ādam oğlanlarını ma‘şiyatını taķı fisk ve fucūrlarını iñen üķüş **körer-miz**” NF 365-10

“altuñdağı alaca atuñ ne **ögersin** mere kāfır” DK 22b-1

“niçe olar birle **sözleşür-sen**” KE 237v-9

“yā ‘isā sen ölünü diri kıılır-sın ala tenlüyi emleyür-sen ve bğriyi oñarup **yöridür-sen**” BH 164a-20

“arşlan şordu ki şandan gelürsin ve şanda **varursın**” M B.51b-7

“bende hindüştān otlarından bir ot vardır bir zerre andan virürseñ derhāl ölür **ķurtılır-sın**” M B.14b-8

“bu gez sen bizi cehl zencīri benümle anuñ çengāline mi **sürürsin**” M B.63a-1

“yā abā bekir tört yanımda tezgīnū yürüyür-sen nişe bir tarafda **yürümes-sen**” NF 20-9

“yaķ yawuķnı sever sen yalğan **sözlemes-sen** kişilerinñ emgekini kötürür-sen taķı konuķlarını ağırlar-sen miskīnlerke yārī berür-sen” NF 8-11

“nişe ĥalka **ķarıřmas-sın**” BH 146b-2

“oynuñ gözedürsin ĥaşmuñ oynına **baķmazsın**” M B.50a-8

“ne üçün ölüm yerke **barır siz**” PKPH XVI-8

“kūn teñri teg bilge biliglig yaruķuñuz ĥop ķamağ yalañuķlar köğüzin **yarutır-siz**” KİP 198

“yana atı kötrülmüş teñrim ne avant tıtağ üze meniñ sançanaçayı könisinçe bildeçi tep atanu teginmiş uğurın siz kentü tükel bilü **yarlıkayur siz**” AY VIII 955-959

“ey ümmetlerim sizler ta‘cīl **ķılur-siz** tedī” NF 11-10

“emdi muña ne at **ķoyar siz**” şT 70b-8

“ne serverlerüñüzden ķorķarsız ve ne siñerlerüñüzden **üşenürsiz**” M B.57a-6

“ayıtğıl yā muĥammed zamāne issisinden kaçır-siz çalışa **barmas-siz**” BH 26b-21

“munı nişe **yuvdurmaz-siz**” NF 436-3

“tirginke irdeçisi tarıķmaduķ erser bo tirginke irdeçiniz vanılarta ķamağta yorıdaçısı **aţķanur**” Üİ 107a-2

“netegin ıya taya üdte arıķı saķınmatın böğünmetin muntağ tip **sözleyür** sizler” Üİ 115b-2

“her kim teñri ta‘ālā ĥalkın āzār ķılsa dağı bir kim-irse köñli üçün ĥaķ ta‘ālā ol kim-irse ni aña ĥavāle **ķılur**” GT 31b-1

“bu kūn kim bar ilinçe māl ve mülket **yürür** ilden ile ol cāh ve devlet” GT 40b-9

“bu baña fırsat **ister**” M B.54a-2

“tört buluñtaķı edğüsü uyurı tirilipen **meñileyür bedizleyür**” IB 28

“teglük ķulun irkek yuntta emig **tileyür**” IB 24

“yüzüzüñüzñüñ turuğı tolun ayķa **oķşayur**” AY VII-798

“yer suv yok kim kentü özi tegmeser kentünü atamış ünüg anta oķ **eşidür**” KİP 76

“bo yertinçüdeki kamağ yalnuklar adroğ adroğ munınta alku törlüg emgekinte **ozğurur**”
KİP 75

“yā ādem bu ol ay durur kim tağrı ta‘ālā bu ay içinde rahmetin **kiğidür** ve bereketler
ulaldur” BH 48b-5

“yūsufi bunlara **ismarlar** katı
imdi ne **kılur** eşit haq kudreti” YZ 3a-55

“kişilik tidüküm bolur edgülük
bu edgü **bolur** ol yigü kedgülük” KB 1636

“körgeli seviglig körkünüz ol tolun ay teg tokılığ tılañursar tıdıgsız kövşek ününüz
yañkırur” AY VII-892-895

“bo yertinçü yer suvdağı tınlıqlar birök burhanlar körkin körü kırtulğu tınlıqlar erser
kuanşı im pısar ol tınlıqlarğa burhanlar körkin körgitü nomlayı **kırtğarur**” KİP 62

“şayru olur kıtıfar sultān **ölür**
ol kıtıfar’dan zeliḥā tıl **kalur**” YZ 21b-609

“**oyanu gelür** zeliḥā uyḥudan
beñzi güler olur emīn kayğudan” YZ 12b-343

“kim sözi anuñ kamu cāndan **gelür**
her ne kim eydürse ırfāndan gelür” İ-571

“haq te‘ālādın üküş şavāblar umīd **tutar**” NF 423-9

“bir kün peygāmbar ‘as ḥadīcağa **aytur**” NF 7-6

“yā ḥadīca köñlüm ḥalvat olturmak **tileyür**” NF 7-8

“‘āyālı kıptı tağı peygāmbar ‘asnuñ mübārek başıdın toprağını ketürür tağı zār zār
yığlayur” NF 11-14

“korkmış kişike kıy başı kış **körünür**” DLT 399

“kılan kıduğğa tüşse kıur bağa ayğır **bolur**” DLT 397

“kılsa kıalı uğrapan birgil tağı azukluk
kırgış **kılur** ümeler yunçığ kırüp kıonukluk” DLT 123

“çün eşitdiler bular uşbu düşi
tañlaşur ‘acebleşürler bu işi” YZ 2b-32

“neçükin ağı barım kıazğansar üküş **bulur**” PKPH XII-7

“eger kimerse secde ayetin okısa yine ol yirde ol ayeti işitse ikisine bir secde **yiter**” KG
34b-9

“kelse apañ terkenim
itilge met törkünüm
tarılmağay törkünüm
emdi çerig **çergeşür**” DLT 293

“sen az ivme işler ödiñe tapuğ
ödi kelse **açlur** bu beklig қапуғ” KB 554

“negü **tir** eşitgil biliglig kişi
ajunda sınayu yetilmiş yaşı” KB 261

“ajun boldı erse törü öñ dişi
kişike kişilik **bolur** belgisi” KB 5765

“uyhısında şöyle **görür sevinür**
oyanur bilmez anı kim қандадur” YZ 12b-337

“rahmeti-y-le **dirilür** ervāh anuñ
ni‘meti-y-le **bislenür** eşbāh anuñ” İ-105

“teñrim elig törüg ağı barım **tutar** ağı barım alқınsar el törü neçük tutar biz” PKPH IX-2

“tüş **körer** kim köksindin üç dıraht kökerip bülend çıқdı taқı butaқlandı ve yapraқlandı”
ŞT L 43b-9

“muñadıp **ayur** bir kün oldrup özi
bedük is bu beglik isi hem sözi” KB 420

“cūşa gelmiş қамусı harket **қılur**
kim durur u kim gider ü kim gelür” G 47

“iy pādīshāh dimişlerdür ki bilmez ve cāhil kişi bilür ve dānā kişi gözine nice haқır
görinürse bilür kişi dağı bilmez kişi gözine eyle haқır **görinür**” M B.57b-14

“baña leşker dirüp ol mülke varup ol yiri dutmaқ geñez **gelür**” M B.41a-6

“receb ayında fażl yili **eser** ve şa‘bān ayında kerāmet bulıdı **dirneşür**” BH 21a-3

“ferişteler uyımaslar **közedürler** cümleleri sinüñ üzre danuқdur” BH 30b-1

“ol antağ uzun künün tünün bir tümen altı miñ yıl yaş yaşap emgek **emgenürler**” MYT
84-48

“hīle ve hud‘a **қullanurlar** zāhiren itā‘at u bātinen hulf iderler” M S.13-9

“özge қullar lehv ve җараб билen meşğul bolup hıdmat edāsına usal **yürürler**” GT 37a-8

“**ağlaşurlar** her birisi җамуда
tuṭuşmışlar göynür ü döner oda” YZ 27b-786

“ferişteler otdın sindu birle ol halāyıklarnıñ tillerini **kesserler**” NF 66-13

“birle ermekin taplamamakça tayanıp qatıqlanmaq paramıtıǵ netegin **bütürürler**” AY 6482

“bular bu ay içinde yazuqdan el dartaqlar kılmıñ yazuqa tevbe **qılurlar**” BH 17a-20

“qurdu göreler birbirine yadum qılup qurda **üşerler**” M B.43b-7

“bizüm-ile anlaruñ arasında cinsiyyet ve ülfet yōqlıǵın **bilürler**” M B.43b-8

“bizden qaçup arslan cevrine boyun **virürler**” M B.43b-9

“anlar kim işleruñ evvelinden ve āhirinden endişe eyleyüp āfetinden qorqarlar ve qatar-larından **qaçarlar**” M B.42b-5

“ramazān ayı çerāğa benzer mescid içinde **yandururlar**” BH 20a-19

“ey cānlar yidi qat kök qapularını açup irteye degin size **baqarlar**” BH 33a-19

“yā cebrāyıl körgil ol minüm dōstumu bir yerden sürüp kiderürler ve bir yerde keldüğine **sevnişürler** ve şāzılıq qılurlar” BH 113b-4

“tañrı te‘ālā saña hayr cezā bersün tep hayr-bād qılıp kökke **aşarlar**” NF 439-17

“kāfırlar **baqarlar** muḥammed taqı abū bekr yok turur” NF 20-5

“köğüze degir köğüle **ermes**” BH 125b-16

“bu munça türlüg edgülüg işlerig bütürgeli ötlemeq buyan edgü qılınç yalañuz nom tilgenin evirtgüke ötügçi bolmaq buyan edgü qılınçqa **yitmez**” AY 5254

“elde uluşda kişike aç qız emgek **bultuqmaz**” AY VIII-2081

“sini erdükün teg **ögümez** özüm
sini sen met öggil kesildi sözüm” KB 33

“bayat birmişin halk **tidumaz** küçün
yağız yir yaşıll kök tirilse öcün” KB 1800

“sevinçin toǵar erdi toǵmış künüm
künüm batǵalır teg **yarumaz** tünüm” KB 1072

“atın eşidser etözin körser sakınmışı teginmişı yoksuz **bolmaz**” KİP 75

“garhlar yultuzlar qıvraqı öz yorıǵınça yorıyur künli aylı ordular qolusın teñin **şaşurmaz**” AY VIII 1645-1648

“qañ qazǵansar oǵlı üçün **temez** mü” PKPH VIII-4

“kīñ tōn **opramas** keñeşlig bilig **artamas**” DLT 493

“ne ekerseñ bitüben **gelmez** işe
uşbu hāli virmiş allah ol qışa” G 1974

“döndi eydür yèni toğmış genç oğlan
 nèce söyler söylemez **bilmez** lisan” YZ 20a-554
 “bakar-men bir şahş bar kim hêç kimerse anıñ cemālın **yetmes**” NF 54-7
 “şimden girü baña cān **gerekmez**
 ārāyış-i hānmān gerekmez” HŞ 1599
 “tavranmağ bolmasar bilig köñül **bolmaz**” MYT 44-22
 “eger kimesne üküdü namāzın kıılır-ken gün uyağsa namāzı **sınmaz**” KG 21a-12
 “bilgil kim hîç kimseneye tanuqlıq virmek revā **olmaz** kaçan taḥkîk bilmeyince” KG
 118a-13
 “bu qamularınun tanuqlıqları **geçmez**” KG 119b-13
 “eger bir gişi söykenüp aş yise **qayurmaz** velîkin edebsüzlikdür” KG 162a-4
 “imdi bu ḥikāyeti anuñ-çun didüm kim bunıñ gibi dosta i‘timād kıılmağa **yaramaz**” M
 B.14b-11
 “bizüm evümüz tardur oğlancuqlar daḥı **sığışmaz**” M B.16a-11
 “serçe ağı-y-ıla kerkes **duılmaz**” M B.56b-8
 “elbette fîl loğması serçe qurşığına **sıgmaz**” M B.58a-4
 “bellü öldi ki bu beni **qaçurmaz**” M B.56a-6
 “lîkin senünj āduñ girçeklerden **şayılmaz**” M B.58b-11
 “tā ol müddet tamām bolmayınca bular biribirinden **ayrılmas**” BH 116b-1
 “eger ol uyır erse tañrı ta‘ālā **uyımas**” BH 114b-17
 “andan öñdin ki oğul kız emān **bilmez**” M B.48a-12
 “yādgārı qalsa kim neñ eygü at
ölmes ol ir kimde bolsa bu şıfāt” GT 6b-11
 “anıñ ḥikmetlerine ‘aql **irişmes**
 kim-irse işlerine hem **kirişmes**” GT 47b-1
 “devenünj uyuzı **oñalmas**” BH 16a-6
 “er-raḥmān durur qabûl kıılır az tã‘atı komas er-raḥîm durur yarlığar üküş yazuğı
küçenmes” BH 174a-20
 “ferişteler buları odlu ögsü birle atarlar köge **yaqurtmaslar**” BH 160a-14
 “tañrı qulluğına **imrenmesler** yazuq işleri yigrenmesler ma‘şüm nerestelere baqup qor-
 lanmaslar” BH 17b-7
 “lā-cerem ferişte kelür ayruq nese **şormaslar**” BH 123a-3

3.1.2.2. Fiil-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Sıfat Fiil Eki+Tamlanan+Teklik/Çokluk Eki+Hâl Eki+Cevher Ek Fiili-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Geniş Zaman Eki+Şahıs Eki+Teklik/Çokluk eki

• **/-DAÇI+/ Sıfat Fiilli Yapılar**

“ebiñe kirteçi sen buñsuz **boltaçı sen**” BK K 14

“alķu tınlıǵlar küsüşin **ķanturǵalı udaçı siz**” AY VII-545

“kerilse ŧamu üzre inçe sırāt

tīz **keçdeçi** anı ol kūn yüzi şulu” BH 28b-8

“aǵır ziyān durur dūnyā seni utmaǵı

cümle maħlūk ħāş u ‘ām ölüm şuvın **içdeçi**” BH 83b-22

“uma durǵıl sen daǵı ol şerbetden datmaǵı

ķazandugūñ māl ŧavar ayruķlara **ķaldaçı**” BH 83b-23

“mū’min kirse uçmaķa **kördeçidür** mevlīyi” BH 148b-17

• **/-sık+/ Sıfat Fiilli Yapılar**

“biriye çoǵay yış töǵültün yazı ķonayın tiser türük bodan **ölsikig**” KT G 7

• **/-gAy+/ Sıfat Fiilli Yapılar**

“yarlıǵ bolmaz erser bu yerde yokķaru turmaz men aş aşanmaz men **ölgey men**” PKPH XIX-8

“men ol ‘uķūbatnı körüp ‘ibret **algay-men**” GT 262-1

“men taķı tevbe kıldım bu künden soñ sizin yunmaķıñız teg **yunǵaymen** tedi” NF 172-5

“ol küsüşlerin yme **ķanturǵay men**” AY VIII-1056

“bolǵay kim bizge asıǵ teggey satsa miz bizge andın artuķ bahā **algay miz**” KE 79r-4

“ķayusıña emgekte **ozǵurǵay sen**” PKPH VI-2

“uǵay sen ötrü kılǵalı bodununıñ karañın on eǵǵı kılınçlar yolınta yoriǵalı tapıñça elenmiş başlamış bodunuǵ bay menilig **bolǵay** üzüksüz” AY VIII 1675-1679

“bu munça ķorkınçıǵ adaķa kirip ölgey siz bizni irinç **ķılǵay siz**” PKPH XVIII-6

“bir barsar **yaraǵay mu**” PKPH XXVI-8

“memleket iymen bolup ķarār **tutķay**” GT 16b-10

“il yiterde eyǵülük kıl ay fulān

kim atıñ **ķalǵay** cehānda cāvidān” GT 30b-9

“ħaķ te‘ālā ol ķulǵa uçtmaħ ħışārı içinde bir ew binā kılū **birgey**” NF 383-12

“bulardın saña ne fāyida **teggey**” NF 98-8

“**bulğay** kıpta darani tegme erdemig” AY VII-633-634

“haq te‘ālā seni zāyi‘ **kılmagay**” NF 7-7

“hēç aralarında künilemek **bolmağay**” NF 65-17

• **/-gA+/ Sıfat Fiilli Yapılar**

“artuq kılup saña **birge-men**” BH 122b-9

“bularuñ yazuqı birle men ‘uqūbet **körge-men**” BH 122b-8

“ol kün kim bitiler hāzīnesin **açğa-men**” BH 105a-4

“bu kök yüzün **bozğa-men**” BH 104b-16

“imdi maqşūdumı kaçan bulsa-men mevlīye **ayıtğa-men**” BH 120a-18

“andan dek munuñ birle qomağa-men degmesinüñ işin āşıkāre **kılğa-men**” BH 109b-22

“saña men kerekiñ **baqa turğamen**

kamuğ işleriñni seve kılğamen” KB-541

“uçmaqa kirge-sen köñlüñ şāz **bolğa**” BH 59a-18

“özünke muyan ol maña eđgü at

ikigü ajun **birge** erklig bayāt” KB-3262

“yanut birdi ögdülmiş aydı tilek

tükel **bolğa** bolsa bayattın yölek” KB-4955

“her kim bu ay içinde oruç dutar erse ol ulu kün dirneginde susuzlıktan eymen **bolğa**”
BH 11b-18

“tañrı ‘azze ve celle destür birge aña miñ ulu yazuqluya şefā‘at kılğa ve miñ dürlü hāce-
tin revā **kılğa**” BH 24a-7

• **/-gU+/ Sıfat Fiilli Yapılar**

“ağı çuz töşenür özün oğlağı

kara yir **töşengü turur** ay büğü” KB 1426

“buzulğı turur bu itilmişleriñ

saçılğı turur bu yumıtmışlarıñ” KB 3555

“bedüklük uluğluk bu **keçgü turur**

bu devlet otı barça öçgü turur” KB 5324

“öz tañrısını sıdı muña ne **kılğı turur**” KE T155b-11

“kiçig bulup yağıni **yirgü emes**

eğgermedip qoğsa anı ilni qunar” DLT 242

“utru turup yağıdı añar kīş okı çığılwar

aydım asıg **kılgu emes** sen taķı yalwar” DLT 217

“ay tegme kişike kitāb **birmegü**

apañ dōstun erse imīn bolmaġu” KB 21

“kaşın tügmese ol bu iki yirig

bu cān birle tüz **tutġu** uş bu erig” KB 4211

“kayu ma işni ögrense tamām **ögretġü**” KE 113r-3

• **/-IsAr+/ Sıfat Fiilli Yapılar**

“hāy ne bilür-siz kim men bu kün sizün birle ne **kılısar-men**” BH 103b-12

“turugeldi oturdı didi ata

çü ben daġı **binmeyiserven** ata” SN 748

“süheyl eydür oġtı degül ol sözün

başuñuzı **aġrıdısarvan** sizün” SN 1815

“harāb ü mest **olısar** anı bedr ay niçe aya” KBD 195-4

“göñülde kim bile ki ne **ķopısar**” KBD 130-9

“hün-ı nā-haķ nice yirde **ķalısar**

ķünki anuñ tālībi haķ olısar” İ-869

“şarķ u ġarba cümle sultān **olısar**

hānlar aña bende-fermān olısar” İ-1981

“imdi ġarābet ķapısı açılısar nice bī-çāreler ġaķ ġapusından seķiliser dīv şeytān buķaġudan çıkısar nice bütün köñülleri **yıķısar**” BH 56a-15

“imdi babañ seni menden **ayırısar** düġüne iltiser” BH 70a-6

“sevdeġa ġaber boldı kim peyġāMBER saña talaķ **biriser**” BH 111b-2

“teñri ‘azze ve celle ķamu ġaķ birle şumār kılısar uçmaķlıġı uçmaġa ve ġamulıġı ġamuya **ķoyısar**” KG 3a-11

“yā oġul ġoşdur senün uşbu düşün

salġanatla **ġeçiser** ömrün yaşuñ” YZ 2a-27

“yavricaķlarumuz bisleyip bālīġ olup uçurduġumuz vaķt ol tavşancıl geliser gözümüze ķarşu yavricaķlarumuz dirüp **yiıyser**” M B. 62a-3

“endīşe eyledi kim bu oġlan andan girü mülk **isteyiser**” M B.12b-3

“zīrā uçmaķ ehli dükeli yigit **olısarlar**” K 32a-11

• **/-AsI+/ Sıfat Fiilli Yapılar**

“birisinden toġdun birisinden daġı **doġasısan**” BH 144a-19

“ana arnına dşen oqlan nicesi rşd **bulası durur**” BH 29a-24

“gristnlara ‘azblar kir inesidr umak apuları **baqlanasıdur** ve amu apuları **aqlasıdur** ve şeytnlar **boşanasıdur** halka vesvs **ılasıdur** şerr  fitne **opasıdur**” BH 56a-9

“yalvar ol subhnqa yazuunı yoyına
seni dny **oyasıdur** asuz cn” BH 83a-18

“anı kim baa idpdr bu cihn
saa dahı **idesidr** b-gmn” İ-7466

“ki andan gir oasıdur i
gelp ızaqa **dşesidr** uu” SN 1523

“sekizini umaklı umaqa amulu amuya **kiresi**” BH 143a-3

“bularu melikleri şretin peygmberleri birle nite **bolasılar** ve nite **ılasılar**” BH 48b-24

- **/-IcI+/, /-UcU+/> Sıfat Fiilli Yapılar**

“nee ki erte gece **gelici gidicidr**” K 21b-13

“gzi olan hliku ılıcıdur
dşmen-i dne zafer **bulcıdur**” İ-6580

“ol kim diriler durur **barıcılar durur**” BH 138a-11

“sen ‘lemler tarısı ve **iktileyiisen**” BH 81b-12

- **/-mIş+/> Sıfat Fiilli Yapılar**

“tmen yıl anta emgek emgenip antran ırtulup bu munta ıig tamularda **tomış err biz**” MYT 62-41

“antıka ut **olmış err**” KP-180

“yme o birle yana **tdmış err** adın tılaı”  117a-2

“tamuda ozup ırtulup amtı bu ıig tamularda **tomış errler**” MYT 75-27

“etzin  tilin trt trlg klteki ılın yeme  trlg bular bamış **beklemış errler**” AY 3519

“birisi devlet **dutagelmış-durur**

birisi mihnet ile almış-durur” G 1363

“dimeye mi kim buna nolmış durur

ki derd ile yregi **olmış durur**” SN 1192

“ay kn yıldız birle **bezenmış durur**” BH 137a-16

“bizüm delîlümüz oldur kim haber de **gelmiş durur**” KG 27b-15

“şa‘ra **dönmişdür** tenüm bilün ile” KBD 79-5

“**deginmişdür** oğluñ ulu devlete
ol batılmışdur ağırlık ni‘mete” YZ 40a-1216

“bu ma‘lüm ve rüşendür ki şatranç ‘ilmin hindüstân dānāları **düzmişdür**” M B.50a-4

“ādem oğlı tabī‘atı şöyle **gelmişdür**” K 2b-8

“zīrā hīç ‘ākil gendü kuvvetine i‘timad kılmaya kim **dimişlerdür** dört nesne her çend ki düşmen ōla āz ve hākīr hor görmek gerekmez” M B.48b-6

“niçe za‘īfler eyü rāy birle zafer bulup kīn **almışlardır**” M B.48b-13

“anlar nefsi hevāya **uymışlardır**” M B.37b-14

“ra‘iyyet anuñ elinden ‘āciz **kalmışlardır**” M B.43b-2

“men bağlamadın taķı tañrı emrine boyun **birmiş-men**” BH 71b-17

“cihān aḥvālın görmişem çok māl dost düşmen yolında harc **itmişem** günlerün şāfisin ve zamānuñ bulanuğın görmişem” M B.16a-4

“çün **görmüşem** bu cem‘de yıldızlarını ben” KBD 69-4

“karşu yatan kara tağunı aşmağa gelmişem aķındılı görklü suyuñ geçmege **gelmişem**” DK 43b-8

“ben hevāyı ‘ışķ diyüp aldanmışam
güydüğüm oldu anı ‘ışķ **sanmışam**” G 5540

“suçum yokdur dēdi baña ağlayu
unutmışam bir yıldur ben aņmayu” YZ 25b-721

“şimdi uş zār u peşīmān olmışam
n’eyleyeyüm diyü hayrān **kalmışam**” İ-278

“dut elümi kim ayakdan düşmişem
hem nedāmet odına **dutışmışam**” İ-282

“işbu destānı ki nazm eylemişem
remz-ile çok dürlü söz **söylemişem**” İ-897

“geçürdüm anuñ çeşnisin **bulmışam**
kalanını bellü yavu kılmışam” SN 1216

“gözlerünñ ohına ben şāhā nişāne **gelmişem**” KBD 181-1

“ben kıl hōd çokdan berü iştiyākı na‘li bu ḥazreti firākı ödında **ķomışam**” M B.66b-5

“dut elümi kim ayakdan **düşmişem**

hem nedāmet odına **dutışmışam**” İ-282

“ol biri dīvār kim anı **yapmışuz**

tağrı sırrın anda dahı **sizmişüz**” G 6094

“kazanuñ tavla tavla şehbāz atlarını **binmişüz**” DK 21b-1

“döndi yūsuf söyledi zelīhāya

çok emek **çekmişsin** uşbu sarāya” YZ 17b-487

“yūsuf eydür uşbu durur işüñüz

kul dēyüben **şatmışız** kardaşuñuz” YZ 45a-1303

“azuça yme kök kalık idiz teg erür üçün sığurdaçı anın aşnu **sözlemiş ol**” Üİ 101b-2

“**urmuş** ajun busuğın kılmış anı bālīg

em sem añar tilenip sizde bulur yaqıg” DLT 175

“bize inanmaz-ısañ baq tönına

gör tönın nece **bulaşmış** kanına” YZ 6a-145

“çünkü yūsuf girdi baqdı sarāya

gördi **gelmiş** ki şüret bir araya” YZ 17b-485

“baqar-men bu daraht tüpinde bu mēvelerdin bir mēve **tüşmiş** taqı yerde yatur” NF 320-3

“haznedār buyruk tutar varur aña

hazne **tolmış** māl-ıla batar taña” YZ 15a-405

“iligke baqa kördi yaşru közin

kaşı közi tügmiş **açıtmış** yüzün” KB 770

“her birinüñ göñli bir nesne sever

degme biri bir dilek **dutmış** kıvar” G 426

“kuğu kuş kanatına urup anın kalıyu barıpan ögiñe kañuğa **tegürmiş**” IB 35

“meni kecāba içinde turur tep **sakınmışlar** taqı **barmışlar**” NF 414-14

• /-Ø+/ Sıfat Fiilli Yapılar

“**baqa kör** bu sözler kim aydım saña

bu yañlıg erür mü **ayu bir** maña” KB 3992

“**tüşün** ol bu dünya keligli keçer

yigen yıl büke teg yir erken açar” KB 1202

“negü tir eşitgil sevitmiş kişi

sevitse kişi **kör** mün erdem başı” KB 533

“iy ‘āşık sen ‘ışk yolınça **gidegör**
‘ışk yolında cānuñı terk idegör” G 716

“bu teşvîş elinden beni hem sen **al**
baña öğredüvir ü tadbîr al” SN 1709

“bu söze bir hōş mesel gelmiş-durur
bir kulağ **ur** diñle ne olmuş-durur” G 609

“**diñle** imdi anı dañı ne-y-imiş
ehli kimdür hālleri niçe-y-imiş” G 824

“ey uyuz bolan sen ‘aṭṭār qapusına bar ey yazuğ kılan sen settār evine **kel**” BH 15b-22

“gör cihānda bu yaradılmışları
bağ aña ‘ibret **getür** iy yol eri” G 1609

“mahrem **it** göñlümüzü esrāruña
hem-dem it cānumuzı envāruña” İ-110

“imdi uşşuñ **dirşür** gözün aç gör neye uğraduñ” M B.6a-4

“bu kez dañı ben düşmişüñ elin **dut**” M B.55a-13

“‘afv perdesi birle suçum **ört**” M B.55a-1

“tığ at kudrukın tügüp tigret yazığ kodı **yadrat**” IB 50

“dünyāda huzūr görmedüm çün
itme beni bî-huzūr ol gün” HŞ 17

“sözüme kulağ dut her ne dirsem ihmāl **kılma**” M B.9b-1

“eger anuñ dañı dostlığı bu tarīka olursa beni **ismarlama**” M B.13a-7

“yāy körkiñe **inanma**
suwlar üze **tayanma**
esizlikig anunma
tılda çıkar edğü söz” DLT 414

“iki neñ kişide bolunsa ilig
añar birmegil iş **uzatma** elig” KB 2507

“eger fānī mülkden ve ‘āriyyeti sarāydan ve tatlu helālünden ayrıldıñ-ısa korkma
kayurma” M B.10a-7

“kaçan abdest alur olsan istincā kılduğdan sonra elünjü üç gez **yuğıl** ve üç gez ağzuña su
virgil” KG 4a-5

“ramazān ayında şevāb ekinin **biçgil** bayram küni rahmet çeçin **şavurgıl**” BH 22b-1

“anı istiqlāl şadrına geçürüp sen anuñ fermānı altında **olğıl**” M B.12a-12

“yā muḥammed ben yunmuşım teg yunğıl taķı men namāz kılmuşım teg namāz **kılğıl**” NF 10-12

“barmağın ağızında tutmuş ısıru
tevbe kıl yazuqdan **döngil** gèrü” YZ 19a-537

“ışķ ile ger bulanursam baņa ta‘ne **tutmağıl**” KBD 463-3

“ilig aydı ay toldı qodğıl bu söz
bu söz **sözlemegil** aya köñli tüz” KB 1080

“meşveretsüz işi key iş **sanmağıl**
kendü rāyuñla işe el sunmağıl” İ-763

“suyı cān virmiş-idi allah aņa
işid uşbu hikmeti **batğıl** tana” G 1910

“bunı göñüllere hem-dem **eylegil**
cānları sırrına mahrem eylegil” İ-305

“**bolmağıl** zaḥmet körüp ilden melül
zaḥmet ü rāḥat ḥalāyıkdan degül” GT 36b-11

“ol kuru yirde çevre çevre **segirdüşün dağıluñ kaçuñ**” M B.50b-12

“kaçan burķan qutın bulsar siz meni titmeñ **qutğarıñ**” PKPH LI-7

“feryād éder ol ḥoca **bilüñ** eger
şuq kılmış var durur bunda meger” YZ 9b-243

“kim yüzüñüz sizlerüñ qalmış teze
ötrü neden yanmamış **eydüñ** bize” YZ 27a-767

“ḥılāf kılmañ kaçan imām tekbīr kılsa siz daḥı bile tekbīr **kıluñ**” KG 14b-1

“yalañuqlar begi ilkideki uluğ qatağ sav sözlemişiñizni öñ **saķınıñ**” MYT 45-1

“yā ḥūrlar körklenüñ ve yā ğılmānlar yıylanuñ ve yā mü‘minler **diñlenün**” BH 42a-21

“emdi men taķı andağ du‘ā kılayın sizler āmīn **teñiz**” NF 13-4

“tegme yetti kişike bir kersān aş taķı yetti etmek **berinler**” NF 29-11

“sizler qamağ terin quvrağ **eşidinler**” AY VII-713

“menim resūlumğa durüz senā **aytuñlar**” NF 9-8

“ol qalın satığcılarķa inçe tip tiser sizler qamağ **qorqmañlar**” KİP-50

“oğlum savı edğü yavlaq belgürginçe qınlıķta **yatzun** tep yarlığ bolı” PKPH LXIII-4

“teñri burhan körkiniñ bir uqlığ kılıp köni ögin tepremetin **ornatzun**” AY VII-629-631

- “andan okı sarāya **gelsün** anı
görsün ol sarāyda yazılmış seni” YZ 17a-474
- “abınçu katun **bolzun**” IB 38
- “bir sözleşmişde birer **köyürzün**” AY VIII-1065
- “haḳ te‘ālā sizlerke taḳı raḥmat **ḳılsun**” NF 52-7
- “eydebildükçe bu dil tekrārını
eydedursun durmadın ikrārını” G 6015
- “imdi ol dinilecek sözlerün maḥāllidür **söylensün**” M S.7-8
- “ömr ü devlet ve nāz u ‘izzet birle **uzansun**” M B.36a-5
- “üç küne deḡin çeriye yezīd süsi barması tā **buḡalsun**” BH 75b-20
- “bu ḥuṣūṣa icāzet virilsün ammā dinilsün ki bu naṣīḥat pādīṣah ḥużūrında olsun tenḥā yirde **olmasun**” M S.6-17
- “yā ibrahīm ismā‘īli saḡa birem velākin ḳatunḡan **kitmesün** oḡlanlar birle oynap teni **aḡrımasun**” BH 70b-9
- “dünyā arnuḡından **diḡlensünler**” BH 27b-16
- “ayruḳ aylarda ḳılduḡları yazuḳlardan bu ayda **ḳaçsunlar**” BH 35a-2
- “zulm ve cev̄ ve endīṣesin göḡüllerden **ḡidersünler**” M B.39b-13
- “ḳavīler za‘iflere el **uzatmasunlar**” M B.39b-13
- “nom nomlaḡuluk nomluḡ orunta nom tıḡḳa barıp yinçürü töpün yükünüp bo nom erdinig **eṣidzünler**” AY VIII-825
- “alḳu tınlıḡ oḡlanı imerigme ḳamaḡḳa **turgurzunlar**” AY VII-617
- “ḳiṣi ıda bergil ol bitigni **ḳaytarzunlar**” NF 48-11
- “yā mūsā ayıḡıl bulara bir sıḡır boḡuzlasunlar ol sıḡırınḡ dilini ol sini üzre **ḳosunlar**” BH 163a-2
- “ketürdi kim ḳıyāmet ḳopmaḡına yaḳın bolsunlar ḡürda üküṣ **yatmasunlar**” BH 51b-10
- “niceme kim üküṣ yazuḳ ḳıldılar erse minüm raḥmetümden ümīz kesmesünler ve minden nevmīz **bolmasunlar**” BH 167a-14
- “ḳımār **oynamasunlar** dir-men kim maḡa yazuḳ bolmasun” BH 61a-3
- /-A+/ Sıfat Fiilli Yapılar
- “anunḡ hevā ve ṣehvet birle ḳılduḡı yazuḡı köñül ma‘rifetine **baḡıṣlaya-men**” BH 141a-13
- “taḳı sekiz uçmaḳı bezeye-men mü‘minler ileyine **ketüre-men**” BH 105a-8

- “iş munçak erse anı tîz **bitüre-men**” BH 80b-3
- “cümle mālın gāret kılup senüñ sevgüñe **üleşdüre-men**” BH 126a-8
- “kāfirleri dirşürüp maña **bezirlede-men**” BH 126a-6
- “ol kün zālimlerden mazlūmlara dāzın **alı vire-men**” BH 105a-4
- “kirtü aydursañ yā tañrı yalavaçı velīkin men köñlüm içinde ārzūlardum haqdan ‘azze ve celle dilerdüm kim sini **köre-men**” BH 21b-17
- “mini nişe dirile külidüñüz diyüp da‘vī **kıldura-men**” BH 105a-3
- “dükelin şırāt üzre yalınçak ve yalıñ ayak **bindüre-men**” BH 67a-17
- “seniñ ululıgıñ haqqı için men başumı sücūddan **kaldurmaya-men** ve yüzümi toprakdan **kötürmeye-men**” BH 112a-1
- “benüm ile kalanı ben **bileven**
özümnden nite ayırıbileven” SN 2832
- “tañrı ni‘meti **bulavus**” BH 69b-8
- “rahmān adın **okıyavus**” BH 159a-16
- “üçünçi gün aña **varıbilevüz**
yıl oñat olursa **iribilevüz**” SN 3286
- “andan ol sağınça **dege-vüz** sanurlar” BH 40b-18
- “bu sözi söyleyeni delü **diye-vüs**” BH 137b-11
- “kaçan dilediler erse çıkaram bulara **kösterem**” BH 65b-8
- “men sini beyerledügümden sonra sinden kaçan dönem ve rahmetümi sinden kaçan dirġ **dutam**” BH 113a-20
- “eytdi uş geldi yūsufdan bir қоһu
bildürem dêrmış haberini aһu” YZ 46b-1356
- “bunıñ qorqusından ayruq deprenimeyem ol yigdür kim anuñ-ıla dostlık **eyleyem** ve dürlü ta‘āmlardan kim anbārlar töldürmişam buña tuһfe götürüp **bisleyem**” M B.32a-11
- “senüñ ‘ışkuñ başumdan toz qoparınça
içem kayğuñ ağusın düp qotarınça” BH 122a-13
- “yigrek oldur ki arslanı anuñ öjne qındurmak gerek ve bir sebep **bulam** bunı **öldürdem**” M B.52b-14
- “bu ramazān ayı barsun yine yıl oruç **dutam**” BH 41a-12
- “mümkindür kim ben daһı bir işde bulıñup bir mertebeye **degem**” M B.36a-4
- “kanqı yüz-ile saña qarşu **turam**” M B.55a-10

“iy p̄ir eger bu ağacūñ yimişine irişesi  lur-ısañ baña andan tuħfe get rgil saña yitesi nes-
ne **virem**” M B.67a-12

“kim kend z ni yoķaru y  d r r erse men anı aŗaķa ** ekem** kim kend zini aŗaķa alŗa-
maķ dutar erse men anı yoķaru **k t rem**” BH 115b-18

“eger bu arada t rursam bu ılan-ıla **neyleyem**” M B.56b-2

“yigrek oldur kim bu ikin ñ şerrinden taŗrıya **ŗıgınam**” M B.56b-2

“ m dd r ki ol b -  ren ñ  anın istey p  ıŗ ŗ kılıcın  anlı boynına **vuram**” M B.49b-5

“va’ll hi baña hoŗ gel r ki gend  el m-ile gend z mi bel   eng line **aŗmayam**” M
B.56a-9

“  liyy  beni arslan şimdi hoŗ dutar  lursa ben aña yavuz  aŗd ** ılmayam**” M B.56a-10

“amm  ol  adar behrem v r kim anuñ su’ linden ‘ ciz ** almayam**” M B.24a-11

“men melike barur-men melek ta **ba mayam**” BH 119b-16

“sinden d z r **kidermeyem**” BH 88b-13

“ a an kim  ıy mete degin  her  anda kim sen ñ aduñ s yleseler mihr birle anuñ
k zinden bir t mla yaŗ kelse hergiz ol k zi ve anı od birle **k y nd rmeyem** ve hergiz
t mu odın **k stermeyem**” BH 93b-21

“buyru uñ bolsa men anı s kin ** ılayım**” GT 17b-5

“sen var-iken ben kime **yalvarayum**

 apuñı  oyup n’ireye varayum”  -280

“b r   afasında bunuñ m hresin ** ıkarayım** ve anuñ ucından bir zam n dirlik idineyim”
M B.56a-5

“otsuz subsuz  altı ulayın ne  k **yorıyın**” IB 45

“men in ip saña nomlayu **bereyin**” AY VIII-1235

“ya ılmaz  iŗi kim ayu bir maña

ya ılmış t men miñ **ayayım** saña” KB 198

“ z  az an ım  ze ed    ılın  ** ılayım**” PKPH XII-3

“biz eke   siziñ  uz ru uzda **yunalı **” NF 171-15

“y  mu ammed turg l **baralı **” NF 8-13

“bu ana dan yalın a  do du  ol ana dan da ı yalın a  **do a-sen**” BH 144a-23

“her g n bir ma rib  altun de s n b ŗu   ltında  z zam nda  ok ni‘met issi ** lasın**” M
B.35a-4

“kim bu ay oruçın dutar erse ve bunun içinde saña tā‘at kılar erse buları **yarlıgayasın**”
BH 50a-14

“dilerem anuñ hālin baña **bildiyesin**” M B.57a-2

“bu gez şart oldur ki her ne kim pādīšāh vire baña viresin ve hıyāneti göñlünden
çıkarasın” M B.55a-14

“gendü maşlahatunđa benüm maşlahatum yig **göresin**” M B.34b-4

“sen anı **götüresin** düşmiş iken
ol saña karşı biter olur diken” G 1660

“dilerem ki cümle tıyūra tercümān olup pādīšāhlık düzenin dutup halāyık işin **bitüresin**”
M B.67a-4

“gerekdür ki her hālde sen ihtiyāt-ıla **olasın**” M B.53a-12

“iki şüret bir birin kuçmış-durur
şöyle kuçmış **şanasın** diri durur” YZ 17b-486

“ger anuñ vasfı-y-ıla mevsüf **olasın**
aña irişmeklige yol bulasın” İ-231

“‘ākıbet hayret barmağın ısırup hacıl **kalasın**” M B.50a-11

“nā-gāh ölmeye ki hîle ferzînin eyle bırağa-ki sen çok fîl-ile oynayup ilerü **iltmeyesin**”
M B.50a-10

“‘azîz-i men düşmānlık hālinden öğüt birgil özünge kim ud **ketürmeyesin**” BH 82a-26

“ol çok çeri üstine belā yağmurun yağdura başuñ selāmet kırtılduğına rāzî **olasız**” M
B.42b-11

“geçmişler firākı ödın anlaruñ vişāli suyla **söyindüresiz**” M B.67a-1

“kaçan kim dileseniz kim kur‘ān **okıya-sız**” BH 160a-20

“**vère** köşkler köşk içinde taht yüce
hem döşekler döşenmiş uçdan uca” YZ 28b-814

“üstünge haķ rahmeti **yağadura**
tal‘at ayı karşıuñ **toğadura**” G 1082

“vëribigil oğlumu gelsün baña
dün ü gün eyü du‘ā **ola** saña” YZ 43b-1258

“her kişi kim anuñ adların bile
dünya vü ‘uķbāda ol rahmet **bula**” İ-117

“her ki genç **dirile** genç ölür” M B.56b-12

“kovası ya bağı olmasa su tartmağa revādur kim teyemmüm **ide** ve namāz **kıla**” KG 12b-4

“eger elin vurup burnı yire degmese ‘özürsüz namāz revā **ola**” KG 17a-3

“her kim bile aḡdura ve ta‘bīrin **ide** pādīşāh biḡ altun **vire**” M N.54a-6

“her ki kendü eksügin **bilüdura**
durmadın rahmet aḡa **gelüdura**” G 898

“çün yūsufı yoḡladılar devede
kaçmış ol ḡul dēdiler feryād **ēde**” YZ 9a-238

“ḡayu aydı ḡan tutmış emdi munı
aça birḡü ekçek aḡıtḡu ḡanı” KB 1058

“immā ḡāşlar birlemegi ol durur kim dört neseden **ayrıla** kendü yaluḡuz **ḡala**” BH 6b-2

“oḡlum ḡiçidür pādīşāhlıḡı **başarımaya**” M B.12a-8

“ḡarincadan ḡor cānavar **olmaya**” M S.9-8

“sevmedük yire kişi rāz açmaya
ger açarsa sözi anda **geçmeye**” G 2751

“it dilkü kürkin yırtmaya” M B.40a-1

“inşāf oldur ki kişi belāyı gendüye revā göre dostın belā çengāline urup vebāle **girmeye**”
M B.58b-5

“bu işi ḡardaşlarına **diyem** nice gerekse ideler” M B.54a-1

“mü‘minler ḡamusı teḡri ta‘ālā dīzārın göreler şeksüz ve ḡümansuz **bileler**” KG 3b-6

“abdest almağa ya içmege yaramaya meḡer ḡavara vireler ya balçık **yoḡuralar** ya yir su-
layalar” KG 6a-7

“āḡir bunı rāy-ı şavāb gördi ḡareket idüp gendü vilāyeti dāyiresinden çıkup āḡar yire
varup sākin olmaḡıla ḡarındaşı ve gendü emn üzre **olalar**” M S.5-9

“ḡayf olmaya mı kim bunun gibi cānavara bıçak **çalalar**” M B.11a-4

“çün bizi alup ol deḡizi ısrā **geçeler**” M B.9b-3

“gördiler kim ḡāfle ḡonmış ḡuyuya
yüḡrüşüben **yételer** ol araya” YZ 8a-205

“ḡamu ‘ālem dirilür erse boynından ol boḡmaḡı **kiderümeyeler**” BH 113a-13

“virdüḡin daḡı minnet **ḡılmayalar**” M B.42b-14

“tā olmaya kim ḡāciḡler yā vezīrlar rişvet alup kimse ḡönlin saḡlayup mazlüm ḡālin **bil-
dürmeyeler**” M B.38b-2

“her çend ki eyü va‘de ve dostlık göstere yağmursuz bulut gibi hergiz **inanmayalar**” M B.42b-14

- **/-All+/ Sıfat Fiilli Yapılar**

“kim düşmen kanın dökölüm ve ilin elinden alup yurd **idinelüm**” M B.44a-2

“hevā vehāmetinden **kurtılalum**” M B.44a-3

“vezīr ile fağfūra **ündeyelüm**

bugün kuluñuza tıruñ **diyelüm**” SN 1088

“köni baralım nom **işidelim**” MYT 23-8

“kirü āyet başına **kayıtğalum**” BH 51a-20

“kadırğayı kübeye **kısduralum**

şu üstinde bir od **başduralum**” SN 3201

“baş üstine varalum **isteyelüm**

baş altına biz taş yastayalum” SN 2846

“anı ündep bunda **şoralum** düşün

bize ol ħod eydivêrür görmüşin” YZ 2b-35

- **/-sA+/ Sıfat Fiilli Yapılar**

“ey arığ kullarım men tileyür-men kim yer yüzinde bir ħalife **yaratsam**” NF 277-1

“**görseñe** kim bay u kim yoksul-durur

kimi begdür kimi aña ħul-durur” G 3846

“bārī bu ni‘metlerden birez nesne bu gelen ħonuk ħaħkıçun şarf **olınsa**” M S.15-6

“böyle oğul olmaħdan olmaħ yegdür **öldürseñe**” DK 11b-11

- **/-AcAk+/ Sıfat Fiilli Yapılar**

“bilmezüz ki her bir kişi ne **idecekdür**” M B.46a-9

- **/-p+/ Sıfat Fiilli Yapılar**

“naẓm itip körkli du‘ālar zātına

tañ hediye **keltürüp-men** atına” GT 7a-11

“men anı körgeli **kelip-men**” KE 204v-8

“mundağ kerāmetlīg muħammedni kökge **aşurup-men**” KE 211r-10

“tüş **körüp-miz**” KE 88r-12

“maña köp altun **yumşap sen**” OKD 23-1

“baluknı yahşı **saklap sen**” OKD 23-2

“ey ferişte sen ħalat **ķılıp-sen**” KE 191r-15

- “sen anı yüz aķçaĝa **alıp-sen**” GT 295-7
- “ķankısının cevheri ĝalib-durur
kim seni kendüzine **alıp-durur**” G 2144
- “şeyh-i zengānī rahmetu'l-lāhi ‘aleyh semā’ ı āhir ‘ömrinde men’ **edüpdür**” K 101b-3
- “bu oturan begler her biri oturduĝı yeri kılıcıyla etmegiyle **alıpdur**” DK 129a-7
- “ķarşu yatan ķara taĝum **yıkılıpdur** ozan” DK 54a-10
- “ten içindedür bularuñ tahtları
dünya üzre **açılıpdur** bahtları” G 782
- “nitekim şol cānavarlar ķuruya
öğrenüpdür anı ķop girmez suya” G 791
- “devlet ü mihnet bile cānı bile
ķarışıpdur hayr u şer ķanı bile” G 1387
- “sekseni gelmiş-durur bir yıl gibi
bir yıl içinde **düşüpdür** tertibi” G 1947
- “ol ki topraķdur **durupdur** ortada
topraĝı su **ķaplamışdur** iy dede” G 2648
- “lebi ki ķana **gelüpdür** yüregümün ķanına” KBD 127-3
- “biñ ayĝır **dileyüpdür** kim kısrāĝa aşmamış ola” DK 45a-9
- “illā ol kişiler ki ezelde başlarına cehenneme girmek **yazılıpdur**” SAKT 488b-3
- “şükr ol tañrıya ki cemī’ ‘ālemleri **yaradupdur**” SAKT 489a-6
- “anuñ gibi gül-istānı şikār-gāh **idinüpdür**” M B.40b-13
- “tenüm ĥasta göñlüm **gidüpdür** bugün
beni ‘ışķ gör kim **nidüpdür** bugün” SN 750
- “biçin vakti kilip buĝday **yetip-tür**
közün aç uyķudan kim tañ **atıp-tur**” GT 271-6
- “emīrün sözini tercüme **edüptürler**” K 19b-4
- **/-DUk+/ Sıfat Fiilli Yapılar**
- “ol haber kim **gelmedükdür** dillere
uşbu dilden yayılısar illere” G 6001

3.1.2.3. Fiil-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Sıfat Fiil Eki+Tamlanan+Teklik/Çokluk Eki+Hâl Eki+Cevher Ek Fiili-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Sıfat Fiil Eki+Tamlanan+Teklik/Çokluk Eki+Hâl Eki+Cevher Ek Fiili-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Geniş Zaman Eki+Şahıs Eki+Teklik/Çokluk Eki

“kaçan ay batdı erse bu yime toğar **batar ermiş**” KE 38v-8

“bu kuyuya düşenün birisi ip issi birle **bilişür ermiş**” BH 8b-12

“pes bu hikâyetden ma'lûm oldu ki rûzigâr pâdişâh hatırına muvâfık devrân **ider imiş**” M S.16-16

“aarîb bulınmasa şehir halkı arasına kur'a **bırağurlar-ı**” M B.13b-6

“ol şehirde resm eyleyimiş ki her yıl bir bellü günde bir garîb kişi kurbân **eylerlermiş**” M B.13b-5

3.1.2.4. İsim+Teklik/Çokluk Eki+Hâl Eki+Cevher Ek Fiili-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Geniş Zaman Eki+Şahıs Eki+Teklik/Çokluk Eki

“köñülteki küşüşin alku kızlar arasına tağ başğukı **teg erür siz**” AY VII-824

“menin alp sakınguluk bilge biliglig viçinim **bar erür**” AY VIII 971-972

“ayığ irinç yarlıg umuğsuz mağsız emgeklig tınlıglar öğinte kañında tağı yegrek adasında tudasında ara kirür özgürür al çeviş bilge bilig kazğanç ertinü öküş kazğanmış üçün bögölüg erdemke **tidıgsız erür**” KİP 189

“bilmek ülgülemek bölmek bilge bilig tip bolar törteğü **barça erür**” Üİ 108a-16

“köp ığaç öre turur

aşırağı mivesi bar

kamuğ iş **ırabtın erür**

kılnuñ ne sakıncı bar” ETŞ 32 1

“**ançulayu erür** menin eşidmişim” SİT U 376-7

“monuñ uğrayu tıltağı ezügçi yonağçı **kişi erür**” AY VIII 1582-1584

“anıñda basa kör oğul kız turur

oğul kız yükin yüdmek **emgek erür**” KB 3582

“neñ **nom ermez**” AY VII-051

“neñ ertmiş **üd ermez**” AY VII-052

“içdin sıñarkı burқан nomındakılarka taşdın sıñar ters azağ nomluğlarka yomkıka bilgülük üçün anın **kergek ermez**” Üİ 101b-5

“bu oğlan ‘ömri bāğından yimiş yimişi **yok turur**” GT 13a-3

“‘ilm istemek **fari̇za turur** tegme bir musulmān er üze taķı tegme bir musulmān ḥatun üze” NF 229-6

“uluğ **yaşlıg turur** eki közi körmes bolup turur” NF 8-14

“tağrı te‘ālā bir u **bar turur** aña ortaķ revā ermez” NF 51-5

“ewündin bizke tegi **bāzār turur**” NF 432-5

“ol sebebdin saña ‘āšī bolurlar yaratğanıñ **evla turur** tediler” ŞT 67a-2

“yā cebre’ il bu **kim turur**” NF 54-7

“bu ni **taş turur** kim meni munuñ bilen urduñ” GT 32b-2

“ol teşrīf-i qabūl kim buyurduñuz bu ḥulnıñ anıñ icābetine imkānı **yok turur**” GT 36a-10

“bu sözni köñül iyelerinden bir kim-irse işitip ayttı ḥaķ ta‘ālā ḥazratında ḥullarınıñ ‘ameliniñ cezāsı bu mişāl **öze turur**” GT 37a-11

“yatsu namāzı vaķti oldur kim şafaķ batsa tākim ṭān atıncadur ve yatsu namāzı **vaķti turur**” KG 18a-1

“immā tağrıyı birlemek iki **dürlü durur**” BH 6a-20

“susuzlıķdan bağırlar bişdügi **kün durur**” BH 11b-17

“anuñ üçün kim ramażān ayı size **konuğ durur**” BH 41a-2

“yā mü’ minler oruç dutmak size şadaķa birmekden **yigrek durur**” BH 47a-9

“tağrı ‘ilmin **hōş-durur** bilse kişi işlese anuñ-ıla her bir işi” G 2770

“söz ki söylendi atılmış **oğ-durur** anı döndürmege dermān yok-durur” İ-867

“bini iste kim günāhum **çok-durur** arada bir hayr işüm yok-durur” İ-276

“velīkin dāyimi vacıb degül durur bizüm aşhabumuz ḫatında kim beyğamber yarenleridi ve mālīk ḫatında **vacıb durur**” KG 4b-10

“cān **lāṭif durur**” BH 116b-2

“ay sözi tatlı yūzi ḫutlı özi kāmīl benim ‘aybım iñen **köptür**” GT 44b-2

“şöyle kim dirler aña **yokdur** mekān daḥı ne hayyız var aña ne zemān” İ-122

“‘āşķunḍa baña belā **şafādur**

hep eyledüğün cefâ **vefâdur**” HŞ 1003

“**girçekdür** nevhara bu töhmetden arudur” M B.12a-2

“şek degül kim bu kıardaşıklıdan murâd toğru **yârdur**” M B.15a-4

““âkıl-ısañ birliğe ulaşığör
ne ki devlet var-ısa **birlikdedür**” G 385

“pes bir **evdendür** bu cümle mevcudât
muhtelif düşmişdür illâ mahlukât” G 656

“hîç kıarındaşıdan kesilmege mecâlim **yokdur**” M S.11-11

“erenler **ortakdur** üç nesneye” KG 98a-1

“kışı gendü mâlına taşarruf endâze ile **gerekdür**” M S.8-9

“aşlan enügi yine **aşlandur**” DK 123a-4

“bes kaçan erenler ‘ilm öğrenür olsalar eyle gerek kim niyyeti dürüst kıla ve niyyeti dürüst
kıılmağ üç **nesnedür**” KG 2a-3

“teñri ‘azze ve celleyi ögmeklikdür secde kıılmağ bu yirde **vâcıbdur**” KG 32a-14

“birince aşhâb eyitmişler kim ayruk kıanlar dağı **buncılayundur**” KG 8b-9

“lîkin biñ göz-ile seni ağlamağ gerek ki başîretün gözi açuğ **degüldür**” M B.15b-9

“bizüm şeklümüz heybeti anlaruñ nihâdında **kâyımdür**” M B.39b-1

“bundan fülân mağâm **yıgdür**” M B.41a-14

“bu meşel-i **meşhürdur** ki it it-ile talaşur ve birbirin ısırur” M B.43b-7

“**ümîddür** ki senün ‘afvuñ benüm cürmümden ğalib ola” M B.55a-13

“şimdi ol arslan **pâdişâhdur**” M B.43b-1

““âşığda ne iş ki ola şâhâne **gerekdür**” KBD 1152-1

“benüm erüm gey **mu‘abbirdür** illâ bir yavuz hūyı vardur” M B.54a-6

“ümîd kıapusı **açuğdur**” M B.66b-2

“esnegen bars men kıamuş âra başım antağ **alp men**” IB 10

“ol oğlanı aldı ol **yalan-men** diyen urağuta birdi” BH 129b-16

“eger ehli diyüp kirü alırısam cefâ kıılmış bolur-men **kerîm-men rağîm-men ğalîm-men**” BH 106b-13

“yâ muğammed uğdurğıl kıullaruma kim men ğafûr rağîm **tağrı-men**” BH 141a-22

“men saña **yakın-men**” BH 148a-3

“ğak te‘âlâ bilür kim kaçacak **degül-men**” K 58b-8

“ol benüm tağrımdur **benven** kıulı

böyle diyüp kimse ırmaz yohsulı” G 5136

“biz kendü günāhumuza **muķırruz**” K 61a-15

“sen hoş bilür **tağrı-sen**” BH 14a-13

“sen maña **yaķın-sen**” BH 148a-3

“sen ‘ālemler halkın yaratğan **hālİK-sen**” BH 115b-6

“yā kulum eger dilek içinde ayruķsı ersen ‘ilm içinde ayruķsı **degül-sen**” BH 112b-22

“yā allāh sen **münezzehsin** barça ‘aybdan” SAKT 5b-6

“iy hūdāvend sen **padişahsın**” M B.8b-13

“uķuşluğ uķuşķa ayur ay isim
ne edgü **isim sen** itigli isim” KB 1862

“mazhar ol isme çü sensin bī-gümān
bu mezāhirden **mukaddemsin** ayān” İ-207

“buyruğuma muṭī ve nehyümden **ırakşın**” M B.58b-1

“tetik yaruķ edremlig sarasvati teñri kıızıya kişili teñrili kuvrağnıñ ayağın alğalı **teğimlig siz**” AY VII-542

“bu az **söz ol** ol kim ayıtmışķa öz
cevab birse sözke yanut kılsa söz” KB 1006

“amrak öğüküm yer teñri törümüşte berü bay yeme bar yok çığay yeme **bar**” PKPH VI-1

“men muħammedke sormışım **yok**” NF 14-6

“az cevır körüp köp yılğı ni ‘met haķķın unutup vefāsızlık itmek mürüvvet **degül**” GT 36b-1

“uğrak eri **tığlak**
yimi anın **oğlak**
sūti üze **sağrak**
yiri taķı **ağlak**” DLT 205

“adı yahūda imiş sizden **ulu**
vērđi haber baña bu şā‘ belgülü” YZ 44b-1301

“bir ferişte bir kadeh tutmuş ulu
kadehün içi şarāb-ıla **tolu**” YZ 50a-1462

“görmeyene gösterüdurmak gerek
tālİbe matlūb diyüdurmak **gerek**” G 7840

“ne **bahtlu** sizün cānuğuz” M B.57a-6

“söyler eydür bu **degül** benüm begüm
uyur-iken düşde üç kez gördüğüm” YZ 13b-364
“gönli **diri** devleti **uyanuk**” M B.8a-13
“küz **keligi** yāyın **belgölüg**” DLT 414

3.1.2.5. İsim+Teklik/Çokluk Eki+İyelik Eki+Teklik/Çokluk Eki+Hâl Eki+Cevher Ek Fiili-Olumluluk / Olumsuzluk Eki-Geniş Zaman Eki+Şahıs Eki+Teklik / Çokluk Eki

“senün ebeğ kim benüm **anamdur**” K 31-2
“bu benim **şuratım turur** kim hak te‘ālā meni bu şurat üze yaratıp turur tedi” NF 57-14
“receb minüm ayum durur kul minüm kulum durur rahmet minüm **rahmetüm durur**” BH 20b-16
“munta toğup kızartmış temirliğ vijirliğ **tırnaklarımız erür**” MYT 62-11
“özeliksiz burkanların **yarlığı erür**” ETŞ 15 37
“muna bu mat muğadinçığ **edgün erür**” ETŞ 15 57
“ol dörtte birisi dünyā durur kim kuluğ keçüdi durur ikinci halk durur kim bendenün **yoldaşı durur**” BH 6b-3
“könilik hak **rızasıdur** köni bol
seni makşūduğa iltür köni yol” GT 25b-9
“bir nesne bile anuğ ‘ilmi tağrı ta‘ālā **katındadır**” SAKT 631a-6
“her ne dersen dükeli şefkat ve muhabbet **bābındandır**” M B.14b-2
“uşır otın etiglig ev **içinte erür siz**” AY VII-548
“devlet **issidür** hakikat ol kişi
pādişāha lāyık olmışdur işi” G 840
“anıñ üçün kaşğa çoranıñ **oğlanları turur**” ŞT 105b-11
“kaydın kelip siz kimniñ **oğlanları turur siz**” KE 93v-13
“latif çemenler ve dürlü yimişler çok şanasın uçmak **ravzasıdur**” M B.40b-9
“bu kün tārīh minde yetmiş birde ve sıçğan **yılı turur**” ŞT 74b-18
“kamağlığı siz **anası siz** yarlıkar siz” ETŞ 15 29
“oşbu bir içim su-y-ıla senün **konuğunam**” K 31a-1
“yertinçüte yadılmış çavıkmış uluğ **atınız ol**” AY VII-544
“yūsuf eydür ya‘kūb nebī **oğlıyam**

ceddüm işhak ibrahīm **aşlıyam**” YZ 14b-5y

“gönlüm eydür allah allah gitmegil

ben **hazīnenven** senüñ terk itmegil” G 5501

“ol göñül kim **yoldaşuñvan** dir idi

gelmez idi dek beni aldar idi” G 5608

“eytdüm aña biz şehinşeh kulıvuz

sanma kim ayruk kişi **maḳbūlıvuz**” MT 3706

“çok kişi işidiçek tañlar sözi

kuluvuz anuñ ki ol añlar sözi” MT 4431

“bilgil kim dūkelümüz sefer **yarağındavuz**” K 59a-14

“yā kulum rahmet ve mağfıret minüm ‘**izzetüm** ve receb minüm **ayum**” BH 20a-8

3.1.2.6. İsim+Teklik/Çokluk Eki+Hâl Eki+Cevher Ek Fiili-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Sıfat Fiil Eki+Tamlanan+Teklik/Çokluk Eki+Hâl Eki+Cevher Ek Fiili-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Geniş Zaman Eki+Şahıs Eki+Teklik/Çokluk Eki

“bu ne emgeklig **yer ermiş** neglik toğdum men” PKPH V-1

“ben baña **perde-y-imişem** añladum

añlayıçak işbu işi tañladum” G 5585

“bildün alplık dünyada **niçe-y-imiş**

diñle imdi dīn içinde **ne-y-imiş** G 8553

“añladum **sultān-ımış** bildüm anı

mışra gel dēdi bulasın sen beni” YZ 13a-341

“bağdı gördi gönlek arddan yırtılmış

koṭīfar bildi zelīhā **suçluymış**” YZ 20a-562

“yūsuf eydür eltünüz ol şūrata

ğardaşı dēr **var-ımış** ol şıfata” YZ 37b-1087

“adı yūsuf atası ya ‘kūb nebī

yoğ-ımış ken ‘ān’da hēc anuñ gibi” YZ 38a-1100

“od bularuñ birliğinde **naḳş imiş**

birikene cümle devlet **bahş imiş**” G 542

“beyrek eydür pay bīcān begüñ bir kıızı **varımış** anı görmege geldim” DK 41a-7

3.1.2.7. İsim+Teklik/Çokluk Eki+Hâl Eki+Cevher Ek Fiili-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Sıfat Fiil Eki+Tamlanan+Teklik/Çokluk Eki+Hâl Eki+Cevher Ek Fiili-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Sıfat Fiil Eki+Tamlanan+Teklik/Çokluk Eki+Hâl Eki+Cevher Ek Fiili-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Geniş Zaman Eki+Şahıs Eki+Teklik/Çokluk Eki

“neñ yirdeki қағанлығы bodunқа бинтегі бар ерсер не буңы **бар ертеңи ерmiş**” T 7 (57)

3.2. Tarihi Metinlerden Mekân Birimi Ekleri Örnekleri

3.2.1. Birinci Şahıs Ekleri

3.2.1.1. /+m/

- **Fiil-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Geçmiş Zaman Eki+m+Ø**

“teñri teg teñride bolmış türük bilge қаған bu ödke **olurtum**” KT G 1

“tört bulundakı bodanığ қоп бар **құltım**” KT D 30

“bilig eşi çab eşi ben **körtim**” T B-7

“ne emgeklig yer ermiş neglük **toğdum** men” PKPH V-1

“tegin köni savlıg üçün **bultum** ögüküm” PKPH LV-2

“uğu барıp үкüş **iwdim**

telim yörip küçi **kewdim**

atım birle tegi **ewdim**

mini körüp түсі ағdı” DLT 87

“kara tünüg **keçürsedim**

ағır үні **uçursadım**

yetigenig қаçar sādım

saқış içre күнüm toғdı” DLT 456

“nomluğ etüzin **igitdim**” MYT 22-16

“kentü on edgü қılıң **küzetdürtüm**” MYT 45-11

“bayat atı birle sözüг **başladım**

görütgen igidgen keçürgen idim” KB 1

“kutlu olsun der saңa **bağısladum**

saңa verdüm bu құлı key **işledüm**” YZ 14a-13

“ova қışлап қırда yayлап балқан **aşdum**” ŞT 100b-4

- “ötün kıldılar erse anlarının ötünlerini kabûl **kıldım**” ŞT 65b-15
- “ol kün cāhıñ büyük idi korktım imdi bu kün seni kuyuda körüp fırsatnı ğanīmet **kördüm**” GT 32b-5
- “tañrı yibergeñ ferişte-men saña oğul bağışlayayın teyü **keldim**” KE 169r-21
- “neteg yıǵılamas-men atadın anadın adrıldım kıl bolup **satıldım**” KE 79r-14
- “yedi başlu ejderhāya yetüp **vardum**” DK 141a-7
- “aķ hışār kıl‘asınuñ burcın **yıķdum**” DK 142a-2
- “yā abū mūsā kōpgıl taķı ol kimerseke kapağnı açğıl taķı aña uçtmañ birle bişarat bergil tedi erse men taķı **koptum** kapağnı **açtım**” NF 126-12
- “ben uşlulardan ve rüzigār şınamış kişilerden **işitdüm**” M B.46a-4
- “kañımız eçimiz kazğanmış bodan atı küsi yok bolmazun tiyin türük bodan üçün tün **udımadım** küntüz **olurmadım**” BK D 22
- “taluyka kiçig **tegmedim**” KT G 3
- “nelük tirdim erdi bu altun kümüş
nelük **kılmadım** men çıǵayka ülüş” KB 1129
- “oñ atanda men senüñ oñuñı **yarmadım mı**” DK 60a-10
- “güreşde men seni **başmadım mı**” DK 60a-11
- “oyandım **bulamadım** oldum delü
ağladım dün gün o yıl zārī kılı” YZ 18a-1
- “yā rabbenā ben **azdurmadım** özini līkin kendüsi rahmetden ırak azğunlıķdaydı” SAKT 560b-4
- “yā resūlallāh men hēç musulmān bolmışdın soñ kāfırlıķ kılmadım muhlis bolmışdın soñ hēç munāfıklıķ **kılmadım**” NF 48-15
- “kendüm itdüm ihtiyār eyyām-ı hecrüñ **bilmedüm**
āh kim elden düşürdüm sāğar-ı germiyyetüm” HŞ 1073
- “sulţān yaşı uzun bolsun barçanı rāzī kıldım illā hasūdñı rāzī **kıla bilmedim**” GT 15b-9
- **Fiil-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Geçmiş Zaman Eki+m+Iz**
- “üçünç bolçuda oğuz birle **sünüşdümüz**” KT K 6
- “kırkız kağanın **ölürtümüz** ilin **altımız**” KT D 36
- “kırkız bodanıñ **uda basdımız** kağanın birle soña yışda sünüşdümüz” KT D 35
- “ol yılka türgiş tapa altun yışığ tağa ertiş ügüzüg keçe **yorıdımız**” KT D 37
- “yolluğ tigin **bitidimiz**” KT GB

- “anṭağ ödke ökünüp kültiginig az erin irtürü **ıtımız**” KT D 40
- “ilgerü qadırқан yısığ aṣa bodanıḡ anṭa **konturtumuz** anṭa **itdimiz**” KT D 21
- “ol süḡ anṭa yok **kışdımız** bir otuz yaşıḡa ṡaṡa seḡünke **sünüşdümüz**” KT D 32
- “istem tutṡı edḡü yıldıız isilḡü **kaltımız**” ETŞ 13-A D 148
- “uṡa bilü umamaḡtın oḡatıp **kaltımız**” ETŞ 13-A E 133
- “yana tegimsiz kışilerig **aşatdımız**” NYT 74-63
- “kimi içre oldurup
ıla suwın **keçtimiz**
uygur tapa başlanıp
mıḡlaḡ ilin **açtımız**” DLT 448
- “yirin suvın baḡın borluḡın erin atın **oqlatdımız**” MYT 69-16
- “uluḡ bulunṡ kılınṡa **tegdimiz**” MYT 89-48
- “ol buyan edḡü kılınṡ küçinte yıldı ajunınṡaḡı emḡekimizdin ozup ḡutrulup kışı körklüḡ
bolṡumuz” AY 435
- “teḡri yarlıḡaduk üçün üküṡ teyin biz **ḡorḡmadımız**” T B-41
- “seḡrem sanlıḡ edin tavarın artattımız ayamadımız **açınmadımız**” MYT 69-16
- **Fiil-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Sıfat Fiil Eki+Tamlanan+Teklik/Çokluk Eki+Hâl Eki+Cevher Ek Fiili-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Geçmiş Zaman Eki+m+Ø**
- “ol kün yūsuf ornıḡa men bolsam erdi zindāndın terk **çıḡḡay erdim**” KE 90v-9
- “ala gözlü gelin alam **deridüm**” DK 72a-1
- “didi kim ol hazrete **irmiş-idüm**
bī-hicāb ol dōst yūzin **görmüş-idüm**” G 3804
- “kim yalınṡaḡ düşmüş-idüm ḡuyıya
gider-idüm ḡuyı dibinde suya” G 3799
- **İsim+Teklik/Çokluk Eki+Hâl Eki+Cevher Ek Fiili-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Geçmiş Zaman Eki+m+Ø**
- “anta ayḡuṡı yeme ben ertim yaḡıṡısı yeme **ben ertim**” T G-50
- **İsim+Teklik/Çokluk Eki+Hâl Eki+Cevher Ek Fiili-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Geçmiş Zaman Eki+m+Iz**
- “biz iki **biḡ ertimiz**” T G-16

- **Fiil-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Sıfat Fiil Eki+Tamlanan+Teklik/Çokluk Eki+Hâl Eki+Cevher Ek Fiili-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Geçmiş Zaman Eki+m+Iz**

“ağı barım alkınsar uvatsar yazukka tüşe **teginmegey ertimiz**” PKPH VIII-1

“çuğay kuzın kara kumıg **olurur ertimiz**” T B-7

- **Fiil-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Geniş Zaman Eki+m+Ø**

“ben gendü haķırlıgum ve āvcınuğ önegüligin **bilürem**” M B.10b-13

“imdi **dilerem** ki bu işüñ taħķıķın baña bildüresin” M B.9a-4

“peygāmbēr ‘aleyhi's-selām eyitdi kim yā fülān uşbu günü görür misin ki üzerümüzdedür ol gişi eyitdi **görürem**” KG 118b 1

“kara ıonlu kāfire at **deperem**” DK 107a-10

“at demezem saña kartaş **derem**” DK 51b-9

“katı kazab **ederem** şimdi saña” DK 9a-1

“zelha eydür atañı **ağırlaram**

ver ki destür ol sarāya ünderem” YZ 49a-13

“cebre’ıl eydür yūsuf geldüm saña

şoraram birkaç şoru eytgil baña” YZ 23a-4

“men kazandan **dönmezem**” DK 150a-12

“yoldaşlarımı çıkarmayınca hişārı almayınca murāda **ermezem**” DK 61b-13

“yūsuf eydür suçsuzını **ıutmazam**

suçsuzı tutup zālimden olmazam” YZ 40b-6

“ya ‘ķüb eydür ümmīdümi **kesmezem**

hālıķuma yalvaruram **diñmezem**” YZ 42b-1

“der yahūda siz varuğ ben **varmazam**

bünyāmīni yaluğuz **ķoyamazam**” YZ 41b-1

“aruķvan semīz loķma **yudımazam**

bu kaç nesneyi hergiz idimezem” SN 5664

“kazana men ‘āsī **olmazam** deyü and içdi” DK 150a-7

“hīç bu belādan ķurtılmağa çäre **bulımazam**” M B.2b-9

- **Fiil-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Sıfat Fiil Eki+Tamlanan+Teklik/Çokluk Eki+Hâl Eki+Cevher Ek Fiili-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Geniş Zaman Eki+m+Ø**

“iy arındaş varacak yirümüz ırağrakdur hem ben dağı **armışam**” M B.2b-13

“ağ şakallu ocaları ok **ağlatmışam**” DK 118b-5

“men azanuğ ni‘ metini ok **yemişem**” DK 150a-8

“edgü yavlak bolsar birle **bolalım**” PKPH XXX-3

“ol ertin biziğe ada tuda kelti erki monta turmalım adın otluğ suvluğ hualığ eeklig yer-
ke **baralım**” ADFH T. II Y. 52 148

“gelüğ oğlanı babasına **ovlayalım**” DK 11a-11

“av **avlayalım** uş **uşlayalım** şığın geyik **yıalım**” DK 20a-12

“siz dağı nefsleriğüz işteğüz andan şonra du‘ā **edelüm**” SAKT 56a-6

“ün bunuğ gibi hünerüğ var söyle **işidelüm**” M S.18-4

“ottuz iip **ıralım**
yokar opup **sekrelim**
arсланlayu **kükrelim**
atı sakın **sewnelim**” DLT 73

“ol üç açan ögleşip altun yış üze **abışalım** temiş” T D-20

“birer buran edgülerin ür ödün **ögelim**” ETş 13-A 12

“kin şonısın ılmağua **kilileşelim**” ETş 13-A 20

“teğri bilge ağanta **adrılmalım**” O-11

“amtı kentü kentü ergülük evke **baralım**” MYT 12-32

“teğrim biz amtı uanşi im pusarka tapığ uduğ **tegürelim**” KİP 156

“eyitdiler **ığırdalım** ildür” M B.54a-4

“gelüğ imdi tevekkül tağrıya toğru ılup savaş yarağın **ılalım**” M B.49b-14

“ünkü bildüğ nie-y-imış ‘ālemi
imdi bir gel şerh **idelüm** ādemo” G 1290

“**görelüm** anısıdur bāı alan
hem bilelüm ne-y-imış fānı olan” G 1277

“bu yerde sehv varmış sözüümüze
eydelüm ol uyunuğ vaşfın size” YZ 5a-1

“nicedür ol ikāyet buyuruğ **işidelüm**” M S.17-4

“değeyelüm iş ne durur **bilelüm**
pes aça lāyık āresin ılalım” SN 2513

“ol oda atmış-ıdı nemrüd beni

ķanda **bulam** bir daķı ben şol ğüni” G 3784

“sözi muķtasar **getüreyim** dile

ķazne mālī cümle geldi dek ile” YZ 14a-10

“ķülli yavu ķılmış-ıdum ben beni

ķanda **ġörem** bir daķı ben şol ğüni” G 3802

“sen ķadġurmaġıl men ķatunlarnı **ıġġam**” KE 243v-6

“eger bińde birin **diyem** dostlaruń tākātı olmaya anı işitmeġe” M B.2a-9

“ķün bu mehlekeden **ķurtılam** ölince ķulluġuńı ġendüzüme vācib ġörem ve tākātun tāvķın boynuma **daķam**” M B.10b-9

“ben bu nesneyi anuń-ķun ġötürerem issin isteyüp ġirü **verem**” KG 134a-15

“bir daķı deniz seferin idersen ġirü ġeliceķ seni **everem** ķok māl virüp bir ulu ġvoca ķızın **alıvirem**” M B.8b-1

“ġirü ķalanın daķı bulıcaķ **eydivirem**” M B.6a-14

“tākı anuń bu bātıl endīşesinüń ķuşurını pādīşāh önińde ızhār **eyleyem**” M S.7-3

“ne ķāre ķılam bilmezem neyleyem

bu rāzı eyit kim kime **söyleyem**” SN 1408

“saķa ben doġru **yol ġöstereyim** tańrınuń ma‘rifetine tākı andan ķorķasın” SAKT 630b-2

“ķoyuń ķullar řafında **olturayım**” GT 29a-12

“eger bireġünüń ķulı ya ķaravaşı olsa and içse kim **şatmayam** ve **baġıřlamayam** ve āzād ķılam dise imdi diler kim ġendü mülkinden ķıķara” KG 157b-15

“naķař dir ki ben şaşra **ġidiserem**

saķa diyeyin bil ki nidiserem” SN 1358

- **İsim+Teklik/Çokluk Eki+Hāl Eki+Cevher Ek Fiili-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Geniş Zaman Eki+m+Ø**

“ben yitmiş yaşar **ķiřiyem**” M B.16a-3

“řahnādan ķorķaram ve bu işde baġıl **degülem**” M B.16b-1

“şunca ķıldı dedüġi **benem** aķa

uşbu söz ‘ibret yeter saķa” YZ 8a-1

- **İsim+Teklik/Çokluk Eki+Hāl Eki+Cevher Ek Fiili-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Geniş Zaman Eki+m+Iz**

“biz onağı bir **karındaş-miz**” KE 63r-3

3.2.1.2. /+me/

- **Fiil-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Geniş Zaman Eki+me+n**

“bar bolmışça kılınçımın **ökünürmen**” ETŞ 14-A 12

“bulıdılayı tapıg öze **tapınurmen**” ETŞ 14-A 8

“yig üsdünki ol köñülüg **ilđinürmen**” ETŞ 14-A 20

“ben ança **ter-men**” T B-37

“uluğnı **tiler men**

tawarın **yöler men**

tilekni **bular men**

yılķım añar üplenür” DLT 385

“idişimte ayakımta öñi kaçā **barır men**” IB 42

“olarķa yükünüp munı alķu ançulayı kelmişlerniñ uşnir laķşanlarıntın ünmiş atı kötrülmüş sitatapatiri atlıg utsuķmaksız uluğ yanturdaçını **sözleyür men**” SİT U 9203 113

“kaçır yavlaķ luularnıñ kılınmış arvışların keser men kaçgok **tokıyur men**” SİT 4502-262

“adınlarnıñ süüsin çerigin tıdmaķ sergürmek **kılur men**” SİT U 397 369

“sol emükni alsam oğlanlarığa konaķ bolmış teg **bolur men**” KE 185r-4

“va‘de kılğan buğdaynı bermes sen yana **öltürür men**” KE 103v-1

“amraķ ögüküm seni inçe **sever men**” PKPH VI-7

“neglük **kalır men**” PKPH XXX-1

“anı üçün taluyķa **kirigseyür men**” PKPH XXI-7

“körüklüg kayaga konupan **küzleyür men**” IB 64

“men yime ilig kan ordusında ordu karşı kodup şmnanç **bolur men**” MYT 51-40

“bütürü umasar sizler yetinç uğuşuñuzları birle yok yodun **kılur men**” ADFH II Y. 52 099

“munu **adrılur men** seniñdin bu kün

ulıy barır men ökünçün muñun” KB 1075

“uşbu kim ağızumğa baķmaz turur bolsa çamat çağup çerig çekip duşman **tutar men**” OKD 13-5

“tamuğ içinde bir öğür halāyıķnı **körer-men**” NF 66-12

“h azretinden **oturur-men** onlara doğru yolu   zre” SAKT 153b-1

“g kler ęaybını yerler ęaybını dağı dağı **bil r-men**” SAKT 6a-2

“iblis eyitdi ey  alabum nice ki beni ırak eyled n se ben dağı anlara **bizer-men**” SAKT 278b-4

“g n hlar i lemegi yer y zinde dağı anlaru  bar asını **azdurur-men**” SAKT 278b-5

“soğan ığ k rki e t kelligim te rim ikiley  ayıtu **tegin r-men**” K P 173

“kim  ayu tınlığ bu  uan i im pular erdemin b ğ lenmekin  utadma ın e idser atın atayu tutsar men in e ** olulayur-men**” K P 216

“mu ta  utęarda ı  utluğ tınlığag k rmedin al u adada  utęargu ı adın ığ te ri te risi bur an k rmedin ** l r-men**” MYT-10

“be  ret bir r-men ve **mu tılar-men** sa a” BH 13a-15

“men ol   lden bendeye iki peyk **bir r-men**” BH 18b-9

“ erif ki i-men  ic zdan **kil r men**” GT 42b-1

“ ağataynı  arlat tegen uruğındın **bolur men**”  T 104a-8

“ ayrından  m d tutup ‘u  betinden ** or ar-men**” GT 41a-3

“te ri teb reke ve ta‘  a meni bu memleketke m lik  ıldı **yir-men i er-men bağı lar-men**” GT 30b-6

“il h  **diler-men** kend  nef  mi kim yarlığayasın” BH 50a-13

“ ayu ki i  ę  a  k  lin bertser ol tınlığ tamuluğ bolur oğul  ız a **sanmaz men**” PKPH XI-7

“yarlığ bolmaz erser bu yerde bu yerde yok aru **turmaz men a  a anmaz men**” PKPH XIX-8

“men sizlerni k  ep **el tmez men**” PKPH XXXII-6

“ rtmez ki ilemez ya urmaz **ba urmaz men**” ET  18 42

“ol tirig erken men vez rl kni **almas men**” KE 92r-19

“men b r  ken ‘ n a **barmas men**” KE 98r-21

“t  ‘ lem  alk  bils nler men kimersen   ‘aybından **yigrenmes-men** ve h nerine **imrenmes-men**” BH 18a-10

“mun  s zn  **tutmaz men**” OKD 15-4

“ill  beni yaradan ta rı  stine eger bilsen  z dağı ben m ‘minleri **s rmez-men**” SAKT 398b-7

“men **bilmey men**”  T 71b-15

- **Fiil-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Sıfat Fiil Eki+Tamlanan+Teklik/Çokluk Eki+Hâl Eki+Cevher Ek Fiili-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Geniş Zaman Eki+me+n**

“ötrü men ol uğurta ol tözünler oğlının bo evrişin körüp aña yakın kelip ol mandal kılmış evniñ içinte kirip ol sutsita oluruq anıñ tapıgın uduğın alı **tegingey men**” AY VIII-624

“kamuğ meliklerniñ cānıñ **alğay-men**” KE 137r-21

“eger yibermediñ erse bir tünle erte qopup sihr okın seniñ tapa **ıdğay-men**” KE 99r-18

“birge aş yemes mü erdük tep **yığlay-men**” KE 96r-1

“men yerçilep **elitgey-men**” PKPH LX-2

“ey ‘isī men saña mā’ide **bergey-men**” KE 171v-20

“ol mā’ideni körgendin soñ kim īmān keltürmese men aña bir ‘azāb **kılğay-men**” KE 171v-21

“timürden tağ bolsa yirinden **qopargay-men**” GT 39a-9

“amtı men bu erdini birle barsar men qamağ tınığlarkā artuq asıg tusu **kılu umağay-men**” PKPH XXXIV-7

“men uyğurnıñ qağanı **bola-men**” OKD 12-7

“senlerge **bire-men** yurtum” OKD 42-7

“bunça elṭāf u iḥsān **kılğa men**” BH 19a-3

“her kim minüm için ağlasa közi nūrın **arturğa-men**” BH 100b-23

“men süleymānı cümle süsi birle ve taḥṭı ve ḥayli ve ḥaṣemi birle seniñ ayakuña **ketüre-men**” BH 53b-1

“men āḥiret seferine **barısar-men**” BH 155b-18

“yana saḡnu aldı kör ögdülmişig

ayur men **unıtmış men** edgü ısıg” KB 1577

- **İsim+Teklik/Çokluk Eki+Hâl Eki+Cevher Ek Fiili-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Geniş Zaman Eki+me+n**

“ürün esri toğan **quş men**” IB 4

“üç kün boldı **aç-men**” KE 72v-8

“ey muḥammed men seniñ atañ ‘**abdu’llāh men**” KE 215v-6

“men dāvud peygāmbar oğlı **süleyman men**” NF 64-9

“ben sizden **bīzār-men**” SAKT 189a-1

“men ekki yüz on ekki yıl boldı kim tã‘at ve ‘ibâdat birle **meşğul turur-men** NF 369-10

“men munıñ hârisi **dögül-men**” GT 30b-8

“üstâdımıznıñ benim öze terbiyet hâkkı bar yoksa kuvvetde ve şan‘atda men andan **artuğ-men**” GT 39a-4

“kiçe kündüz sultân hıdmatına **meşğul-men**” GT 41a-2

3.2.1.3. /+vA/

• Fiil-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Geniş Zaman Eki+vA+n(In)

“aceb **görürven** ki kişi bu günü yarına kıoya” M B.6a-8

“lîki birkaç gün başa güygil i yâr

eyle dut kim ben **uyurvan** sen uyar” G 5503

“sen bilürsin yolu dur başla beni

yoldaş idinmek **dilerven** ben seni” G 5516

“geh **eserven** yıl gibi halk üstine

uğrayam dip ya‘ni ol dōst dōstına” G 5632

“otuz oğıl virmiş-idi hak aña

bir key işit gör ki ne **dirven** saña” G 563

“velî ben seni götürmekden **üşenmezven**” M B.6a-1

“tevağkuf ben uş bunda **kılurvanın**¹²²

yakın varur isem **yaılurvanın**” SN 129

“râhatı zahmetlere tatlıyı acı dirlige

degşürüp **yürürvenin** kim yârdan bilem haber” SN 1369

“ben ol resmümüzi **koyamazvanın**

¹²² Salan (2019: 294-295), bu eke mensur metinlerde hiç rastlanmamasından hareketle ekin kullanılışının manzum eserlere özgü olduğu görüşündedir. “+vAnIn” ekinin manzum metinlerde kullanılışı vezin kaygısından kaynaklanmaktadır. Halka hitaben yazılan tıp ve din konulu metinlerde geçmeyişi söz konusu ekin halkın konuşmasında bulunmadığı şeklinde değerlendirmektedir. {+vAnIn} ekinin ortaya çıkışıyla ilgili görüşlerin ilki {+vAn} ekinin vezin ve uyaktan dolayı vasıta kökenli {+In} ekiyle genişletilerek oluşturulduğu görüşüdür. İkincisi, {+vAnIn} ekindeki {+In} biçiminin Eski Anadolu Türkçesinde seyrek kullanılmış olan {+In} teklik 1. kişi ekinden gelen bir biçim olabileceği görüşüdür. Türkçede kolay söyleyişin {+vAn} ekindeki gelişmeyi {+vAnIn} biçiminde genişleme yönünde değil {+vAm, +(y)Am, +m, +In} biçimlerinde düşme ve değişme yönünde etkilemesi, dil gelişimi bakımından olması gereken süreçtir. Üstelik genişlemeler genellikle vurgulu birimlerde meydana geldiği için {+vAnIn} ekinin vurgusuz olması da böyle bir genişlemeye imkân vermez. Dolayısıyla ek, Eski Anadolu Türkçesinin gelişim sürecine aykırı bir ektir. Ancak {+vAnIn}, Türkçenin geneli için aykırı bir görüntü vermez. Çünkü /n/’li genişlemeler genel Türkçede işlektir.

üşenürvenin hem diyemezvenin” SN 3253

“**bilimezvenin** kim niçeye degin

bu göñlüm benüm dirmeyiser ögin” SN 1883

- **Fiil-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Sıfat Fiil Eki+Tamlanan+Teklik/Çokluk Eki+Hâl Eki+Cevher Ek Fiili-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Geniş Zaman Eki+vA+n(In)**

“ne çäre başum terkini uravan

ne kim yazlu alnumda var **göreven**” SN 4204

“ve ger kıadaduğın **işideven**

gülem oynayam dişim ışıdavan” SN 3847

“eytdi benven cümle ni‘ met serveri

âdem aslın ben **kılavan** perveri” G 4299

“bu yıl keçdi yine yıl tevbe kılavan bu yıl barsun yine yıl hâcet kıapusına **keleven**” BH 33a-24

“**eydeven** ger ‘ışk-ıla diñler-iseñ

diñleyüp söz ma‘nısın anlar-ısañ” G 883

“eydür uş ben karşı **durmuşvan** saña

‘ışk-ıla sen baña her dem baqsana” G 6475

“‘îsāya tıpu **kılmış-van** erlik hâline degin ve anuñ kıatında incîl okımış-men” BH 21b-12

“ben hōd anuñ ni‘ meti şükrin bilüp cānum tenüm anuñ kıahrına **komışven**” M B.58b-8

“eger bir kezın **göstereven** yüzüm

döyemeyesin bilürem kendüzüm” SN 780

“aşlanlar ile tağda nite **diriliserven**

ödüm şıdar idi işidürsem ki it ürdi” SN 2493

“beni kıo kı kıatunıda **olavanın**

kıoyup kıtmeyem tā kı ölevenin” SN 2143

“yigenümi dañı **kınamışvanın**

degül nesneyi hem şınamışvanın” SN 345

“bunı bilüben fāriğ olmışvanın

kānā‘at bucağında **kalmışvanın**” SN 296

“yıllar anuñ kıizmetin kıılmışvanın

tapusunda giceler **olmuşvanın**” MT 4209

“hüdhüd eydür ben anı **görmüşvenin**

tapusunda bir zamān durmuşvanın” MT 1570

“senden ol günden ki ben azmışvanın

hāturuma nakşuñı **yazmışvanın**” MT 1738

- **İsim+Teklik/Çokluk Eki+Hâl Eki+Cevher Ek Fiili-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Geniş Zaman Eki+vA+n(In)**

“bi’smi’llāhi her ne dürlü zaḥmet ve korku var ben göreyin zīrā **dostven**” M B.16b-4

“sağ esen olğıl şükr ki ben bu bābdan **aruven**” M B.16b-8

“kimi eydür māl u ni‘met vir baḡa

ḡamu ḡullardan **yaḡınvan** ben saḡa” G 5141

“açmayınça ḡullıḡa boy virmedi

allaha **ḡulvan** diyü oy virmedi” G 10293

“bini terk itmek saḡa lāyık degül

yoldaşuñ **benven** sözüm ḡılğıl ḡabul” G 5535

“yalancı ki ol ḡülüci ola yüze **benven**

key zişt kim ol hūb görine göze benven” SN 2908

“pes ḡalkı bir yere derüp ḡıḡırdı ve eyitdi ki **benven** sizüñ ulu taḡrıñuz dedi” SAKT 630b-4

“ben bir **er-ven** ‘īsā ḡavminden ve ben meryeme ḡapu ḡılmış-van” BH 21b-11

“birisi eydür senāyī **benvenin**

kim ilāh-nāmede key **rūşenvenin**” MT 2632

“**benvenin** şimdi ki mīrgānlık dutan

benden artuḡ kimse yok cevher satan” MT 1443

“**peşimānvanın** bunda geldüḡüme

beni ḡomadı ‘ışḡ bildüḡüme” SN 1882

- **Fiil-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Geniş Zaman Eki+vU+z**

“biz taḡrınuñ-vuz taḡrıya **barur-vuz**” BH 157b-1

- **Fiil-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Sıfat Fiil Eki+Tamlanan+Teklik/Çokluk Eki+Hâl Eki+Cevher Ek Fiili-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Geniş Zaman Eki+vU+z**

“başumuz anuñ yolına **koyavuz**

anı sevmeyenüñ gözin oyavuz” SN 5425

“naķāş eydür işümüz inen yavuz

olupdur ‘aceb yine **neyleyevüz**” SN 4761

“eyle dut kim hīçe gevher **bulavuz**

kanı bizüm hīçümüz kim virevüz” MT 3082

“şimdi bunu kime **verevüz**” DK 120a-1

“bunuñ müdürası oldur kim kazanı **çıkaravuz**” DK 144b-1

“eytdiler and içerüz biz kāmumuz

saklayavuz gelmeye aña yavuz” YZ 35a-13

“çıkaravuz her ümmetden bir tanıķ ki nebīlerdür pes **eyidevüz**” SAKT 422b-4

“biz **tapavuz** tañrı ta‘ālāya” SAKT 161b-7

“imdi bilür mü-siz kim ne kılavuz ve anuñ şerrinden nite **kurtılavuz**” BH 159a-15

“şimdi neçün bile **olmayavuz**” DK 148a-2

“eger ne‘üzü bi’llāh vañan terk idevüz ve ta‘alluķlardan **kesilevüz**” M B.62a-4

“eger nevbet nevbet birbirmüzi **götürevüz** menzili tizcek **alavuz**” M B.2b-14

“bu diyārdan gidüp ayruķ pādīşāh sāyesine **varavuz**” M S.15-4

“biz anuñ teferrücine kanā‘at idüp ğurbet vaḥşetinde enīs olup cemāl-i vişāliyle def‘-i ğam **eyleyevüz**” M S.15-14

“yā ‘alī ne hikmet durur kim biz seni **körevüz**” BH 136a-4

“meger tevbe kılalar mu kim yazuğların **yarlığayavuz** ya ḥācet dileyeler mü kim ḥācetlerin revā kıla-vus ya du‘ā kılalar mu kim du‘āların müstecāb kılavuz ya isteyeler mü kim ḥāzır olavus” BH 33a-20

“biz daḥı buña elümüzden gelen işi **idevüz**” M B.56a-9

“eyü ādumuz cihānda yavuz olup ḥalāyık arasında beḍ-nām **olavuz**” M B.45a-7

“tañrı anlara nuşret virüp biz kırılırsavuz şehādet mertebesine **irevüz**” M B.45a-5

“pīller elinde esīr olup ḥānumān ğārete varup biz mazlemeye **girevüz**” M B.48a-12

“tā biz ol zulm ődına yanmış ve hışmun kılıcından mecrūh öldmüş ra‘iyyeti dirşürüp
‘adlümüz suyu-y-ıla ve merhamet merhemi-y-ile devā kılp cerāhatların **oñaravuz**” M
B.48a-14

“andan biz dağı aña göre **yaraqlanavuz**” M B.47b-8

“tā **içevüz** aş ara gözünden” KBD 664-8

“sen dağı mundayuğ kılpur ersen saña **inanavus** ve seni kirtü **bilevüs**” BH 69a-18

“kirü döndüğümüzden odun **kesevüz** ipe **bağlayavuz**” BH 70b-1

“velikin ol deňlü **bildürevüz** kim ansuz çäre yok durur” KG 44a-1

“ümiddür ki bir dağı düşmenden girü **qalmayavuz**” M B.49b-13

“tağrı ta‘ālā tevrit içinde bizüm birle ‘ahd kıldı ve bize buyurdı kim hiç peygāmbere
inanmayavus” BH 69a-16

“bu sözi qabül **qılmayavuz**” BH 137b-10

- **İsim+Teklik/Çokluk Eki+Hâl Eki+Cevher Ek Fiili-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Geniş Zaman Eki+vU+z**

“sorma kim ol qanda vü biz **qandavuz**

iki ten bir gönlegün içindevüz” MT 3551

“eyitdi garibüz ü **āvārevüz**

ilimüzden ü qatı bī-çäre-vüz” SN 4830

“anqa kim **diri-vüz** rüzimüz ol birür” BH 157b-2

3.2.1.4. /+bi/

- **Fiil-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Geniş Zaman Eki+bi+z**

“neke **tezer-biz** öküş teyin neke **qorqur-biz** T B-38-39

ağı barım alqınsar el törü neçük **tutar biz**” PKPH IX-3

“edgü ögli teginke kulluğ **barır biz** ölser birle **ölür biz** qalsar birle **qalır biz**” PKPH
XXIII-3

“biz sizni birle şmnanç **bolur biz**” MYT 51-45

“amtı yazuqumuznı **bilinür biz uqunur biz**” MYT 73-18

“ey ata bu naşhatları yat kişige kılgı biz qarındaşlar biz nelük **açarur biz**” KE 69r-20

“andağ körüklüg irdi kim yirniñ yıl küni anı körse ay ah ah **öler biz** tep sütten qumuz
bola tururlar” OKD 9-7

“itilniñ suğıdan niçük **keçer biz**” OKD 23 8

“anların oğlanlarını dağı diri **koyar-biz**” SAKT 168b-5

“eger bize rahmet eylemese alabumuz dağı yarlıgaması g n hl rımızı ziy nlulardan **olur-biz**” SAKT 172b-3

“m ’ minler yolından  zge yola  h retde cehenneme **giv r r-biz**” SAKT 96a-5

“sizin toyın dıntar bolmışınızka yin r  t p n **y k n r-biz**” MYT-46

“biz yime siznide  dr l p  ği munta **şalmaz biz**” MYT 51-45

“pes eyide anlara ne cev b verildi size eyideler biz **bilmez-biz**” SAKT 125a-7

“okıya anlar  stine biz m  yetler m zi dağı biz hel k **eylemez-biz**” SAKT 421a-1

“biz sağa **inanmaz-biz**” SAKT 238b-5

- Fiil-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Sıfat Fiil Eki+Tamlanan+Teklik/okluk Eki+H l Eki+Cevher Ek Fiili-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Geniş Zaman Eki+bi+z

“alkuğa berip ıdtımız sizeğe yeme **bergey biz**” PKPH XLIX-4

“biz ordu şapağ **k zeti biz**” PKPH XLIII-6

- İsim+Teklik/okluk Eki+H l Eki+Cevher Ek Fiili-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Geniş Zaman Eki+bi+z

“biz aça **muği’-biz**” SAKT 431a-4

3.2.1.5. Morfofonetik Karşılığı Olmayan Birinci şahıs Eki

- Fiil-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Gemiş Zaman Eki+ +k¹²³

“**geld k** ol bişini okınmaklığa

şoldur ol kim kılduğı g ge aça” G 2804

“tağrı ‘azze ve celledin tam m bolguna tevfiğ tilep kit b **başladuğ**” KE 2v-20

“yarlığ keldi   k n m hlet **berd k**” KE 125r-8

“ken ‘ ndın ıktuğ erse tewelerimiz ağızların **bağladuğ**” KE 97r-13

“hep şol oturan begler şazana ‘ ş  olduğ and **id k**” DK 150a-6

“tağrı kılmış mışda sult n anı

uş **get rd k** biz sağa şaberini” YZ 48a-7

“‘az z-i men receb ayı şandile meņzer **did k**” BH 20a-20

¹²³ S z konusu yapı /-d k+/ sıfat fiilinden metanaliz (yanlış  rnekseme) yoluyla oluşmuştur.

- “yedi kurd anı cānı vardı hağa
anı **anđduk** bu şüretlere bağa” YZ 37a-13
- “eytdiler bu evde **gördük** bir şüret
vardı kardeşlarımız uşbu şıfat” YZ 37a- 11
- “bu kūr’ān kūtlu ögütdür anı **indürdük** siz aña inkār mı eder-siz tahkīk biz verdük”
SAKT 350a-6
- “kāfirler konukluğu kıyāmet güninde biz **yaratduķ** sizi” SAKT 578b-7
- “şükr eyleyesiz daķı gölge **eyledük** üstünüze bulutları daķı indürdük üstünüze” SAKT
8b-1
- “ol allah birdür biz aña **inanduķ** daķı aña **şığınduķ**” SAKT 608a-6
- “yā muḥammed biz saña üküş ḥayrlar berdük yā taķı kevşer ḥavzını **berdük**” NF 62-11
- “andın soñ aşduk sidretül müntehāka **tegdük**” NF 56-17
- “yā muḥammed saña ellig namāz farīza **kılduķ** kün içinde” NF 58-10
- “kaçan teñrigi bu şıfat birle **bildük**” KG 3a-5
- “kadaru’l-imkān muvāfık ‘ibārāt ve meşelleri getürüp zıkr **eyledük**” M S.3-1
- “günāhuñı ‘afv eyleyüp giri pādişāhlıķını **virdük**” M S.9-17
- “ne du ‘ālar-ıla ve ne şadaķayıla **bulduķ**” M B.60b-1
- “ğarīblikda yol **yüridük** niçe mīl
azışduķ bulışmaduķ biş yıl” SN 5191
- “ki minnetsüzün biz **bilişdük** şükür
ķo gitsin yadı ķün bilişdük şükür” SN 2437
- “kalyurup ilteriş kağanķa **adrılmaduk yañılmaduķ**” O-11
- **Fiil-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Sıfat Fiil Eki+Tamlanan+Teklik/Çokluk**
Eki+Hāl Eki+Cevher Ek Fiili-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Geçmiş Zaman
Eki+Ø+k
- “īmān **keltürgey erdük**” KE 123v-6
- “sen çerig yıķıp atlanurķa oğradıñ yoķ erse seni kes kes **ķılur erdük**” KE 230r-13
- “on altı yıldur kim oğuz içinden **getmiş idük**” DK 37b-7
- “yigide yeñile **verüridük**” DK 119b-13
- “eger begil bunda imişse geceye degin ceng **edeydük**” DK 126b-7
- “eger ikinci dünyāya varsayıduk biz daķı bīzār **olurduk** anlardan” SAKT 24b-6
- “ḥātdın çıkşañ **körüşmes erdük**” KE 206r-15

- **Fiil-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Geniş Zaman Eki+Ø+Uz**

“oğlı kıızı olmayanı tañrı te‘ālā kargayupdur biz dañı **kargaruz**” DK 8a-4

“gördüğüz mü o nuṭfeyi ki döker-siz siz mi yaradursız anı yā biz mi **yaraduruz**” SAKT 579a-1

“biz tañrı ta‘ālānuñ kullarıyuz dañı biz aña **dönerüz**” SAKT 23a-5

“mere kocalar munuñ ölümi nedendür eyitdiler **bilmezüz**” DK 115a-9

“biz bunı **tanımazuz**” DK 49a-1

“eytdiler bu şarp bitidür bilmezüz

ḥaṭṭı yavuz ma‘nīsin **añlamazuz**” YZ 44a-4

“kul olduk size yüz **döndürmezüz**

yemenden yaña ḥāṣā **göndürmezüz**” SN 5044

“bilmezüz kıyāmet ne nesnedür biz bir gümān ederüz dañı biz aña yaķın **inanmazuz**” SAKT 540b-7

“daduñuz biz sizi **arturmazuz**” SAKT 629a-6

- **Fiil-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Sıfat Fiil Eki+Tamlanan+Teklik/Çokluk Eki+Hâl Eki+Cevher Ek Fiili-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Geniş Zaman Eki+Ø+Uz**

“tavla tavla şehbāz atlarını biz **binmişüz**” DK 22a-6

“kaṭār kaṭār kızıl devesini biz **yetmişüz**” DK 22a-6

“kaza beñzer kıızı gelinini biz yesir **etmişüz**” DK 22a-8

“kırk yigidilen kazañuñ oğlını biz **getürmişüz**” DK 22a-9

- **İsim+Teklik/Çokluk Eki+Hâl Eki+Cevher Ek Fiili-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Geniş Zaman Eki+Ø+Ø**

“ben bilge **tonyuķuķ**” T B-37

3.2.1.6. /+n/

- **Fiil-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Geniş Zaman Eki+n+Ø**

“yöri git yohsa şimdi ol baltañı başuña **ururın** beynüni burnuñdan **getürürin**” M B.35a-7

“kazan eydür men yer yüzünde ādem **ögmezın**” DK 140a-5

“eger kaçarsam **ķurtılmazın**” M B.56a-3

- **Fiil-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Sıfat Fiil Eki+Tamlanan+Teklik/Çokluk Eki+Hâl Eki+Cevher Ek Fiili-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Geniş Zaman Eki+n+Ø**

“bilge tonyukuk boyla bağa tarķan birle ilteriş ķaķan **bolayın**” T B-7

“amtı bo darani nomnıñ tutķuluk tōrōsin **ayu bereyin**” AY VII-594

“tolp yirdinķūğ tuyunmaķta **ornađayın**” ETŞ 14-B 4

“ōķūř alķu būķūlūğ kūķūğ **ōtkūreyin**” ETŞ 16 40

“yañılmař kişi kim ayu bir maņa

yañılmař tūmen miñ **ayayın** saņa” KB 198

“ōz gevdenķden bařuñı **keseyin** mi” DK 8b-12

“cān řatlusın saņa **bildūreyin** mi” DK 8b-13

“men bir teve **boğuzlağayın**” KE 192r-20

“amtı men barıp şariputri arħantķa **tuyuzayın**” MYT 20-18

“men sizke ne **ķılğayın**” NF 51-14

“men ol renglig ton **çıķarayın**” KE 171v-11

“bularda alķuñuz niçe me tağlarķa erse ōz ĥazīnemdin **ōteyin**” KE 233r-9

“bu ĥāl eyile delālet ider ki sırrum perdesin **āçayın**” M B.58b-13

“men amtı siziñe azķıya **nomlayın**” KİP 180

“bugūn varayın řoñcamı **dirřūreyin** yārn gendū iħtiyārum birle yüzūm sūriyū gelūp ķarār ķılayın” M B.6a-7

“mağrūr olup ĥūnende **diñleyeyin** andan **yiyeysin**” M S.18-3

“**varayın** anı sizūñ ķatūñuza getūreyim” M B.2b-6

“ol dostlarūñı baņa göster her birinūñ mertebesin saņa **bildūreyin**” M B.16a-6

“bu iři bellū **bileyin** andan ĥaķından **geleyin**” M B.53b-6

“bu ķıř anda **ķıřlayayın** saņa daĥı ĥarclıķ **ķoyayın**” M B.53b-7

“amraķ ōğūķūm ķōñlin neçūķ **berteyin** men” PKPH IX-7

3.2.1.7. /+ñ/

- **Fiil-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Sıfat Fiil Eki+Tamlanan+Teklik/Çokluk Eki+Hâl Eki+Cevher Ek Fiili-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Geniş Zaman Eki+ñ+Ø**

“anı **istegeliñ** tapıp **öltürelñ**” KE 190r-1

“hūrlar yüksekge ağıp niķāb yüzlerindin kötrüp eliglerinde nūrdın ıabaķlar alıp seniñ kutluğ cāniña nezzāre **ķılalıñ**” KE 238r-2

“bu kūn yaş oğlanı bizge bergil yaşığ yalawaç ķılıp saña **bereliñ**” KE 238r-10

“bedr ķuđuğıge barıp sunı **alalıñ** hamr **içeliñ** nāy **çalalıñ**” KE 221r-15

“oğlanları taşğa çıkdılar imdi **baralıñ** yūsufnı **öltürelñ** başın adaķın kesip **keltürelñ** KE 72v-12

3.2.2. İkinci Şahıs Ekleri

3.2.2.1. /+se/

- **Fiil-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Geniş Zaman Eki+se+n**

“bulmış neñig **sewer sen**

akrun añar sewingil

barmış neñig saķınma

azraķ añar öküñgil” DLT 494

“neñ kene **urur sen** bu altun kümüş

saña teggüsi ol iki böz ülüş” KB 1420

“yā ‘azrā’ il cān bu kūn almasañ keç ķalsa ‘āķıbet **alur mu sen**” KE 237r-14

“kimge **tapunur-sen**” KE 38v-15

“yā ğafūr yā raķīm sen **bilürsen**” GT 49b-4

“sen ni üçün ħalknı **tağıtur sen**” GT 16b-4

“imdi ne **teyür-sen**” KE 171r-14

“munı **tanur mu-sen**” KE 233v-21

“niçe olar birle **sözleşür-sen**” KE 237v-9

“bizge neteg ķılğıl **teyür-sen**” KE 229v-1

“muħammed kim bolur kim anıñ kelürindin **ķayğurur-sen**” KE 184r-13

“açsıķ tosıķ **ömez sen**” KT G 8

“bularğa **tapunmaz-sen**” KE 38v-15

“ey ‘abda’ llāh nelük **sözlemes-sen**” KE 45v-6

“yetīm asramaķğa **yaramas-sen**” KE 185v-20

“ni üçün ħıdmat **ķılmas-sen**” GT 45a-13

“bī-keslere şefķat **eylemezsın**

mazlūma mürüvvet eylemezsin” HŞ 515

“kıyāmet ne vakt kıpar derler sen anuñ vaktini **bilmezsin**” SAKT 631a-5

“**görmez misin** yā muḥammed senüñ tañruñ nice iş işledi” SAKT 649a-5

“sen **bilürsin** dilümi göster yolu

ķanda öğrendüñ ħaber ver bu dili” YZ 36a-7

“kadın ana ķarşum alup ne böğürürsin ne **bozlarsın** ne **ağlarsın** bağrumıla yüregim ne **tağlarsın**” DK 29a-9

“ķaņa birle ölügni tirig **yörügürsün**” OKD 32-7

- **Fiil-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Sıfat Fiil Eki+Tamlanan+Teklik/Çokluk Eki+Hâl Eki+Cevher Ek Fiili-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Geniş Zaman Eki+se+n**

“edgü körteçi sen ebiñe **kirteçi sen** buñsuz boltaçı sen” BK K 14

“ötügen yış olursar beñü il tuta **olurtaçı sen**” KT G 8

“ol yergerü barsar türük bodan **ölteçi sen**” KT G 8

“ķayusıña emgekte **ozğurğay sen**” PKPH VI-2

“köñüllerni yaşıñlık birle **algay sen**” KE 177v-8

“sen hem oşol yol birlen **yörigey sen**” ŞT 89a-6

“ey ‘āyālım fātıma mendin soñ altı ay keçse sen maña **ķavuşğay-sen**” NF 166-5

“ķanı ķañ yarlığķamadı **barmağay sen**” PKPH XIX-3

“ķavī düşmenden zaḥmet **körmegeysen**” GT 19b-9

“diñle imdi bu hikāyet vafını

kim **bilesin** sen bu sözüñ aslını” G 3937

“ıy ķarındaş neçeye degin bu ağır yük altında zebün **olasın**” M B2b-9

“ķazan oğlan avda idügin andan bileyin kim yorğun atunıla gedilmiş cıdanıla ardına **düşesin** dedi” DK 72b-1

“bu nesneleri getürecek olurısañuz kız ķarındaşımı verürem getürmeyecek olurısañ gözüme **görinmeyesin**” DK 45b-1

“kim **iresen** ol birüñ birliğine

hem **giresen** ulular dirliğine” G 665

“imdi girçek dostdan tevaķķu‘ iderüz kim bunı evünđe **gizleyüviresin** bizi bu ķorķudan ķurtarasın” M B.16a-10

“‘azīz-i men kaçan kim daşuñ arıtsañ āb-dest birle namāza **ulaşasañ**” BH 37b-1

- “söyleye dürlü lisān **tağlayasın**
toğrulugımı benüm **ağlayasın**” YZ 20a-3
- “ellerünle **götüresin** düşmiş
dutar-ısağ **bitüresin** her işi” G 2813
- “ol ulu dirnek susızlığından **kurtulasın**” BH 12a-3
- “yine dönölmes sefere **barısar-sın**” BH 143b-3
- “gerek ol deniz kenārında çok gemiler eylesin ve çevre şehirlerden yapucılar ve dürgerler dirşürüp ol yazıda şehirler ve köyler **yapdurasın**” M B.9b-2
- “tevaḳḳu‘ iderem kim ben düşmüşün elin dutup bu belādan ve bu miḥnet çengālinden beni **kurtarasın**” M B.10b-8
- “rahmetünle sen ḳabül ḳılsaḡ meger
ḳılasın ḳıllaruḡa rahmet nazar” G 92
- “saḡa ben doğru yol göstereyim taḡrınun ma‘rifetine tā ki andan **ḳorḳasın**” SAKT 630b-2
- “gerek ki bugün süci **içmeyesin**
kim esrük olup sırrı açmayasın” SN 1158
- “yol **yapmadasın** yıkıldı ‘ālem
yok yirlere gitdi çekdigün ḡam” HŞ 1284
- “sen **göreceksin** anlar daḡı görürler” SAKT 608b-6
- “pes çık uçmaḡdan sen ḡazretten **sürülmişsin**” SAKT 278b-1
- “sen ḡayet de **bilicisin**” SAKT 125a-7
- **İsim+Teklik/Çokluk Eki+Hāl Eki+Cevher Ek Fiili-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Geniş Zaman Eki+se+n**
- “türük bodan **toḳurḳaḡ sen**” KT G 8
- “sen ḳamuḡdın **uluḡ-sen** velīkin ḳatıḡ **könüllüḡ-sen** rahmsız **ḳişi-sen**” KE 185v-20
- “yaḡşı **peyḡamber-sen**” KE 208v-16
- “sen **kim-sen**” KE 215v-6
- “erkligimiz **sen sen** savḡımız sen nuṣret bergüḡimiz sen” KE 214r-1
- “yā muḡammed sen **kerīm-sen** taḡı kerīm uruḡı-sen” NF 51-15
- “**sensin** āhir ḳamuya devlet viren
ḳamu dermāndelere feryād iren” G 3993
- “eytdi kim ey ḡālīḡ-ı levḡ ü ḳalem

sen **çalabsın** ben saña kemter kulam” YZ 17b-4

“**kul mısın** eyt baña sen der selīm

aña lāyık bāzarumı kılayım” YZ 8b-12

“yün içinde barıp kapug kaçtı **kim sen**” KE 228v-19

“inim **qanta sen**” PKPH LVIII-4

“ey lūt konuklar birle **neteg sen**” KE 60r-21

“han kıızı **sensin** beli” DK 59a-12

“sulṭān-ı serīr **ma‘rifetsin**

hurṣīd-i sipihr-i **menziletsin**” HŞ 164

“yā allāh sen **münezzehsin** barça ‘aybdan” SAKT 5b-6

“inṣāfsuz **kimse-sen**” BH 16b-8

“ma‘şiyetlü özün gülāf şuvına lāyık **degül-sen**” BH 16b-11

“sen daķı dünyāya **konıksın**” BH 41a-3

“bu harif kilip taş bilen başına muhkem urdı ayttı sen **kim-sen**” GT 32b-1

“sen taķı anlar menizlig **tamuğluğ turur-sen**” NF 373-12

• **Fiil-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Geniş Zaman Eki+si+z**

“türük begler kop **bilirsiz**” KT D 34

“ne üçün ölüm yerke **barır siz**” PKPH XVI-8

“siz erenlerni **alur siz** yol keser siz” KE 59r-2

“ey mūsi sen taķı hārūn yelükler **asar mu siz**” KE 125r-6

“bu kūn sizlerdin bir tileküm bar **berür mü siz**” KE 85v-1

“kañım kutı meni **sever mü siz**” PKPH VI-4

“siz ne **dirsiz** ve nice tedbīr idersiz” M B.41a-6

“**bilürsiz** kim delü qarçar kız qardaşını dileyeni öldürür” DK 43a-4

“depegöz ile bulaşuram ne **buyurursiz**” DK 114a-6

“begler ya siz ne **dersiz**” DK 149b-3

“yārenler çünki meni **gönderürsiz**” DK 43a-3

“begler **bilür misiz** kazana nece hayf eylemek gerek” DK 27b-4

“muştuluk maña ne **verürsiz**” DK 60b-10

“siz bu yolda bu taş neçün **yıgarsız**” DK 52b-7

“burқан kutın bulğusın utğurak **uğarmu siz**” MYT 103-17

“ey ‘āṣī kullar ol ilk dün menzilinden **qorqar-sız**” BH 102b-9

“kūn teŋri teg bilge biliglig yaruŋuŋuz ƙop ƙamağ yalaŋuƙlar kōgūzin **yarutır-siz**” KİP 198

“teŋrim noş tatıgılk yağmur suvın yağıtıp yalaŋuƙlarınıŋ nızvanı otın **öçürür-siz**” KİP 203
“muħammed munuŋ kibi hoş hūlu mı durur kim bunuŋ kibi yumşak sözler anuŋ ağızından **söyler-siz**” BH 106a-7

“eger seni yalanlasalar eyit ki benüm ‘amelüm baŋadur ve sizün ‘ameliŋüz sizedür siz berī-siz cezāsın **görmez-siz**” SAKT 222b-6

“evvelki yaradılmağı pes niçün fıkır **eylemez-siz**” SAKT 579a-4

“anuŋ hidāyetine yol **tapmazsı**” SAKT 91a-3

“eyit yā muħammed size vardur bir gün va‘desi ki bir sā‘at gerü **qalmazsı** andan bir sā‘at dağı ilerü **varamazsı**” SAKT 465a-2

- **İsim+Teklik/Çokluk Eki+Hâl Eki+Cevher Ek Fiili-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Geniş Zaman Eki+si+z**

“doğru yoldan siz geldükden sonra belki siz yaman **kişiler-siz** deyeler” SAKT 465b-1

“siz dükeliŋüz eyü fi‘illü **ümmetdensiz** teŋri te‘ālā emrine **muḩī‘siz**” M 61b-1

“siz dağı **mü‘minler-siz** size ayıttım” BH 37a-8

- **Fiil-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Geçmiş Zaman Eki+si+z**

“siz nefsiŋüzi fitneye **düşürdi-siz**” SAKT 582a-7

- **Fiil-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Sıfat Fiil Eki+Tamlanan+Teklik/Çokluk Eki+Hâl Eki+Cevher Ek Fiili-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Geniş Zaman Eki+si+z**

“bu munça ƙorƙıncığ adaƙa kirip **ölgey siz** bizni irinç ƙılğay siz” PKPH XVIII-5

“esen tükel **teggey siz**” PKPH XL-5

“vajırlığ örgün öze olurup burƙan ƙutın **bulğay siz**” MYT 39-3

“ƙaçan anı ƙörseŋiz ağın ƙörkin sağınıp meniŋ bergen ni‘metim şükrin **ƙılğay siz**” KE 125r-5

“siz **varasız** dümügesiz oyna

ƙorƙaram kim yūsufuma ƙurt yöne” YZ 3a-5

“sonra **bırakmışsı** anı ƙuyuya

ƙul dēyūben şatmışsı ƙarāmīye” YZ 44b-1302

“dilediler ki yumşaklık **ede-siz** anlar dağı yumşaklık edeler” SAKT 609a-1

“islām dīni üstine şābit **olasız**” SAKT 106b-2

“kıyametde anuñ hisābın **virtmeyesiz** ve ‘azābın dağı **görmeyesiz**” KG 58a-6

3.2.2.2. /+η/

- **Fiil-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Geçmiş Zaman Eki+η+Ø**

“neke ıgılayı buşuşluğ **keltiñ**” PKPH V-3

“asra atıñ **yigedtiñ**

kiçig atıñ **bedütüñ**

kim bolğay saña eñirmedeçi” ETŞ 35 6

“tegirmi tam içinde esrük **boltıñ**

tegirmileyüki yağıñ telim boltı” ETŞ 35 44

“ne ‘aceb nesne **yaratduñ** sen bizi

şöyle düşvār **eyledüñ** hālümüzi” G 3958

“çünki **bildüñ** ‘ilm-i ‘ibret ne-y-imiş

diñle hikmet ol dağı kanda-y-ımış” G 2707

“sen neçük **oztuñ**” PKPH LIV-5

“ey maña şefkatlıg karındaşım muhammed hoş **keldiñ** tedi” NF 54-11

“hicāzdın kelgen bitigni kim pāra pāra **kıldıñ**” NF 82-7

“sen sihr mi eyledüñ ya efsün

itdüñ mi ya harc-ı māl-i kārūn” HŞ 777

“didi ne ‘aceb yemīn virdüñ

şabr ile kararımı **giderdüñ**” HŞ 864

“yā süleymān çünki suçunı **bildüñ** tevbe ve istiğfār **eyledüñ**” M S.9-17

“gendü ayağıñ-ıla ölümünge karşı **varduñ**” M B.6a-3

“eşekligünden çaķal sözine uyup belā dāmına **düşdüñ**” M B.6a-4

“iy oğul çok māl harc itdüñ nice dost ele **getürdüñ**” M B.15a-6

“men fulan kişi men dağı bu ol taş turur kim ol tārīhde benim başıma **urduñ**” GT 32b-2

“haber birgil maña kim uşbu ululuķı ne birle **bulduñ**” BH 22a-7

“yā ferīştelerüm minüm bu üyründü kullarumnı ‘arş kölgesine **iltüñ**” BH 27b-13

“bu sözni benim hālime lāyık **aytmadıñ** dağı suvālime cevāb **kiltürmediñ**” GT 25b-5

“sen ni üçün bu ittifākda **sözlemediñ**” GT 46a-11

“şimdi sen **begenmediñ** yūsuf bunı

tevbe kıl hil‘at geyür hoş tut anı” YZ 30a-15

“eytdiler kardaşları **haykırmaduñ**

bu şār ehlin bir uğurda kırmaduñ” YZ 41a-2

“yā allāh neçün farz eyledüñ bizüm üstümüze ġazālığı neçün **ķomaduñ**” SAKT 89a-4

- **Fiil-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Geçmiş Zaman Eki+ñ+Iz**

“teñrim anıñ tüşinte tözkerinçsiz burķan ķutın **bultuñuz** MYT 51-66

“ķop ķamağ tınlıġlar öze yarlıķançuçı biligin yüz klp üç asañı ödte edġü kılınç **yıġdıñız**”

MYT 51-65

“eytdi alduñuz yūsufı varduñuz

eltdüñüz yabanda ķurda **verdüñüz**” YZ 35a-10

“siz meni özüñüzke **sıġındurduñuz**” NF 76-14

“ey resūlnuñ ġalīfası ne sebebdin munça üküş **yıġladıñız**” NF 99-14

“emdi siz ġalīfa **bolduñız**” NF 105-17

“münāfıķlar ġaķķında iki bölük **olduñuz**” SAKT 91a-2

“yā bendelerüm aġlıġa şusuzluġa ne birle **öġrendüñüz**” BH 27b-3

“anları siz **öldürmedüñüz** kuvvetiñüzle līkin tañrı ta‘ālā öldürdi anları” SAKT 184a-4

“yā kāfirler siz dünyāda minüm birle **bilişmedüñüz**” BH 40a-19

- **Fiil-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Sıfat Fiil Eki+Tamlanan+Teklik/Çokluk Eki+Hâl Eki+Cevher Ek Fiili-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Geniş Zaman Eki+ñ+Ø**

“böyle oġul olmaķdan olmamaķ yegdür **öldürseñe**” DK 11b-11

- **Fiil-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Sıfat Fiil Eki+Tamlanan+Teklik/Çokluk Eki+Hâl Eki+Cevher Ek Fiili-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Geniş Zaman Eki+ñ+Iz**

“biri biriñizni **bilseñiz**” NF 51-11

- **Fiil-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Sıfat Fiil Eki+Tamlanan+Teklik/Çokluk Eki+Hâl Eki+Cevher Ek Fiili-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Geçmiş Zaman Eki+ñ+Iz**

“za‘ifleriñüz yer yüzinde **ķorķarıdıñuz**” SAKT 185a-6

3.2.2.3. /+g/

- **Fiil-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Geçmiş Zaman Eki+g+Ø**

“süçig sabıña yımşak ağısıña arturup üküş türük bodan **öltüg**” KT G 6

“ötügen yış bodan bardıg ilgerü barıgma bardıg kırıgaru barıgma **bardıg**” BK D 20

- **Fiil-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Geçmiş Zaman Eki+g+Iz**

“ıgar oğlanıñızda taygunıñızda yigde igidür ertigiz **uça bardıgız**” KT GD

- **Fiil-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Sıfat Fiil Eki+Tamlanan+Teklik/Çokluk Eki+Hâl Eki+Cevher Ek Fiili-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Geniş Zaman Eki+g+Ø**

“türük bodan **ölsikig**” KT G 6

- **Fiil-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Sıfat Fiil Eki+Tamlanan+Teklik/Çokluk Eki+Hâl Eki+Cevher Ek Fiili-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Geçmiş Zaman Eki+g+Ø**

“kóp anıa alkıntıg arılıg anıa kalmış yir sayu kóp toru **ölü yorıyur ertig**” KT G 9

- **Fiil-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Sıfat Fiil Eki+Tamlanan+Teklik/Çokluk Eki+Hâl Eki+Cevher Ek Fiili-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Geçmiş Zaman Eki+g+Iz**

“ölügi yurtda yolta **yatu kıltaçı ertigiz**” KT K 9

“kültigin yok erser kóp **ölteçi ertigiz**” KT K 10

3.2.2.4. Morfofonetik Karşılığı Olmayan İkinci Şahıs Eki

- **Fiil-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Sıfat Fiil Eki+Tamlanan+Teklik/Çokluk Eki+Hâl Eki+Cevher Ek Fiili-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Geniş Zaman Eki+Ø+Ø**

“toğuz oğuz begleri bodanı bu sabımın edgüti **eşid katıgdı tıgla**” KT G 2

“birmiş seniñ **bil** yalñuğ tapar qarınça

kalmış tawar adınñ kirse kara orunça” DLT 443

“bardı saña yek utru tutup bal

barçın keğipen telü yuwğa bolup **kal**” DLT 411

- “bu işi sen **işleyügör** halkdan öñ
halk anı ilk işleyüp sen kalma soñ” G 9983
- “nefsi bildüğ imdi bu kez ‘aklı **gör**
ne-y-imiş anuñ dağı rencini **sor**” G 2972
- “elünge girmişiken mere kâfir **öldür** meni **yitür** meni” DK 141a-10
- “ilkideki çkrvrt ilig kanlar turgurmuş çşaplığı tor neñ **buzma artatma**” MYT 47-7
- “yây körkiñe **inanma**
suwlar üze **tayanma**
esizlikig **anunma**
tılda çıkar eğgü söz” DLT 414
- “aydım añar **sawulma**
kulbağ uğu **yuwulma**
yuwğa suwun **suwalma**
kaptı meniñ kayımı” DLT 382
- “hağ eyitdi sen **yirinme** iy kara
senden eyleyem bezek ol dostlara” G 3980
- “yā rab ğamın **itme** kimseye yār
tā haşre dek olmaya giriftār” HŞ 534
- “doğru yol dutucıları pes yalancılara **uyma**” SAKT 608b-7
- “ferişteler eyitdiler ibrahîme **korğma** biz saña muştular-biz” SAKT 279b-2
- **Fiil-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Sıfat Fiil Eki+Tamlanan+Teklik/Çokluk Eki+Hâl Eki+Cevher Ek Fiili-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Geniş Zaman Eki+Ø+gII**
- “sabımın tüketi **eşidgil**” KT G 1
- “**sağınğıl** mini maytri” ETŞ 17 8
- “köñülñin ögrünçlüğ kılğıl
yirke teñrike sevinç **tutğıl**” ETŞ 35 10
- “külse kişi yüziñe körklüg yüzün **körüngil**
yawlağ küdeş tılıñnı eđgü sawığ **tilengil**” DLT 367
- “kelse qalı katıglıq erter teyü **seringil**
öðlek ışın bilip tur ança añar tirengil” DLT 448
- “ey melik maña inanmas ersen **kelgil**” KE 33r-21

“ey yūnus muḡa hem söz **ḡatmaḡıl**” KE 155v-11
 “alurisaḡ ikimüzüḡ cānın bile **alḡıl**” DK 86b-2
 “köni törüke **tayanḡıl**” AY 14679
 “sen bu bitigni **kizlegil** taḡı mekkeke **barḡıl** taḡı mekke ḡalkıḡa **ayḡıl**” NF 48-8
 “gözünḡden nigārā bizi esrük **itgil**” KBD 645-5
 “andaḡ bolsa sen hem yamanlık ekip yaḡşılık ümīd **etmegil**” KE 163v-20
 “bizdin til bolḡunḡa taḡı dād ḡolḡuḡını bizge **ıdmaḡıl**” KE 240r-13
 “ey za‘īfa bu otuḡnı **söndürmegil**” NF 107-7
 “sen **yirinmegil** ki ben miskīnlerüḡ
 eksüḡin bitüriciyem bunlaruḡ” G 3984
 “iy hudāyā doḡru yoldan **ırmaḡıl**
 hāslaruḡdan sen bizi **ayırmaḡıl**” G 4120

3.2.2.5. /+ḡ/

- **Fiil-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Sıfat Fiil Eki+Tamlanan+Teklik/Çokluk Eki+Hâl Eki+Cevher Ek Fiili-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Geniş Zaman Eki+ḡ+Ø**

“türük begler bodan bunı **eşidiḡ**” KT G 10
 “anı körüp anḡa **biliḡ**” KT G 13
 “ḡalkūbanı yigitlerüm yerünüzden **örü turuḡ**” DK 8a-5
 “ḡara keḡe altına **döşeḡ** ḡara ḡoyun yaḡnısından öḡine **getürüḡ**” DK 8b-2
 “yūsuf aydı yükleriḡizni **aḡıḡ**” KE 97r-21
 “amtı köḡülḡe **alıḡ** barḡa poşı **berıḡ**” PKPH XVI-6
 “yetti kün munta eniḡ biziḡe nom **nomlaḡ**” PKPH XLIX-6
 “iy yarānlar zāhirünüz terk **idüḡ**
 bātın içre yirünüzü **berkidüḡ**” G 752
 “hāzır **oluḡ** kim geliserdür bular
 bunlara virdüm baḡa lāyık hular” G 3948
 “kök taḡ teḡiz tün sarıḡa senler **baruḡ**” OKD 38-4
 “anlara **daduḡ** göyündürici ḡamunuḡ ‘azābını denile” SAKT 358b-5
 “**deḡ** anuḡ gibi indürdük yā muḡammed saḡa ḡur‘ānı” SAKT 431a-4
 “olardın bireḡü turup bizdin bireḡü utru turup **sözleşıḡ**” KE 232v-6

“ey batrīklar **biliŋ** āgāh boluŋ” NF 81-1
 “zīnhār bu ḥatundın yaḥşı **saḳlanıŋ**” NF 383-4
 “қақан ol rūku‘ kılsa siz daḥı kıluŋ қақан imām sücūd kılsa siz daḥı **қıluŋ**” KG 14b-3
 “sultān buyurdu kim barçasın **öldürüŋ**” GT 12b-11
 “tözünüm bu alqınçsız kögüzlüg bodisavat ulatı teŋrili kişili ḳalın ḳuvraḡқа yarlıқаңcuḡı köñül turḡuruŋ bu buşısın alın asıḡ tusu **қılu biriŋ**” KİP 166
 “edgülerdin ersem terkreŋ **tapşuruŋ**” KE 239v-17
 “қақан muḥammed sizge kişi ıḍsa maḡa buluşuŋ tese **aytıŋ**” KE 229r-3
 “meniŋ birle **barıŋ**” KE 176v-9
 “bir ‘izzetli yirge işāret kıldı **olturuŋ** dip” GT 29a-10
 “sultān oḡlı bu sözden melül bolup ayttı **sürüŋ** bu ḳavvādı” GT 30b-5
 “siz daḡı kendüŋüz içün andan yarlıḡanmaḡ **dileŋ**” BH 12a-18
 “bu bir ayda kündüzin ṯa‘āma yaḳın **kelmeŋ**” BH 37a-8
 “iy benüm oḡlanlarum ol cihānuŋ bünyādın bu cihānda **vuruŋ** ol bāḳī devleti bunda kesb **eyleŋ**” M B.8a-10
 “yā mü’min ḳullarum imdi maḡa **baḳuŋ** ḥicābsuz mini **körüŋ** ‘itābsuz binden **esriŋ**” BH 101b-3
 “ḳamuŋuz **baruŋ** minüm dōstumu ünden burāқа **bindürüŋ** minüm ḥazretüme **ketürüŋ**” BH 92a-10
 “ḳalıŋ güninde anları şınamadın ve anlaruŋ pençesi zaḥmın yimedın bunlardan girü **öluŋ**” M B.43a-6
 “bu öḡütleri ḳulaḡuŋuza siz küpe **idinüŋ** kim beni aḡasız” SN 5406
 “ol düşmenden maḡa **sıḡınuŋ**” BH 160a-21
 “ey müsülmānlar key körüŋ derkinçek müsülmāna yavuzluḡ **yapmaŋ**” BH 114b-16
 “siz yirüŋüzden **ırılmaŋ**” M B.50b-8
 “ḳorkmaŋ **busanmaŋ**” PKPH XL-4
 “her destden anı nüş ḳılmaŋ
 her tāze nigārı yār **bilmeŋ**” HŞ 1396
 “ol ödün bizni yime **unıtmaŋ**” MYT-51
 “zinhār ḳayserқа nerse **sözlemeŋ**” KE 231r-19
 “siz barmas erseniz **körünmeŋ**” KE 244r-4

“ödmeñ körmeñ ürkütmeñ” IB 21

“minüm kullarumı **qomañ** yayaq yörimege” BH 67b-24

“yā kullarum eyle **sanmañ** kim bu oruç dutmaķı yaluñuz size buyurdum” BH 44a-8

“kaçan şorsañuz bañdan ve namāzdan **şormañ** oruçdan şormañ farīzadan ve sünnetden şormañ” BH 123a-2

“iy oğlanlarum hīç te’ vīl ve hīç ta’ līl birle yavuzlar-ıla bilişlik **eylemeñ**” M B.7b-9

“buñı kılıñ velīkin gāfil bolmañ osañ **dutmañ** receb ayınuñ ilk ādinesi dünin” BH 12a-5

• **Fiil-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Sıfat Fiil Eki+Tamlanan+Teklik/Çokluk Eki+Hāl Eki+Cevher Ek Fiili-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Geniş Zaman Eki+η+Iz**

“siz **yeñüz içüñüz** şöhetüñüz tağıtmañuz” DK 65a-2

“bularğa ol çaķlığ azuķ **berinñiz**” KE 94r-16

“yūsuf eydür kañķı elden geldüñüz

neçe kardaşsız yā bir **eydüñüz**” YZ 34a-1

“ey īman getüren kişiler yardım **isteñüz**” SAKT 23a-1

“**bilüñüz** dünyā dirligi oyundur ve aldanmak ve bezenmekdür” SAKT 583a-5

“şirīn gibi yāra **bağlañuz** dil

tā olmaya şonra hāl müşkil” HŞ 1397

“ey ādemīler ‘ibādet **eyleñüz** çalabuñuza” SAKT 4a-3

“dañı **şakınuñuz** bir fitneden” SAKT 185a-4

“zıkr eyleñüz ki sizi **azıdıñuz**” SAKT 185a-6

“**biliñüz** ki tañrı ta’ālā sizüñ hocañuzdur” SAKT 187a-7

“ey īmān getüren kişiler muṭī’ **oluñuz**” SAKT 86a-7

“ey īmān getüren kişiler yardım **isteñüz**” SAKT 23a-1

“awlap meni **koymañız**

ayık ayıp **qaymañız**

aķar közüm uş teñiz

tegre yöre kuş uçar” DLT 246

“ey īmān getüren kişiler allāh’dan kórķuñ girçekden kórķmaķ dañı ölmeñüz illā siz müsülmāniken dañı yetişüñüz barçañuz tañrı ipine ki kur’āndur dañı **ayrılmañuz**” SAKT 61b-3

“hāli eytdüm uşbu işi ben size

eytmeñüz kim dimedünđi sen bize” G 4144

“yağşılık bile dağı **dutmañuz** anları” SAKT 36a-3

“pes anlardan **korqmañuz** benden korquñuz” SAKT 106b-1

“iy ĩmān getürenler muṭī’ oluñuz tañrı ta’ālāya peygāmberine dağı dağı yüz **kaytarmañuz**” SAKT 184b-3

“katı söz ile göñlüni ırmañuz

yā nesne virün yā saķar **virmeñüz**” SN 5397

“kişi mālına hīç el uzatmañuz

tavar ayruğñ olsa **gözetmeñüz**” SN 5404

- **Fiil-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Sıfat Fiil Eki+Tamlanan+Teklik/Çokluk Eki+Hāl Eki+Cevher Ek Fiili-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Geniş Zaman Eki+ñ+IAr**

“sizler **barıñlar**” PKPH XXXIV-8

“sizler kamağ tözünler taķı yeme tıñlañlar **eşidiñler**” AY 14745

“titrü tıñlañlar edgüti **öyünler saķınıñlar**” AY 9304

“ol ödün mahasatvı tiginniñ tapıgıçları tiginimiz keçdi tip kaçan bartı **yorıñlar**” AY 16123

“adın tınlıglarkā kiñürü aça yada **okıtıñlar**” AY 5659

“tetrü edgüti **tıñlañlar**” AY VIII-1235

“sizler inçe **bilıñler**” AY VIII-1230

“kim taluyķa barayın tiser **kiriñler** oğlum teginke eş **boluñlar**” PKPH XXII-2

“amtı tilleriñizlerni **öntürünler**” MYT 66-12

“anın sizler **barıñlar**” MYT 19-40

“alķınmaķsız ağılıķıg alģu iş **ķılıñlar**” ETŞ 13-A F168

“alpın bulmış bu etüznüñ asıgın **alıñlar**” ETŞ 13-A F 166

“öz etüzünüzlerke edgülüg adnağūķa asağlağ işke oduğsaķ **eriñler**” MYT 19-42

“arığ süzüg kirtgünç köñülin ķuanşı im pusar atın **atañlar**” KİP 52

“ol hālda **köçünler**” NF 414-10

“men tirilmıške sizler negülük anķa ked korķar sizler **korqmañlar**” AY 89

“köñülüg berzün köñlin **bertmenler** ötürü kūniñe tıdığsız berdi” PKPH VIII-5

3.2.2.6. /+ɣIz/

- **Fiil-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Geçmiş Zaman Eki+ɣIz+IAr**

“öçürüp ülgülençsiz teñlençsiz yig buyan edgü kılınçlarıg kazğanğuluk tolp kamağ tınlıg oğlanlarıña uluğ asıg tusu kıлтаçı burқанlar işin **işlediñizler**” AY 16787

“kim sizler bu iki türlüğ uğurın ülgülençsiz teñlençsiz uluğ türlüğ buyan edgü kılınç **kazğantıñızlar**” AY 10575

3.2.3. Üçüncü Şahıs Ekleri

3.2.3.1. /+ol/

- **Fiil-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Geçmiş Zaman Eki+ol+Ø**

“ötrü **udıdı ol**” PKPH LVI-3

- **Fiil-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Geniş Zaman Eki+ol+Ø**

“küneşke **olurur ol**” IB 57

- **Fiil-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Sıfat Fiil Eki+Tamlanan+Teklik/Çokluk Eki+Hâl Eki+Cevher Ek Fiili-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Geniş Zaman Eki+ol+Ø**

“kün ortu yütürüp tün ortu қанта negüde **bulğay ol**” IB 24

“қаңғы nelük **өлgey ol**” IB 57

“турушта түдүште **saqlanğu ol**

ad yol tilemekte **ıçanğu ol**” ETŞ 35 136

- **İsim+Teklik/Çokluk Eki+Hâl Eki+Cevher Ek Fiili-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Geniş Zaman Eki+ol+Ø**

“barduқ yirde **edgüg ol**” KT D 24

“türük bodanı yeme **bulğaq ol** temiş” T D-22

“ança bilin **yablaқ ol**” IB 6

“kerekü içi ne **teg ol**” IB 18

“yaşıl қaya yayлағım kızıl қaya **қışлағım ol**” IB 51

“ol taluy suvı ertiñü қорқынçıғ **adalıғ ol**” PKPH XXVI-6

“buyanlıғ kişi burқанlar birle **tüz ol**” ETŞ 34 2

“yā rabbi bular **kim ol**” KE 19r-9

“ey cebrā’īl bu **ne ol**” KE 14r-13

3.2.3.2. Morfofonetik Karşılığı Olmayan Üçüncü Şahıs Eki

- **Fiil-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Geçmiş Zaman Eki+Ø+Ø**

“beş balık anı üçün **ozdı**” BK D 28

“türük bodan adak **ķamşatdı**” BK D 30

“semiz at ağzı katıg **bolı**” IB 65

“yeme bodısavat tigin bu uluş bodun ayıg kılmıçlar kılmışın körüp ertinü busuşluğ
ķadguluğ bolup ıgılayu balıķķa **kirdi**” PKPH IV-1

“uluş bodan alķu **ķovradı**” PKPH LXXI-3

“ol ödün ķanı ķan bu sav eşidip kök teņri tapa ulıdı **sıķtadı**” PKPH LXI-4

“ötrü bu üç miņ uluğ miņ yırtinķü yir suv özeki kimi osuğluğ altı türlüg **tebredi** ķamşadı”
MYT 18-17

“biz sizni küden bulmışķa teņridem çoğumuz yalınımız **aşıltı** öklidi” MYT 89-47

“ol telim üküş yıl ay **ertdi**” ADFH 104 T. II Y. 52 104

“bilge bügü **yunçıdı**

ajun anı **yençıdı**

erdem eti **tınçıdı**

yerke tegip sürtülür” DLT 474

“ewin barkın **satığsadı**

yuluğ bīrip **barığsadı**

tiriğ erse **turuğsadı**

aņar sāķınç küni toğdı” DLT 483

“yirindin bu ilke nelük kelmişin

ayu birdi barķa özi bilmişin” KB 504

“yok erdim törütti **igıdti** mini

kiçig oğlan erdim **bedütti** mini” KB 1097

“evnük ķal‘asınuğ ķāfırleri bunları **cāsüsladı**” DK 37a-12

“bay böre begün oğlı **atlandı**” DK 37a-7

“ķamudan öņdin zelīhā **söyledi**

derdini aņa hikāyet eyledi” YZ 26a-11

“kâfileye **uydı** yol dutdı gider
bir işid kim varuban anda n’ider” G 506
“künlerden soñ keçelerden soñ yigit **boldı**” OKD 2-9
“künlerde bir kün avğa **çıkdı**” OKD 3-9
“andağ rivāyat kılurlar kim bir keçe umm-i cemīl **bardı** takı tikenni arķasıña **yükledi**”
NF 18-5
“hıızr ol kimini **boza başladı**” KE 130r-17
“cümle peygāmbarlardın benim derecem maķāmum yükey tep takı ümmetim üküş tep
bu muḥammed mendin soñ **keldi**” NF 55-12
“mühr **urdı** tañrı ta‘ālā yürekleri üstine dağı kulaqları üstine” SAKT 2b-3
“hīç yiyecek nesne **bulımadı**” M S.17-6
“türük sir bodan yerinte bod **qalmadı**” T B-4
“ertiş ügüzig keçe kelti-miz kelmiş alp tedi **tuymadı**” T B-38
“anıñ ara bir kuşlağı kuşķa kovıtmış kögürçgün muñķa tarķķa tegip şariputri arḥantnıñ
köligesine sıkıntı inçe ök korkınçı **sönmedi**” MYT 5-29
“atğalır oknı azak
tegmedi bu sāw uşak” DLT 239
“bu ay toldı aydı öküş söz ol
ol **ayıtmadı** sözlep irikse köñül” KB 1005
“oğlan anasınñ sözün **şımadı**” DK 17b-2
“mūsī ol cādūlardın **qorqmadı**” KE 112v-14
“ol rūzgārda ķamuğ ellerde açlık boldı aşlık **tapulmadı**” KE 40r-15
“şöyle dedi ağıladı yūsuf nebī
ayruķ **ağlamadı** heç anuñ gibi” YZ 9a-9
“**gelmedi** oğlum benüm bunda özi
yandı içüm eşideli bu sözi” YZ 47a-6
“uşol oğul anasınñ kögüzündün oğuznı içip mundun artuķraķ **içmedi**” OKD 2-1
“āḥiratta maña hēç fāyidası **tegmedi**” NF 231-15
“oğlı kıızı yokdur kimse **doğurmadı** özi dağı kimseden doğmadı” SAKT 651b-1
“hīç kimerse īmān **keltürmedi**” KE 172r-6
“kimke yime neñ nom nomlayı **yarlıķamadı**” MYT-23

“üçünçi inisi ig beg āzād bolğandın soñ ersārı bay oğlanlarınñ katındın ayrılıp özge yerge **ketmedi**” ŞT 103b-16

“uluğ aqaları day devletli bolup munıñ qatıǵa hēç kişi kelip **qoşulmadı**” ŞT 104b-2

• **Fiil-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Geçmiş Zaman Eki+Ø+lar**

“ölyük ol tip **tidiler**” AY 16473

“öñi öñi qazǵanç kılmaq **ayu berdiler**” PKPH XIII-2

“elgin adaqın beklep qınlıqta **urdılar**” PKPH LXIII-6

“ol ödün ol beş yüz qoltǵuıqlar bu savaǵ eşidip ulıdılar **sıqtadılar**” PKPH LXXVII-3

“qarıñın çikin kürin kürilikin tınlıǵlarıǵ ardılar **yuvdılar**” MYT 75-41

“yarlıqançsız köñülin erüş öküş qoyun qızıǵ isig özlerinte **adırdılar** etlerin qanların yidiler” MYT 74-57

“bir yıǵaç yer çıktıqlar erse eki aq kuş havādın inip muhammedni oğlanlar arasındın alıp havāǵa **aşurdılar**” KE 185r-17

“irdi bunlar şehr uçında **qondılar**

yavlaq armışlardı key **diqlendiler**” G 616

“kamu anuñ hūkmine rām **oldılar**

cümle anuñ-ıla ārām oldılar” İ-377

“bayındır hanuñ yigitleri dirse hanı **qarşuladılar** getürüp qara otaǵa qondurdılar” DK 7b-9

“ikisi atlandılar meydāna **çıqdılar**” DK 41b-2

“bunı eşidicek kırk yigit **aǵlaşdılar**” DK 92b-1

“coçi hān oğlanlarındın yegirmi tört kişi ol yurtda pādışāhlıq **qıldılar**” ŞT L 14a-12

“kamuǵ halāyıqlar **tañlaşdılar**” KE 78v-15

“çün yūsufı **yokladılar** devede

kaçmış ol kul dediler feryād ede” YZ 9a-14

“çünkü qardaşları **gördiler** anı

eytdiler yahūdaya anduñ qanı” YZ 41a-11

“birinçisige kün at **qoydılar**” OKD 8-4

“ilkünje carlıǵ carlap **kiñeşdiler**” OKD 11-1

“afriqa atlıǵ elni **açtılar**” NF 127 13

“anlara ol şehr ehlinden ki deñiz yaqın idi ta‘addi **eylediler**” SAKT 175b-4

“anlar ol kişilerdür kim şatun **aldılar** azǵunlıǵı” SAKT 25b-7

“teñri teñrısı burķan ķuanşı im pusarnıñ alķudın sınar ķutadmaķ erdemin nomlayu vidyağ
ķılmıñın eşidigli ķuvrağda sekiz tümen tört miñ tınlığlar alķuğun tözkerinçsiz burķan
ķutıña köñül **turgurdılar**” KİP 221

“uluğ şehrlerge ve muħkem ķal‘alarğa **berkindiler**” ŞT 75a-10

“leşker ħalkı yörmekke **ķınaldılar**” ŞT 75a-16

“tañrınıñ ‘azābı geldükçe de daħı **artırmadılar**” SAKT 244b-7

“ħalk arasında çekişgen nesnelerde daħı **çekişmediler**” SAKT 32a-7

“selām ķıldılar ammā secde **ķılmadılar**” KE 232v-20

“oğuz eli kökem baķuy birlen sereñdin soñ öz başına pādışāħ köterip **oltura bilmediler**”
ŞT 98a-12

“ol kişilerdin kim sizünle **şavaşmadılar** dīnde daħı sizi illeriñüzden çıkarmadılar” SAKT
593b-6

- **Fiil-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Geniş Zaman Eki+Ø+Ø**

“ilgerü kün toğsıķķa birigerü kün ortasıñaru ķurıǵaru kün batsıķıñña yırıǵaru tün ortasıñaru
anta içreki bodan ķop maña **körür**” KT G 2

“altun kümüş işgiti ķutay buñsuz ança **birür**” KT G 5

“yeme adruk uzlar kentü kentü uz işin **işleyür**” PKPH II-6

“uluş barça tegin üçün **busanur**” PKPH XXVII-2

“törümiş neñ erse yoķalǵu turur

törütügli ħalık ne ķolsa **ķılır**” KB 692

“çekik etiñ ķutluğ bolzun **tir**” IB 23

“özi süsi ögire sebinü ordusıñaru **kelir**” IB 34

“bardı eren ķonuk körüp ķutķa **saķar**

ķaldı yawuz oyuk körüp ewni yıķar” DLT 165

“yağı erür yalñuķuñ nēñi tawar

bilig eri yağısın nēlük **sewer**” DLT 505

“ķış yāyǵaru **sawlayur**

er at menin **yawrayur**

igler yeme **sewreyür**

et yin taķı beķrişür” DLT 467

“etmegin ķaparlar uçarlar yüce

oyanur düş ma‘nīsin bilmez nece” YZ 22b-3

“yınak altun tağ bar **közünür mü**” PKPH XXXVII-6
 “taluy ögüzke **kirür** sizler” PKPH XXXII-3
 “bu kün meni **okıyur** sizler” KE 125r-7
 “tolun ay meñizlig yüzi **qumıyur**” NF 54-7
 “dünyā dirliginün meşeli bir suya **benzer** ki indürdük anı gökden pes qarışdı ol şuyıla yer otları” SAKT 220a-1
 “devā yarağan pis **bolur** kim igne sançsa qan **çıkar**” KE 171r-4
 “tebük ma‘nisi ne **bolur**” KE 232r-13
 “lüğat içinde eşek arıgsızın yıdlap hoşlanmısta burnını yoqaru kötürmek **bolur**” KE 232r-14
 “kim qayu tişi tınlıq urı oğul tileser quanşı im pusarka tapınu udunu teginip atın üzüksüz atasar ötrü köñülteki teg körkle qutluğ ülüglüğ urı oğul **kelürür**” KİP 76
 “ertinü öküş edgü kılınç qazğanç **qazğanur**” KİP 78
 “birük pratiqabutlar körkin körü qurtulğu tınlıqlar erser quanşı im pusar ol tınlıqlarqa pratiqabutlar körkin körtgürüp nomlayur **qutğarur**” KİP 106
 “qop qamağ dıntarlarda qutadmış teñri teñrиси burqan **yarlıqar**” MYT 24-8
 “ol qayda tört eren kişilerke kedgü tonagı itig yaratag yivig tizig ed tavar üzüksüz egsüksüz kergeksiz **bolur**” MYT 31-3
 “beli bu dünyā bir ribātqa **ohşar**” ŞT 75a-1
 “aqa kim haq ma‘lüm itmişdür işi
 ol kişi **bilür** bu sözi ol kişi” G 947
 “hem bu yağrından **gider** uş qollara
 nitekim qoldan gidedur ellere” G 8410
 “arkış **idmaz**” BK D 25
 “yalabaçı edgü sabı ötügi **kelmez**” BK D 39
 “qan qazğansar oğlı üçün **temez mü**” PKPH VIII-4
 “qayu kişi ög qan köñlin bertser ol tınlıq tamuluğ bolur oğul qızqa **sanmaz**” PKPH XI-7
 “bu adatın ozğuluğ
 yolun oruqun **közünmez**
 inçkün meñin **boltuqmaz**” ETŞ 35 16
 “ögüz ertgeli oğradın işin **bütmez**
 beg bolğalı qılının yarlıqın **yorımaz**” ETŞ 35 28

“taz at tawarçı **bolmas**” DLT 408

“tañrı te‘ālā bize bir batman oğul **vermez**” DK 8b-9

“maña dünyā mülki **kerekmez**” KE 46v-15

“tañrı ta‘ālā anlara ‘azāb **eylemez**” SAKT 186a-6

“özine kimse oħşamaz özi daħı kimseye **oħşamaz**” SAKT 651b-2

“benüm kullarım üstine senün gücün **yetişmez** azdurmağa illā saña uyanlara azmış kişilerden gücün yeter” SAKT 278b-7

“devā yaramasğa igne sançsa kan **çıkmas**” KE 171r-5

“kündüz közi **körmes** hem uçmas” KE 170v-19

“kim qayu kişi kıanşı im pusarқа tapıg uduğ ayamak çiltemek atamağ kirtgünmekde ulatı tegürgeli emgek emgenser ol emgeki neñ yoqsuz **bolmaz**” KİP 81

“meni men tig kişi **bilmes**” GT 44b-2

“anta oynayu **ırlayurlar**” MYT 32-11

“yağı alkınmış yula teg tañ başıntağı uyaqur yultuzlar teg basa basa teñri yirintin **tayarlar**” MYT 103-33

• **Fiil-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Geniş Zaman Eki+Ø+IAr**

“körser sizni ol tınlıqlar **bağlalurlar**” ETŞ 15 58

“nomlarınñ öz tözin qamağlıq tözin adırtladaçı bilge biligin **örütü uyurlar**” MYT 59-5

“qaraja kedmiş tınlıqlar isig özlerin **ıdalayurlar**” ADFH T. II Y. 52 159

“turmayup taş **yıqarlar**” DK 52b-6

“itünji ulıtmayan çetügünji mavlatmayan alpanlar başı qazan oğlancuğ ile serhoş olup **yaturlar**” DK 65b-4

“hatunlar eliglerin hınā birle **bezeyürler**” KE 247r-5

“qaltı men tip atqanmaqđın men körüm başlap yüz sekiz otuz türlüğ tüz nızvanılar ulatı

“kiçig nızvanılar birle toğarlar **belgülerler**” AY 6832

“ol qapağda sekiz körkle tañ arıg kıızlar sarıg altun yıp **enjirerler**” PKPH XLIII-2

“çünki **görürler** bular yūsuf yüzin

āh ederler **unudurlar** kendözin” YZ 45a-12

“kıyāmet ne vaqt qopar **derler** sen anuñ vaqtini bilmezsin” SAKT 631a-5

“biz kullar ermes ermiş-biz kimersenı öltürmemiş alguları yoğ ermiş bizdin ne **tileyürler**” KE 233r-10

“qayusın yime kergek yarıp şişin **teverler**” MYT 84-16

- “ol antağ uzun künin tünin dört miñ yıl yaş **yaşayurlar**” MYT 83-28
- “erki kim muntağ yürek yarılınçığ emgek tolğak **teginürler**” MYT 81-1
- “**eşitmezler** bu sözi söylemegil
halkı çoğıl dīnūje ündemegil” YZ 50b-14
- “tınığlar savın edgü menjike antağ antağ aqlayurlar **ağırlamazlar**” AY 1758
- “ay teñrili aydınlı teg **aşırmazlar**” ETŞ 15 13
- “adınların isig öziñe ada tuda **kelürmezler**” ADFH T. II Y. 52 160
- “belki anlar **uymazlar** illā nefsleri dileğine dağı kim azğunrağdur” SAKT 419b-7
- “kāfirler iflāh **olmazlar**” SAKT 424a-3
- “anlar kim kāfir oldılar berāberdür üstlerine anları qorqıtsağ dağı qorqutmasağ dağı īmān **getürmezler** SAKT 2b-3
- “‘avāmniñ izdiḥāmına taḥammül **kıla bilmesler**” GT 21b-4
- **İsim+Teklik/Çokluk Eki+Hâl Eki+Cevher Ek Fiili-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Geniş Zaman Eki+Ø+Ø**
- “birisi neçe söyleriseñ **bayağıdur**” DK 5b-8
- “suçum **yokdur** dedi baña ağlayu
unutmışam bir yıldur ben añmayu” YZ 25b-3
- “yā cebre’ il bu **kim turur**” NF 54-7
- “kaşğa birlen saqarınıñ ma’nāsı **bir turur**” ŞT 105b-12
- “ol ögüt kulağumda uş **küpedür**
çıkarmazvanın anı hoş küpedür” SN 2100
- “bu yime altınç üç miñ sekiz artuğı yitmiş bire uluğ tapn atlığ **tamu erür**” MYT 84-19
- “alqu kedgü tonangu böz ara bu böz erdni **yig erür**” MYT 24-10
- “yarmanayın tiser-sen **yaşgak turur**
aşayın tiser-sen **idiz turur**” ETŞ 35 36
- “uşbu kul **kutlu durur** yüzi bize
key ‘aziz tut bu oğul olsun bize” YZ 15a-14
- “itil tegen bedük bir **müren turur**” OKD 23-6
- “uluğ barguluk bir **yurt turur**” OKD 33-9
- “köp ısığ bir **yir turur**” OKD 34-1
- “qarı bolğumdan meniñ qağasluğum **yok turur**” OKD 38-1
- “haq **yalavaç turur**” KE 171v-15

“toğuz etini yemek hem iñen yaman **iş turur**” NF 364-17

“hālīñ **neteg turur**” NF 357-7

“bu **cādū ermes**” KE 171v-14

“ilim amtı **kanı**” KT D 9

“koçu tağında kaplan yok kuduğ suvında balık **yok**” ETŞ 34 7

“kirikken tonlar kirin

suv öze yumış **kerek**” ETŞ 33 9

“yağmur yağsa kapuñ bolsun yabıñu **kergek**

yavuz kişi yakın kelse abıñgu kergek” ETŞ 34 14

“ıraқта sav eşidüti **edgü**

yağuktağı iş bütüdi edgü” ETŞ 35 96

“himavanti tağnıñ yıñakınta bagirati atlıg ögüz kıdıgınta kapılvastu atlıg küsençig körkle
balık **bar**” MYT 13-44

“ata adını yöritmeyen hoyrad oğul ata belinden enince inmise **yeg**” DK 4a-9

“yā cebre’ il bu ne **şūrat**” NF 57-13

“bağ bu azrak-püş sūfī çarhına

kim bilesin kendü ne’ymiş çarhı **ne**” G 17

“arğun arğun öğrenüdurmak gerek

bilmedügin bilene sormak **gerek**” G 9623

“ölürür atlıg boşgutsuz tınlıg **bar**” MYT 2-1

“kişi etüzi bulmışıñız yigde **yig**” MYT-29

- **İsim+Teklik/Çokluk Eki+Hâl Eki+Cevher Ek Fiili-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Sıfat Fiil Eki+Tamlanan+Teklik/Çokluk Eki+Hâl Eki+Cevher Ek Fiili-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Geniş Zaman Eki+Ø+Ø**

“süsi üç biñ ermiş” T G-16

- **Fiil-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Sıfat Fiil Eki+Tamlanan+Teklik/Çokluk Eki+Hâl Eki+Cevher Ek Fiili-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Geniş Zaman Eki+Ø+Ø**

“ögdi yükünç yarağğalı kim **tidingey**” ETŞ 15 77

“etüzünjın küzetser sen

kelen keyik müyüzi teg

atın kün **kötrülgey**” ETŞ 35 33

“bu dünyāda andağ mu kişi bar kim anın atı benim atım üzesinde **bitilgey**” NF 81-9

“bir içim **suw bolğay mu**” KE 247v-10

“anın yāran ve oğlanlarığa köpdin köp teñriniñ raḫmeti **bolğay**” ŞT 65a-13

“ilig aydı emdi tilemiş işim

tözü itlü **bargay** içim hem taşım” KB 1645

“seniñ birle **yaraşğay mu**” KE 238v-1

“kim kim ol ḥavzdın bir ḳata içer bolsa añar hēç suwsalıḡ **kelmegey**” NF 62-8

“uluḡ suvḳa kirser **ölimegey** sıḡta tegip öngey” KİP 17

“yā rabbi yer yüzinde seni birlegen bireḡü **ḳalmağay**” KE 224r-7

“bir kişi baḳsa açıp ḡür içine

bilmegey yatḳan melik mi yā geda” GT 40b-3

“tertib-ile **düzmiş** allah her işi

n’ideyüm bilmez-ise degme kişi” G 1949

“gene bizüm ‘izzetümüz ḥürmetümüz anuñ babası yanında ḥoş **ola**” DK 11a-12

“gelmedi anlara hēç peyḡamber senden burun **ola**” SAKT 419a-7

“dost oldur kim seni anuñ gibi sözi söylemeḡe **ḳomaya**” M B.15b-9

“tañrıdan biş dürlü ‘ilm **inmiş-durur**

ḳullaruñ biş yirine **ḳonmış-durur** G 2691

“ol ki topraḡdur durupdur ortada

topraḡı su **ḳaplamışdur** iy dede” G 2648

“ol buyruḡı ki anlaruñ ardı **kesilecekdir**” SAKT 280a-6

“ḳaysuñuz fitneye düşe senüñ tañruñ **bilicüdür**” SAKT 608b-6

- **Fiil-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Sıfat Fiil Eki+Tamlanan+Teklik/Çokluk Eki+Hâl Eki+Cevher Ek Fiili-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Geniş Zaman Eki+Ø+IAr**

“ol ḳul durduḡı er daḡı tañuḡ getürse kim iki yıldan berü benümdür diyü andan kimüñ-ise aña **buyuralar**” KG 142b-13

“ferişteler **bekleyeler** ey ‘amū

gelenüñ ‘amellerin şora ḳamu” YZ 32b-7

“mülk mi ol kīanı ḳoyup **gideler**

ayruḡa ḳalası mülki **nideler**” İ-317

- “beni **yalanlayalar** yüregim dahı tar ola dilüm dahı dutıla söylemeye” SAKT 394a-2
- “vermedük anlara kitābları **okuyalar**” SAKT 467a-2
- “pes bu hikāyetden anlandı ki pādīşāhlar geçmiş āyīni terk idüp hurde sözine **uymayalar**” M S.18-13
- “eger buları diyüp sonra dönüp inķār itse ki ya‘ni borcum yokdur diyü **inanmayalar**” KG 138b-9
- “ötrü ançada tuyenmak arkalıg nomlar başlap köni nomlar kirtü yörügler yeme barça yitlingeyler **batğaylar**” AY 5638
- “ümmetlerin dünyāda īmān birle tirilgeyler taķı dünyādın çıķmıřda īmān birle **çıķğaylar**” NF 57-11
- “yeme ök etözin ol iligler kanlar ordusıta ol nom nomlağuluk orunta nom tıńka **yıgılğaylar**” AY 11365
- “antada ınaru ulatı miń yılķa tegi upasılar burķan řazınıńa vrharsañram **itgeyler**” MYT 109-27
- “kentü ońaru evrilmiş ıduķ tillig erdinileri üze bir ünin bu nom erdinig nomladaçı nomçıg **öge alķayu inķa tip yarlıķağaylar**” AY 11270
- “edgü yıldıızlıg uruğug tarımış **bolğaylar**” AY 11342
- “bu kūn oğlanlarımgā bersem atamız mālī turur tep muħammedge **bermegeyler**” KE 193r-4
- “ey melik men aymadım mu bular sańa secde **ķılmağaylar**” KE 232v-20
- **Fiil-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Sıfat Fiil Eki+Tamlanan+Teklik/Çokluk Eki+Hāl Eki+Cevher Ek Fiili-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Geçmiş Zaman Eki+Ø+Ø**
- “tükel bilge teńri teńrisi burķan öglük ögsüz teńri yirinteki teńriler üçün irinķenķüçi yarlıķanķuçi köńül oğrınta inķsiz bolu **yarlıķar erti**” MYT 106-7
- “ķamuğ türlüg erdem tükel ögrenip **yorır erdi** erdem eligke alıp” KB 465
- “eger dilese tańrı ta‘ālā **giderürdi** anlarıń ķulaķlarını gözlerini” SAKT 4a-2
- “amr öz ķoldařları birle melik ķatında **olturur erdi**” KE 232v-14
- “öte nev-bahāra varup **geçdidi** çok altun incü şaçu şaçdıdı” SN 5274
- “varaķa tersā bolup erse incīlni ‘arap tilinķe bitimiş erdi **ķartayıp erdi**” KE 194r-4

“bu islām hâk erse bizge bu emgekler **ketürmegey erdi**” KE 232r-20

“uluğ küçlüğ kutluğ bodısavatlar ermeser bu yerke neñ **tegmegey erti**” PKPH XLV-4

“yağşı ve yamannı **bilmes erdi**” ŞT 97a-14

“ol sabın eşidip tün yeme udısıxım kelmez erti olursıxım **kelmez erti**” T D-22

- **Fiil-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Sıfat Fiil Eki+Tamlanan+Teklik/Çokluk Eki+Hâl Eki+Cevher Ek Fiili-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Geçmiş Zaman Eki+Ø+IAr**

“süleymân kürsige ağar bolsa ağızların **açar erdiler**” KE 141r-6

- **İsim+Teklik/Çokluk Eki+Hâl Eki+Cevher Ek Fiili-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Sıfat Fiil Eki+Tamlanan+Teklik/Çokluk Eki+Hâl Eki+Cevher Ek Fiili-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Geçmiş Zaman Eki+Ø+Ø**

“İsîğa bir maqamda turmaq **revâ ermes erdi**” KE 171v-1

- **İsim+Teklik/Çokluk Eki+Hâl Eki+Cevher Ek Fiili-Geçmiş Zaman Eki+Ø+Ø**

“bodan boğazı **tolı erti**” T G-8

“bizinte eki uçı sınaçça **artuğ erti**” T B-40

“anuñ atı uluğ **türük irdi**” OKD 35-9

“ança yime mini birle tuşguluğ edgü kılınçları **bar erdi**” MYT 111-30

“bu şehâdetke keñin kırkıncı **kün erdi**” KE 248v-10

“olarıñ devletleriniñ kâseleri tolup töküleyin dep turğan **vaqt erdi**” ŞT 97b-16

“dünyâda andag yıdıñ körmışim **yok erdi**” KE 184r-3

- **İsim+Teklik/Çokluk Eki+Hâl Eki+Cevher Ek Fiili-Geçmiş Zaman Eki+Ø+IAr**

“anlar hem **şundağ erdiler**” ŞT 104b-12

3.2.3.2. /+zU/

- **Fiil-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Sıfat Fiil Eki+Tamlanan+Teklik/Çokluk Eki+Hâl Eki+Cevher Ek Fiili-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Geniş Zaman Eki+zU+Ø**

“anta kisre teñri **yarlıkazu**” KT D 29

- **Fiil-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Sıfat Fiil Eki+Tamlanan+Teklik/Çokluk Eki+Hâl Eki+Cevher Ek Fiili-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Geniş Zaman Eki+zU+n**

“antada ken maña **tapınzun udunzun**” AY VIII-638

“ağıçı başçısı ağıçılar birer ödün öni **barzun**” PKPH X-1

“meniñ yime qararığının **yarutı birzün**” KİP 200

“biziñ alqışımızka kiçmedin ara tigin öge atıña tegmekimiz **bolzun**” MYT-48

“bu buyan tüşinte yidleg burqan qutın **bulzun**” MYT 19-57

“bu yığılmış qalın qugrağ yime bizni **körmezün**” MYT 111-37

“toqız qat üçürgün topulğınça **teritzün**” IB 50

“teñri teñrиси burqanqa **ayıtzun**” MYT 20-21

“ançulayı oq meniñ yime aña **uqşazun**” ETŞ 16 32

“bağşı sözler az **turzun**” Üİ 108a-8

“bu buyan edgü kılınç közünür ödte amraq içimiz qutbulmış oğul inanç silik teñribirmiş oğul inanç silik ekemiz yıpar qamağuka öñ ülüg bolmağı **bolzun**” MYT 2-66

“türük bodanıñ atı küsi yok **bolmazun**” KT D 25

“kögmen yir sub idisiz **qalmazun**” KT D 20

“yarlıq bolzun **tıdmazun**” PKPH XIX-1

“señrem sanlıq edin tavarın aşın içğüsün yimezün **yuglamazun**” MYT 85-33

“tükel bilge maytrı burqan bizni **körmezün**” MYT 111-35

3.2.3.3. /+zUn/

- **Fiil-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Sıfat Fiil Eki+Tamlanan+Teklik/Çokluk Eki+Hâl Eki+Cevher Ek Fiili-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Geniş Zaman Eki+zUn+lar**

“tüzü tükel **bütürzünler**” AY VIII-208

“teginig esin tükel **kelürzünler**” PKPH XXII-7

“küntemek meniñ evimte **aşanzunlar**” MYT 25-17

“edgü kılınç **qızunlar**” MYT 95-11

“uçuz oñay suqavatı uluşta **toğzunlar**” ETŞ 16 108

“bu yığılmış qalın quvraq biziñ körksüz qılınçımızni **uqmazunlar**” MYT 111-38

“kat kat alkınçsız körüglüg kapıgka **kirzünler**” ETŞ 13-A G 176

“bu bu edgülerig tolu ağılık **büdzünler**” ETŞ G 188

“törüsünçe tilte sözlep köñülte **tuğzunlar**” ETŞ G 200

“olar kamağu meni alku tınlıglarıg yma küzetmek **kılzunlar**” SİT U 9206 314

“**yaşatzunlar** bizni yüz yıl tükel **körkitzünler** yüz küz üdlerig” SİT U 9206 316

“aç kız başlap üç türlüg yavız adalar amtıkıya oğ tavrağ bağup amrılıp arka kamağ beş azun tınlıglar uguşı alasız bir teg menilig **bolzunlar**” SİT U 4762 498

3.2.3.4. /+sU/

- **Fiil-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Sıfat Fiil Eki+Tamlanan+Teklik/Çokluk Eki+Hâl Eki+Cevher Ek Fiili-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Geniş Zaman Eki+sU+Ø**

“yağa tursu yağmur **yazılsu** çiçek
kırımış yığağtın salınsu küjek” KB 118

“köni sözler erse tiliñ **tepresü**
sözün egri erse özün **kizlesü**” KB 1026

“yanut birdi ögdülmiş aydı ilig
bu işke idi ked **yetürsü** bilig” KB 2672

“kişike birür men tilep edgü at
dıra artsu atım **yontsu** bayat” KB 3022

- **Fiil-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Sıfat Fiil Eki+Tamlanan+Teklik/Çokluk Eki+Hâl Eki+Cevher Ek Fiili-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Geniş Zaman Eki+sU+n**

“tosun münüp **sekiertsün**
esizlikin **amurtsın**
ıtka keyik **qaytartsun**
tutmış sâni umnalım” DLT 525

“kağâr kağâr develerüm saña yüklet **olsun**” DK 61a-3

“şırça parmağını qanatsun qanını destmâla **dürtsün**” DK 61a-10

“ilāhī kirtündüm ançası bar köñlüm **amrulsun**” KE 54v-17

“tamğa bizge **bolsun** buyan” OKD 11-8

“ab yirde **yörüsün** kılan” OKD 12-1

- “bizden aña bu oğlağ armağan **olsun** bu gice ğidā eylesün” M S.17-16
- “du‘ā eyle bizimiçün çalabuna bellü **eylesün**” SAKT 10b-2
- “serenç yigit yetişkendin soñ açası kökem bakuyğa kişi yiberdi men kaçā bilmey men aķam kelip meni **ala körsün**” ŞT 97b-2
- “tennür ağızın **açmasun**” KE 228v-9
- “küji köyürsün oyun üni **üzülmesün**” AY 12511
- “oğul saña oğ **batmasun** tenüñi kılıç **kesmesün**” DK 110b-12
- “kene taşkarun **ķalmasun**” OKD 33-6
- “**yetişmesün** sizden zālīm olanlara” SAKT 185a-4
- “**degmesin** haķ bağlamışdur bir işe
hīç kimesne eydemez kim bu nişe” G 3414
- “‘oşmānnıñ sarāyını saķlañ kimerse **kirmesün**” KE 240v-3
- “tuznı kıymet bilen alğıl kim resm ķalıp kent ħarāb **bolmasun**” GT 31a-3
- “hīç kim-irse benim yāḥşı yaman ḥālīmden **bilmesün**” GT 24b-12
- “her kim minüm erse minüm ipüme **yavşinsun**” BH 8b-3
- **Fiil-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Sıfat Fiil Eki+Tamlanan+Teklik/Çokluk Eki+Hāl Eki+Cevher Ek Fiili-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Geniş Zaman Eki+sU+lAr**

“köñül inçliki birle **ögretsüler**
bilgisizler andın ma **ögrensüler**” KB 5554

3.2.3.5. /+sUn/

- **Fiil-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Sıfat Fiil Eki+Tamlanan+Teklik/Çokluk Eki+Hāl Eki+Cevher Ek Fiili-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Geniş Zaman Eki+sUn+lAr**
- “közünür ajunta bir yintem meñilik **ersünler**” AY 3780
- “yirtinçüdeki ķop türlüg küsençig meñilerke tükellig **bolsunlar**” AY 3807
- “uluğ nom tilgenin evire **yarlıķasunlar**” AY 4748
- ķıyāmet işin **bitürsünler** KE 236v-14
- “yaraķlu altmış ādem seçün **varsunlar** tutup **getürsünler**” DK 133b-13
- “tapığ uduğ **ķılsunlar**” AY 12690
- “seni kāfirler bilmesünler **tuymasunlar**” DK 29a-1

“meni alp bahâtur **tesünler** takı halâyık maña ‘izzet kılsunlar” NF 405-8

“ey oğlum kişi kul qaravaş alur bolsa anıñ üçün olur kim bular maña hıdmat **kılsunlar**”
NF 98-7

“meni resûl hâziresinga **eltsünler**” KE 239r-2

“ravza açılsa meni kigürüp anda **koğsunlar**” KE 239r-4

“fulân kulnıñ mersûmın yahşı ihtiyât bilen **yazsunlar**” GT 37a-5

“yimedın bunun âvâzesin dıñleyüp iştiñaları artup andan **yisünler**” M S.18-1

“ihtiyât ittim kim maña kaşd **itmesünler**” GT 18a-13

- **Fiil-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Sıfat Fiil Eki+Tamlanan+Teklik/Çokluk Eki+Hâl Eki+Cevher Ek Fiili-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Geniş Zaman Eki+sUn+gIl**

“kök böri **bolsunğıl** uran” OKD 11-12

“ay kağanum saña çaşğı **bolsunğıl** tüzün” OKD 36

“ay kağanum saña dirlük **bolsunğıl** tüzün” OKD 37

3.2.3.6. /+çU/

- **Fiil-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Sıfat Fiil Eki+Tamlanan+Teklik/Çokluk Eki+Hâl Eki+Cevher Ek Fiili-Olumluluk/Olumsuzluk Eki-Geniş Zaman Eki+çu+n**

“türük bodan yok bolmazun tiyin bodan **bolçun** tiyin qañım ilteriş qağanıg ögüm ilbilge
katunuğ teñri töpüsinte tutup yügerü kötürmiş erinç” KT D 11

biç	Ø	-	er	+	Ø	+	Ø	+	Ø	+	er	-	Ø	-	dü	+	m	+	Ø
bil	Ø	-	ür	+	Ø	+	Ø	+	Ø	+	ir	-	Ø	-	di	+	Ø	+	Ø
bırak	Ø	-	ur	+	Ø	+	Ø	+	Ø	+	i	-	Ø	-	di	+	Ø	+	Ø
sakla	Ø	-	r	+	Ø	+	Ø	+	Ø	+	i	-	Ø	-	dı	+	Ø	+	Ø
var	Ø	-	a	+	Ø	+	Ø	+	Ø	+	y	-	Ø	-	du	+	m	+	Ø
sat	Ø	-	ar	+	Ø	+	Ø	+	Ø	+	Ø	-	Ø	-	dı	+	Ø	+	Ø
yime	Ø	-	di	+	Ø	+	Ø	+	Ø	+	y	-	Ø	-	di	+	Ø	+	Ø
kör	me	-	z	+	Ø	+	Ø	+	Ø	+	er	-	Ø	-	ti	+	Ø	+	Ø
dile	me	-	s	+	Ø	+	Ø	+	Ø	+	er	-	Ø	-	dü	+	m	+	Ø
ogın	Ø	-	ısar	+	Ø	+	Ø	+	Ø	+	er	-	Ø	-	di	+	Ø	+	Ø
teg	me	-	gey	+	Ø	+	Ø	+	Ø	+	er	-	Ø	-	di	+	Ø	+	Ø
del	Ø	-	düg	+	Ø	+	Ø	+	Ø	+	i	-	Ø	-	di	+	Ø	+	Ø
öl	Ø	-	teçi	+	Ø	+	Ø	+	Ø	+	er	-	Ø	-	ti	+	g	+	iz
al	Ø	-	ga	+	Ø	+	Ø	+	Ø	+	er	-	Ø	-	dü	+	m	+	Ø
ked	Ø	-	yük	+	Ø	+	Ø	+	Ø	+	er	-	Ø	-	di	+	Ø	+	Ø
kod	Ø	-	mış	+	Ø	+	Ø	+	Ø	+	er	-	Ø	-	di	+	m	+	Ø
sözle	Ø	-	gü	+	Ø	+	Ø	+	Ø	+	er	-	Ø	-	ti	+	Ø	+	Ø
kıl	Ø	-	ası	+	Ø	+	Ø	+	Ø	+	er	-	Ø	-	dü	+	η	+	Ø
kel	Ø	-	İp	+	Ø	+	Ø	+	Ø	+	er	-	Ø	-	dü	+	m	+	Ø

Tablo 2: Sıfat Fiil Taşıyan Geçmiş Zamanlı Yapılar

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

bak	-	Ø	-	ar	+	Ø	+	Ø	+	Ø	+	tur	-	Ø	-	ur	+	Ø	+	Ø
kir	-	Ø	-	teçi	+	Ø	+	Ø	+	Ø	+	Ø	-	Ø	-	Ø	+	se	+	n
ozgur	-	Ø	-	gay	+	Ø	+	Ø	+	Ø	+	Ø	-	Ø	-	Ø	+	se	+	n
töşen	-	Ø	-	gü	+	Ø	+	Ø	+	Ø	+	tur	-	Ø	-	ur	+	Ø	+	Ø
aç	-	Ø	-	ga	+	Ø	+	Ø	+	Ø	+	Ø	-	Ø	-	Ø	+	me	+	n
kıl	-	Ø	-	ısar	+	Ø	+	Ø	+	Ø	+	Ø	-	Ø	-	Ø	+	me	+	n
boşan	-	Ø	-	ası	+	Ø	+	Ø	+	Ø	+	dur	-	Ø	-	Ø	+	Ø	+	Ø
bul	-	Ø	-	ıcı	+	Ø	+	Ø	+	Ø	+	dur	-	Ø	-	Ø	+	Ø	+	Ø
tog	-	Ø	-	mış	+	Ø	+	Ø	+	Ø	+	er	-	Ø	-	ür	+	Ø	+	ler
öl	-	Ø	-	sik	+	Ø	+	Ø	+	Ø	+	Ø	-	Ø	-	Ø	+	(i)g	+	Ø
köster	-	Ø	-	e	+	Ø	+	Ø	+	Ø	+	Ø	-	Ø	-	Ø	+	m	+	Ø
gidegör	-	Ø	-	Ø	+	Ø	+	Ø	+	Ø	+	Ø	-	Ø	-	Ø	+	Ø	+	Ø
yarat	-	Ø	-	sa	+	Ø	+	Ø	+	Ø	+	Ø	-	Ø	-	Ø	+	m	+	Ø
san	-	ma	-	Ø	+	Ø	+	Ø	+	Ø	+	Ø	-	Ø	-	Ø	+	Ø	+	gıl
işid	-	Ø	-	eli	+	Ø	+	Ø	+	Ø	+	Ø	-	Ø	-	Ø	+	m	+	Ø
id	-	Ø	-	ecek	+	Ø	+	Ø	+	Ø	+	dür	-	Ø	-	Ø	+	Ø	+	Ø
keltür	-	Ø	-	üp	+	Ø	+	Ø	+	Ø	+	Ø	+	Ø	-	Ø	+	me	+	n
gel	-	me	-	dük	+	Ø	+	Ø	+	Ø	+	dür	+	Ø	-	Ø	+	Ø	+	Ø

Tablo 3: Sıfat Fiil Taşıyan Geniş Zamanlı Yapılar

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

4. BÖLÜM: ÇALIŞMADA GEÇEN TERİMLER SÖZLÜĞÜ

alt işlev: Ekleşme dizisinde gösterdikleri ortaklıkla üst fonksiyonda birleşen eklerin görev farklılıklarının her biri.

anakronik: Zamanlar arası uyumsuzluk gösteren, kendi zaman ve mekân değerinden ayrı olan.

asıl unsur: Kelime-ek ilişkisinde kelimeyle temsil bulan, görev unsuru eki kendisine tabi kılan unsur; kelime-kelime ilişkisinde tamlanan unsur; kendisi de bir tamlama örneği olan cümlede ise cümleyi başlı başına temsil eden, cümlelerin diğer unsurlarının kendisine tabi olduğu unsur, yüklem.

bakış: Gramer çalışmalarının bazısında görünüş karşılığında kullanılan terim.

bitimli zaman: Fiil çekiminde temsil bulan, şahıs ekleriyle tamamlanan zaman. (bkz. cümle kurabilen zaman)

bitimsiz zaman: Cümlelerin yüklemdeki zaman verisinin haricinde kalan, sürece yayılan zaman. (bkz. cümle kuramayan zaman)

cevher ek fiili: İsmi anlamına müdahil olmadan fiil kategorisine aktarmakla görevli ek.

cümle kurabilen zaman: Cümlelerin yüklemde bulunan, şahıs ekleriyle tamamlanan zaman. (bkz. bitimli zaman)

cümle kuramayan zaman: Cümlelerin yüklem haricindeki unsurlarını kapsamına alan zaman. (bkz. bitimsiz zaman)

çekim ekleri: Kapsamına zaman ve şahıs eki kategorilerini alan, fiili tamamlayıp bitimli hâle getiren, cümle kuran ekler.

damga: Telaffuz edilmemesi hâlinde bile ekleşme dizisinde işlevi mutlaka korunan morfemi karşılamak üzere kullanılan şekil.

ek: Anlam unsuruna bağlı olarak görev icra eden unsur.

ekleşme: Kelime ve eklerin cümle kuruluşunda yapı bütünlüğü içerisinde bir araya gelişini ve birbirlerine karşı işlevini yöneten sistem.

fiil: Hareket içerikli, şekil yönüyle eksik, ancak çekim eklerini alarak tamamlanan kelime türü.

fiilimsi: Anlamalarını korumak suretiyle fiilleri isim sınıfına geçirirken onları isim, sıfat ve zarf olarak tasavvur ettiren gramer kategorisi.

fonksiyon: İşlev.

görünüş: Geçmiş ya da geniş zaman temelinde bir fiilin başlama, sürme, tamamlanma aşamalarından hangisinin verildiğı bilgisi.

hâl eki: İsimle fiil arasında çeşitli ilgiler kuran, isim kategorisini fiil kategorisine bağlayan, bu yönüyle fiile bağlanmandan önce isme gelen son ek.

isim: Varlığı karşılayan, şekil yönüyle eksiltisiz kelime türü.

izafiyet teorisi: Zamanı varlığın dördüncü boyutu olarak tanımlayan, bulunulan koordinat sistemine, kütle, hız faktörlerine göre zamanın değiştiğini ileri süren görüş.

karşıtlık: Cümlelerin anlam ve görev unsurlarının birbirini var eden, birbirinin özelliklerini yapılandıran bağımlılık ilişkisi.

kılınış: Fiilin doğuşuyla var olan ya da anlam ve görev unsurlarının yapı bütünlüğü çerçevesinde beliren anlamına bağlı iç zaman ilgisi.

kip: Fiilin ifade edilişindeki tavır, tutum, ruh hâli.

morfem: Anlam ya da görev yönüyle karşılığı olan dil unsuru.

morfofonemik: Morfemlerin telaffuz değerlerinin hangi işlevi karşıladığına dayanan ayırım.

morfofonetik: Morfemlerin telaffuz değerleri ve bunların dizilişleri arasındaki ilişki.

sıfır eki: Telaffuz edilmemesine rağmen ekleşme dizisinde görevi korunan unsuru karşılayan şekil. (bkz. damga)

sözceleme kuramı: Her iletişimin “ben-şimdi-burada” odağında şekillendiğini, bu yönüyle de her cümlelerin yeni bir yapılanma içerdiğini belirten görüş.

tasvir ek fiili: Zarf fiil ekiyle isim sınıfına aktarılmış fiili, anlamını değiştirecek boyutta olmamak kaydıyla tasvir ederek tekrardan fiil sınıfına aktaran ek.

üst işlev: Aralarında art zamanlılık ilişkisi bulunan, bu yönüyle de birbirinin yerini temsil edebilen eklerin birleştiğı işlev.

yandaş karşıtlık: Ekleşme dizisinde yan yana gelen, böylelikle eş zamanlı olarak dizilen ekler arasındaki dizim ilişkisi.

yapı: Cümlelerin tüm unsurlarının bir prensip etrafında toplanışı.

yapım eki: Mevcut kelimeden yeni bir kelime türetip onu sözlüğe taşıyan ek.

yardımcı unsur: Kelime-ek ilişkisinde ekle temsil bulan ve kelimeye tabi olan unsur; kelime-kelime ilişkisinde tamlayan unsur; kendisi de bir tamlama örneğı olan cümlede ise yüklem haricinde kalan, yüklemi çeşitli ilgilerle tamamlayıp yükleme tabi olan unsur.

yerdaş karşıtlık: Ekleşme dizisinde yan yana gelemeyen, art zamanlılık ilgisiyle birbirlerinin yerini alan ekler arasındaki ilişki.

SONUÇ

1. Dil incelemelerinde zamanın bütüncül bir bakış açısıyla işlenemeyişi fizik bilimi ve felsefenin zamana ilişkin verilerinin grameri etkileyip etkilemediği yönündeki bir tespiti eksik bırakmıştır. Gramer zamanını yorumlamaya yönelik çabalar onun dil dışı zamandan ayrı bir boyuta sahip olduğu, fizikî zamanın gramer zamanına taşındığı tespitlerinden öteye gidememiştir. Oysaki zamanın söz konusu alanlardaki karşılığı gramer zamanını bütünleyici ve destekleyici bilgiler barındırmaktadır. Gerek bilim gerek düşünce yönüyle bir kabulü yansıtan zamanın mekânla bütünlendiği, mekân sayesinde tanım kazandığı gerçeği aslında fiil zamanının tespiti için bir dayanak sunmaktadır. Çünkü mekân birimleriyle tamamlanmayan zaman cümle kuracak içerikten yoksundur. Felsefenin tartıştığı bilinçte kayıtlı zaman ve zaman tasavvuru da kipe dair tespitler için açılımlar sunmaktadır.
2. Bir gramer kategorisi olarak karşıtlık ilişkisiyle çözümlenmeyen zaman, mahiyetine ilişkin tespitlerle dilbilim çalışmalarında karşılık bulmuştur. Bu gerekçeyle elde edilen veriler Türk dilinin fiil zamanını açıklığa kavuşturmaktan uzak olup yabancı kaynakların Türk dili üzerindeki zoraki yorumunun birer temsilidir. Yabancı dillerin zaman tasnifleri ile Türk dilinin yapısı ve gramer zamanı arasındaki farklılık da çıkmazlardan birinin temsili durumundadır. Bu nedenle Türk dilinde zaman ancak Türk dilinin kendi yapısından hareketle incelenebilir.
3. Türk dilinde zaman bir gramer verisi olarak cümle kurabilen zaman ve cümle kuramayan zaman olmak üzere iki şekilde tanım ve karşılık bulur. Cümle kuramayan zaman, cümle kuran “fiil-zaman eki+şahıs eki” denkleminin haricindeki zamandır. Genelde cümle tertip etmede kullanılabilecek sayısız tamlama, özelde de sıfat fiillerin zaman verisi cümle kuramayan zaman kapsamındadır. Cümle kuramayan zaman süreç hâlindeki zamandır. Bu zaman türünde zaman verisi mekân birimleriyle tamamlanmaz.
4. Yapı çözümlemesinin ihmal edilmesi sıfat fiil eklerinin zaman eki olduğu yanılgısı ortaya çıkmıştır. Eklerin görevlerinde belirleyici olan şey, eklerin ekleşme dizisindeki yeri ve üst fonksiyonda birleştikleri eklerle taşıdıkları görev ortaklığıdır. Türk dilinin cümle kuruluşunda telaffuz edilmeyen morfemler yerleşik gramer incelemelerinde dikkatlerden kaçmıştır. Yerleşik gramerin öğrenilen geçmişi, şimdii, geleceği işaretlediğini belirtip zaman eki diye tanımladığı morfemler birer sıfat fiil ekidir.

5. Cümle kurabilen zamanın tespit edilğinde cevher ek fiilinin ekleşme dizisindeki fonksiyonundan istifade edilebilir. Cevher ek fiille tertip edilen yapılarda geniş zaman ekinin morfofonemik yönünün ihmal edildiği incelemeler sıfat fiil eklerine zaman eki özelliği yüklenmesine sebep olmuştur.
6. Anlam/görev karşıtlığı, alt fonksiyon/üst fonksiyon karşıtlığı, yerdaş/yandaş karşıtlık esasına dayanan bir yapı çözümlemesi birleşik zamanın mümkün olmadığı gerçeğini kanıtlar. Ayrıca böylesi bir çözümleme hikâye, rivayet, dilek-şartlı birleşik zaman tanımlarını geçersiz kılar. Her cümle ancak bir zaman eki taşır.
7. Cümle kurabilen zaman geçmiş zaman ve geniş zaman olmak üzere iki zaman çeşidine sahiptir. Her cümle bu iki zaman verisinden biriyle kurulur.
8. Türk dilinin cümle kurabilen zaman verisi bizce döngüye dayalı zaman ve ilerlemeci zamanın birer temsilidir. Zamanın geri döndürülemez bir akışla sürekli geçmişte birikerek ilerlediği gerçeğine dayanan çizgisel (lineer, ilerlemeci) zaman anlayışı geçmiş zamanı tanımlayan içeriğe sahiptir. Çünkü zaman geçmiş-şimdi-gelecek çizgisinde zamanın oku adı verilen bir yönde ve geçmişi biriktirerek akar. Zamanı bir başlangıç ve sondan mahrum tanımlayan, fiilin sürekli devretmesini esas alan döngüye dayalı zaman anlayışı da geniş zamanı karşılar.
9. Geniş zaman şimdiyi ve geleceği içerir. Tecrübe edilen geçmiş, geniş zamanın kapsamında yer almaz. Genelgeçer hükümlerde ve bilimsel ifadelerde tanık olunan hâllerin geçmişten şimdiye uzandığının kabulü ve bu hâlin geleceğe de uzanacağını ön kabulü vardır. Geniş zamanın aritmetik yapısı geçmişin âdeta tecrübe edilmiş bir gerçek hissiyle kabulüne imkân verir.
10. Kip, bir morfem üzerinden açıklanamayacak bir kategoridir, cümleyi vücuda getirenin o cümleye kattığı ruh hâli, tarz, tutumdur. Aktarılmak istenen ruh hâline, psikolojik olgulara bir sınır çizilemeyişi cümleyi kurana o cümleyi dilediğinde kurgulayabilme keyfiyeti sunmaktadır. Yaygın gramerin “kip kayması” dediği şey aslında kipin ta kendisidir. Doğrudan doğruya zamanı değil, fiil zamanına ilişkin ruh hâlini, durum tespitini yansıttığı için kip, geçmiş dışı zamanda geçmişi karşılayabilir ya da geçmiş zamanda geçmiş dışı zamanı karşılayabilir. Ancak zamanın kipi olmaz.
11. Zamanın insandan bağımsız, ölçülebilir bir gerçekliğinin olmasının yanı sıra bir tasarı eşliğinde bilinçle, algıyla şekillenen içeriği iç zaman bilinci ve kip arasındaki teması biçimlendirir.

12. İşlev zenginlikleriyle geniş bir yelpaze sunan sıfat fiiller esasen cümlede birer görünüş işaretleyicisidir. Cümle kuramayan zaman kapsamında sıfat fiiller ve onların görünüş yönleri temsil kazanmaktadır.
13. Şahıs ekleri cümle kuruluşunda şahısların bulunduğu mekân birimlerini temsil eder. Buna göre şahıs ekleri mekânın “ben-sen-o” birimleri hâlinde üçe bölünüşünün yansımasıdır.
14. Her cümle zaman ve mekân birimleri yönüyle bir bildirimdir. Her cümlede yalnız bir zaman eki ve bir şahıs eki yer almaktadır.
15. “Fiil-zaman eki+şahıs eki” denkleminde varlığın zaman ve mekân birimleri Türk dilinin cümle kuruluşunda karşılığını bulmuş hâldedir. Bu birimler olmadan var oluş kazanmak mümkün olmadığı gibi cümle kurmak da mümkün değildir.

KAYNAKÇA

- Acarlar, K. (1969). “Fiil Kiplerindeki Anlam Kaymalarının Nedenleri”. *Türk Dili*, S. 213, 250-254.
- Adalı, O. (1979). *Türkiye Türkçesinde Biçimbirimler*. Ankara: TDK Yayınları.
- Ağca, F. (2019). *Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Ağca, F. (2024). “Geçmiş Zaman Morfemi -(X)p Bağlamında Tuñukuk Yazıtının 25-26. Satırları Üzerine Bir Değerlendirme”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, (77), 1-24.
- Akaslan, T. (2000). “Sözceleme İşlemleri Kuramı Açısından Şimdiki Zaman”. *XIII. Dilbilim Kurultay Bildirileri 13-15 Mayıs 1999*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi. Yayınevi, 37-45.
- Akaslan, T. (2012). “Sözceleme Belirticileri Olarak -Iyor ve -mAktA”. *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 7/3, 47-73.
- Akçataş, A. (2004). “Cümlede Zaman”. *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I*, Ankara: TDK Yayınları, 97-104.
- Akdoğan, Y., Kutsal, N. (2019). *İskendername (İnceleme-Tenkitli Metin)*. İstanbul: Bilnet Matbaacılık ve Yayıncılık.
- Akkuş, M. (2018). *Kitâb-ı Gunya*. Ankara: TDK Yayınları.
- Aksan, D. (2015). *Her Yönüyle Dil*. Ankara: TDK Yayınları.
- Aksoy, Ö. A. (1945). *Gaziantep Ağzı-I*. İstanbul: İbrahim Horoz Basımevi.
- Akşehirli, S. (2010). “Türkçede Konuşma Zamanı, Olay Zamanı ve Referans Zamanı İlişkileri”. *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 5/4, 15-73.
- Alyılmaz, C. (1994). *Orhun Yazıtlarının Söz Dizimi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Alyılmaz, S. (2010). “Türkçede Olumsuz Fiillerin Geniş Zaman Biçimbirimi”. *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 5/4 Fall, 87-118.
- Arat, R. R. (1951). *Atabetü'l-Hakayık*. İstanbul: Ateş Basımevi.
- Arat, R. R. (1991). *Eski Türk Şiiri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Arat, R. R. (2006). *Kutadgu Bilig*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

- Argunşah, M. (2011). “Karahanlı Türkçesindeki Emir Ekleri Üzerine”. *Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri Kutadgu Bilig Bildirileri* 26-27 Ekim 2009, 45-60, Ankara: TDK Yayınları.
- Arıcı, M. (2021). “Tanrı ve Zaman: Tanrısal Bilincin Zamansızlığı Üzerine”. *Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, S. 1, 1-23.
- Aristoteles. (2023). *Fizik*. (Çev. Saffet Babür). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Aristoteles. (2019). *Kategoriler*. (Çev. Saffet Babür). Ankara: İmge Kitabevi.
- Aristoteles/Augustinus/Heidegger. (1996). *Zaman Kavramı*. (Çev. Saffet Babür). Ankara: İmge Kitabevi.
- Aslan Demir, S. (2013). “Türkçede Anaforik Zaman İfadeleri”. *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8/9 Summer, 1099-1109.
- Aslan Demir, S. (2016). *Görünüş Kategorisi Türkmençe Örneği*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Ata, A. (2019). *Kıssaşü'l-Enbiyâ Giriş-Metin-Dizin*. Ankara: TDK Yayınları.
- Atabay, N., Kutluk, İ., Özel, S. (1983). *Sözcük Türleri*. Ankara: TDK Yayınları
- Ay, Ö. (2009). *Türkiye Türkçesi Ağzlarında Fiil Çekimi*. Ankara: TDK Yayınları.
- Ay Akyıldız, D. (2021). “XIV. Yüzyıl Orta Anadolu Türkçesi ve Günümüz Orta Anadolu Ağzları Arasında Fiillerin Çekiminde Görülen Biçimbirimsel Değişim ve Alt Biçimbirimsel Gelişimler”. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 288-319.
- Aydemir, İ. A. (2019). *Türkçede Zaman ve Görünüş Sistemi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Aydın, H. (2016). “Yazınsal Metinlerde Dil Bilgisel Zaman İşaretleyicileri Üzerine”. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S. 5/4, 1716-1730.
- Bacanlı, E. (2008). “Türkiye Türkçesindeki -miş Ekinin Dolaylılık ve Dolaylılık-Dışı Kullanımlarında Zamansal Atıf”. *Bilig*, S. 44, 1-24.
- Banguoğlu, T. (2019). *Türkçenin Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Barutçu Özönder, S. (1998). *Üç İtigsizler*. Ankara: TDK Yayınları.
- Barutçu Özönder, S. (2011). “Türk Dilinde Fiil ve Fiil Çekimi”. *Türk Gramerinin Sorunları Bildiriler*, Ankara: TDK Yayınları, 168-176.
- Baştürk, Ş. (2018). “-iver(i) Şimdiki Zaman, Gönen-Fındıklı Köyü Ağzı Örneği”. *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 13/20, 171-204.

- Bayraktar, N. (2004). *Türkçede Fiilimsiler*. Ankara: TDK Yayınları.
- Bekar, B. (2018). “Eski Uygur Türkçesinde Farklı Bir Birleşik Zaman Çekimi”. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 123-133.
- Benveniste, E. (1995). *Genel Dilbilim Sorunları*. (Çev. Erdim Öztokat). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Benzer, Ahmet. (2021). *Türkçede Zaman, Görünüş ve Kiplik*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Bergson, H. (2022). *Şuurun Doğrudan Doğruya Verileri*. (Çev. Mustafa Şekip Tunç). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Bilgegil, K. (2014). *Türkçe Dilbilgisi*. Erzurum: Salkımsöğüt Yayınları.
- Binnick, I. R. (1991). *Time and the Verb A Guide to Tense and Aspect*. New York: Oxford University Press.
- Bozkurt, F. (2017). *Türkiye Türkçesi*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Bulak, Ş. (2017a). “Tarihi Türk Yazı Dillerinde Şimdiki Zaman”. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 9, 223-258.
- Bulak, Ş. (2017). “Tarihi Türk Yazı Dillerinde Fiil Çekiminde Kişi Unsuru”. *SOBİDER Sosyal Bilimler Dergisi*, S.13, 243-271.
- Bulduk, T. B. (2018). “Türkiye Türkçesi Ağızlarında Farklı Bir Öğrenilen Geçmiş Zaman Eki ve Çekimi: -İp / -Up, -İpDURU / -UpDURU”. *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 13/20, 225-244.
- Buran, A. (1996). “-İk Ekinin Anadolu Ağızlarında Kullanılışı”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1994*, Ankara: TDK Yayınları, 11-18.
- Caferoğlu, A. (1971). “Türkçemizdeki -ğıl ve -gil Emir Eki”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten*, Ankara: TDK Yayınları, 1-10.
- Canbulat, Mehmet. (2004). “Dil Bilimi Açısından Zaman ve Dil”. *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I*, Ankara: TDK Yayınları, 563-572.
- Canpolat, M. (2018). *Behcetü'l-Hadâik fî Mevızati'l-Halâik*. Ankara: TDK Yayınları.
- Cengiz, Ayşe Kılıç. (2021). *Eski Uygur Dönemine Ait Tantrik Bir Metin: Sitâtapatrâdhārānī*. Ankara: TDK Yayınları.
- Cevizci, A. (1999). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Comrie, B. (1998). *Aspect An Introduction to The Study of Verbal Aspect and Related Problems*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Coşar, A. M. (2008). “Trabzon Ağzlarında Ek Fiilin Kullanılışı”. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 3/3 Spring, 176-188.
- Coşkun, V. (1999). “Türk Lehçelerinde Zaman Kavramı Taşıyan -p Zarf-Fiil Eki”. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 7, 173-192.
- Crystal, D. (2008). *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. USA: Blackwell Publishing.
- Çağatay, S. (1978). *Türk Lehçeleri Üzerine Denemeler*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Çakır, A. (2020). *İzmir İli Ödemiş-Kiraz-Beydağ İlçeleri Ağzları*. Ankara: TDK Yayınları.
- Çetin, E. (2020). *Altun Yaruk VII. Kitap*. Ankara: TDK Yayınları.
- Çetin, E. (2020). *Altun Yaruk VIII. Kitap*. Ankara: TDK Yayınları.
- Dahl, Ö. (1985). *Tense and Aspect Systems*. Oxford: Basil Blackwell Ltd.
- Demir, N. (2007). “Anadolu Ağzlarında Kullanılan Geçmiş Zaman Eki -(y)XK”. *Edebiyat ve Dil Yazıları Mustafa İsen’e Armağan*, 133-147.
- Demir, N., Yılmaz, E. (2021). *Türk Dili El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Demirbilek, S. (2004). “Tarihi Süreç İçerisinde -lık Ekinin İşlevleri”. *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I*, Ankara: TDK Yayınları, 731-738.
- Demircan, Ö. (2005). *Türkiye Türkçesinde Kök-Ek Bileşmeleri*. İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- Deny, J. (2023). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Dilaçar, A. (1971). “Gramer: Tanımı, Adı, Kapsamı, Türleri, Yöntemi, Eğitimdeki Yeri ve Tarihçesi”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, C. 19, 83-145.
- Dilaçar, A. (1974). “Türk Fiilinde “Kılınış”la “Görünüş” ve Dilbilgisi Kitaplarımız”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 159-171.
- Dilçin, C. (1991). *Süheyl ü Nev-Bahār İnceleme-Metin-Sözlük*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Dizdaroğlu, H. (1976). *Tümcebilgisi*. Ankara: TDK Yayınları.
- Doğan, E. (2016). *Ḳābūs-nāme*. Ankara: TDK Yayınları.
- Doğan, T. (2022). “Çağdaş Oğuz Türkçesinde -(X)p(DXr) Duyulan Geçmiş Zaman Ekinin Dağılımına Dair”. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 7, 441-452.

- Dönmez, F. B. (2013). *Türk Dilinde Başlangıçtan Bugüne Geçmiş Zaman*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Eckmann, J. (2014). *Nehcü'l-Ferâdîs Uşmağlarının Açık Yolu Metin, Dizin-Sözlük, Tıpkıbasım Birleştirilmiş baskı*. (Yayımlayanlar: Semih Tezcan- Hamza Zülfıkar, Dizin-Sözlük: Aysu Ata) Ankara: TDK Yayınları.
- Eckmann, J. (2017). *Çağatayca El Kitabı*. Ankara: TDK Yayınları.
- Ediskun, H. (2017). *Yeni Türk Dilbilgisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Efendioğlu, S., Solmaz, A. O. (2007). “Birleşik Zamanlar Üzerine”. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 35, 49-58.
- Einstein, A., Infeld, L. (2015). *Fiziğin Evrimi*. (Çev. Sertaç Turgal). Ankara: Alter Yayınları.
- Eker, S. (2010). *Çağdaş Türk Dili*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Elmalı, M. (2019). *Eski Uygurca Altı Dişli Fil Hikâyesi*. Ankara: TDK Yayınları.
- Emre, A. C. (1955). “Türkçede Cümle: II. İsim Cümlesi”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, Ankara: TDK Yayınları, 23-58.
- Ercilasun, A. B. (2014). *Kutadgu Bilig Grameri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ercilasun, A. B., Akkoyunlu, Z. (2020). *Dîvânü Lugâtî't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Ankara: TDK Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2023). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Erdem, M. (2008). “Modern Oğuz Türkçesinde Belirsiz Geçmiş Zaman Ekleri”. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları*, 199-215.
- Ergin, M. (1980). *Kadı Burhanettin Divanı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Ergin, M. (2023). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Erguvanlı Taylan, E., Özsoy S. (1993). “Türkçedeki Bazı Kiplik Biçimlerinin Öğretimi Üzerine”. *VII. Dilbilim Kurultayı Bildirileri*, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayını, 1-9.
- Erkman Akerson, Fatma. (2016). *Dile Genel Bir Bakış*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Erkman Akerson, Fatma ve Ozil Ş. (1998). *Türkçede Niteleme Sıfat İşlevli Yan Tümceler*. İstanbul: Simurg Kitapçılık ve Yayıncılık.

- Ertane Baydar, A.S. (2016). “i- Fiili Üzerine”. *TÜRK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 164-171.
- Gabain, A. Von. (1988). *Eski Türkçenin Grameri*. (Çev. Mehmet Akalın). Ankara: TDK Yayınları.
- Gemalmaz, E. (2010). *Türkçenin Derin Yapısı*. Ankara: Belen Yayıncılık.
- Gencan, T. N. (1971). *Dilbilgisi*. Ankara: TDK Yayınları.
- Göksel, A., Kerslake, C. (2005). *Turkish: A Comprehensive Grammar*. London and New York: Routledge.
- Gül, M. (2015). “Orhun ve Uygur Türkçesinde Gelecek Zaman Çekimi”. *İdil Sanat ve Dil Dergisi*, 15-29.
- Güldeste, G. (2022). “Tanrı ve Zaman Kavramlarına Genel Bir Bakış”. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.21, 109-121.
- Gülensoy, T. (1985). “Anadolu Ağızlarında Şimdiki Zaman Eki”. *Türk Kültürü Araştırmaları Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu’nun Hatırasına Armağan*, XXIII / I-II, 281-295.
- Gülseren, C. (2021). *Malatya İli Ağızları*. Ankara: TDK Yayınları.
- Gülsevin, G., Boz, E. (2013). *Eski Anadolu Türkçesi*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Gülsevin, G. (2017). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*. Ankara: TDK Yayınları.
- Gültekin, M. (2006). “Tarihî ve Çağdaş Türk Lehçelerinde Gelecek Zaman Ekleri Üzerine Bir Deneme”. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. 20, 33-59.
- Günay, N. (2014). “Türkçe’de -(A/I)r Biçimbiriminin Kiplik Anlam Alanları”. *International Journal of Language Academy*, 2/4, 529-545.
- Gündoğan, A. O. (1988). *Aristoteles’in Zaman Görüşü İle Bergson’un Zaman Görüşünün Karşılaştırılması*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Günşen, A. (2006). “Anadolu Ağızlarında Farklı Bir Gelecek Zaman Eki ve Çekimi: -ıcı/-ici; -ucu/-ücü”. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 1/2 Fall 1(2), 54-84.
- Günşen, A. (2019). *Kırşehir ve Yöresi Ağızları*. Ankara: TDK Yayınları.
- Hacıeminoğlu, N. (1968). *Kutb’un Husrev ü Şirin’i ve Dil Hususiyetleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Hacıeminoğlu, N. (2013). *Karahanlı Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.

- Hamilton, J. R. (2020). *Prens Kalyānamkara ve Pāpamkara Hikāyesi*. Ankara: TDK Yayınları.
- Hatiboğlu, V. (1974). *Türkçenin Ekleri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Hatiboğlu, V. (1982). *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Heidegger, M. (2021). *Varlık ve Zaman*. (Çev. Kaan H. Ökten). İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım.
- Hengirmen, M. (2015). *Türkçe Dilbilgisi*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Hirik, E. (2009). “-yor Eki Sıfat-Fiil Yapar mı?”. *II. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Öğrenci Kongresi Bildiriler II 4-6 Ağustos 2008*, İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, 765-771.
- İlker, A. (2017). “Birleşik Çekimlerde Zaman Adlandırma ve Tasnifine İşlevsel Bir Yaklaşım”. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi/Journal of Turkish World Studies*, 17/2, 183-192.
- İlker, A. (2017). *Manisa Ağızları*. Ankara: TDK Yayınları.
- İmer K., Kocaman, A., Özsoy, S. (2011). *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Johanson, L. (1994). “Türkeitürkische Aspektotempora”. *Tense Systems in European Languages*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Kahraman, T. (2013). “Geçmiş Zaman Kiplerinin Adlandırılması”. *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8/13, 1087-1091.
- Kara, S. (2016). “Türkiye Türkçesinde Zaman Eklerinin Kipsel ve Zamansal Yönden Değerlendirilmesi”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 46, 110-117.
- Karaağaç, G. (2019). *Türkçenin Dil Bilgisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karademir, F. (2012). “Türkiye Türkçesinde Emir Kip(lik)i Üzerine”. *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 7/4, 2091-2138.
- Karadoğan, A. (2009). *Türkiye Türkçesinde Kılınış*. İstanbul: Divan Kitap.
- Karahan, L. (2017). *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*. Ankara: TDK Yayınları.
- Karamanlioğlu, A. F. (2019). *Gülistan Tercümesi (Kitâb Gülistan bi't-Türki)*. Ankara: TDK Yayınları.
- Kaya, C. (2021). *Uygurca Altun Yaruk*. Ankara: TDK Yayınları.

- Kıran, A. E. (2019). “Sözceleme Kuramları ve Öznellik: Ben’in Halleri”. *Türkçe Eğitimi Çocuk Edebiyat Kurultayı*, Ankara Üniversitesi Basımevi, 87-97.
- Kocaman, A. (1983). “Türkçede Kip Olgusu Üzerine Görüşler”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, C. 28-29, 81-85.
- Koç, M. (2012). “Eski Anadolu Türkçesinde /dUk/ Ekli Geçmiş Zaman Çekimi”. *Türkbilig*, 11-18.
- Koç, N. (1996). *Yeni Dilbilgisi*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Koç, N. (1998). “A.N. Kononov’un Yeni Kipleri”. *Çağdaş Türk Dili*, 120, 20-24.
- Korkmaz, Z. (1959). “Türkçede -acak / -ecek Gelecek Zaman (Futurum) Ekinin Yapısı Üzerine”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 17(1-2), 159-170.
- Korkmaz, Z. (2017). *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2017). *Marzubân-nâme Tercümesi Destûr-ı Şâhî*. Ankara: TDK Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2022). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: TDK Yayınları.
- Kornfilt, J. (1997). *Turkish*. Londra and New York: Routledge.
- Kuş, B. (2018). *Tarihî Türk Lehçelerinde Tasvir Fiilleri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Küçük, M. (2010). “Tarihî Türk Lehçelerinden Türkiye Türkçesine -Dır/-DUr (<Turur) Eki ve İşlevleri”. *Türkbilig*, 59-75.
- Küçük, M. (2022). *Eski Anadolu Türkçesi Dönemine Ait Satır Arası İlk Kur’an Tercümesi*. Ankara: TDK Yayınları.
- Leibniz, G. W. (2022). *Monadoloji*. (Çev. Devrim Çetinkasap). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Lyons, J. (1977). *Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Malkoç, M. (2011). “Dil Biliminde Zamanın Tanımı ve İşlevi Nedir”. *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 6/3, 1075-1081.
- Mansuroğlu, M. (1953). “Türkçede -GU Ekinin Fonksiyonları”. *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul: Osman Yalçın Matbaası, 341-348.
- Mansuroğlu, M. (1958). “Türkçede -gay/-gey Eki ve Türemeleri”. *Jean Deny Armağanı*, Ankara: TDK Yayınları, 171-183.
- McTaggart, J. E. (1908). “Unreality of Time”. *Mind*, New Series, 17, No. 68, 457-474.

- Miskioğlu, A. (1992). “Görülme, Başkasından Duyulmayan (-İk’li) Geçmiş Zaman”. *Türk Dili Dergisi*, S. 28, 1-3.
- Mutlu, H. K. (2022). *Balıkesir İli Ağızları*. Ankara: TDK Yayınları.
- İmâm Gazzâlî. (1981). *Tehâfüt El-Felâsife*. (Çev. Bekir Karlığa). İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Newton, I. (2019). *Doğal Felsefenin Matematiksel İlkeleri (Seçmeler)*. (Çev. A. Yardımlı). İstanbul: İdea Yayınevi.
- Orkun, H. N. (2011). *Eski Türk Yazıtları*. Ankara: TDK Yayınları.
- Oxford Dictionary of Physics*. (2003). Oxford: Oxford University Press.
- Ölmez, Z. (2020). *Şecere-yi Terâkime*. Ankara: TDK Yayınları.
- Öner, M. (2013). *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*. Ankara: TDK Yayınları.
- Özalan, U. (2014). *Türk Dilinde Cevheri Ek Fiil*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Sakarya: Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özçelik, S. (2022). *Dede Korkut -Dresden Yazması-Giriş, Notlar*. Ankara: TDK Yayınları.
- Özdemir, E. (1968). “Türkçede Fiillerin Çekimlenişine Toplu Bir Bakış”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 177-203.
- Özkan, F. (1997). *Osmaniye Tatar Ağzı*. Ankara: TDK Yayınları.
- Özmen, M. (2010). “-İcI/-UcU Ekinin Gelecek Zaman Eki Olarak Kullanılması Üzerine”. *Türk Dili Üzerine Makaleler*, Ankara: Akçağ Yayınları, 477-488.
- Öztürk, J. (2006). “Antakya ağzında-°k ve-°şkAn Eklerinin Kullanımı”. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 654, 530-535.
- Platon. (2022). *Timaios*. (Çev. Furkan Akderin). İstanbul: Say Yayınları.
- Rovelli, C. (2023). *Ya Zaman Var Olmasaydı?* (Çev. A. Altınörs). İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Salan, E. (2019). “{+vAnIn} Teklik 1. Kişi Eki Üzerine”. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 66, 281-307.
- Sarı, C. (2016). “Türkçede {-(y)Xk} Sıfat-Fiil Ekinin Kullanımı ve İşlevleri”. *TÜRK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, S.7, 233-244.
- Savran, H. (2008). “Türk Dilinde +Dır Bildirme Eki ve +Dır Bildirme Ekiyle Yapılan Belirsizlik Kelimeleri”. *UÜ. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 14, 163-188.

- Sebzecioğlu, T. (2004). “Türkçede Kip Kategorisi ve -yor Biçimbiriminin Kipsel Değeri”. *Dil Dergisi*, S. 124, 18-33.
- Smith, C. (1997). *The Parameter of Aspect*. Netherlands: Kluwer Academic Publishers.
- Spinoza. (2013). “Metafizik Düşünceler”. (Çev. Berk Özcangiller) *Felsefe Arkivi*, S. 39, 43-57.
- Şahin, H. (2003). “Birleşik Çekimli Fiillerin Zaman ve Anlam Açısından Gösterdiği Çeşitlilikler”. *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 4, 157-168.
- Şahin, H. (2005). “Türkçede Zaman Belirleyicileri ile Kip ve Zaman Eklerinin Uyumu”. *Prof. Dr. Fikret Türkmen Armağanı*, İzmir: Kanyılmaz Matbaası, 649-654.
- Şen, S. (2016). *Eski Uygur Türkçesi Dersleri*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Takoğlu, T. (2017). *Kutadgu Bilig’de Sıfat Fiil Kategorisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Taslaman, C. (2013). *Big Bang ve Tanrı*. İstanbul: İstanbul Yayınevi.
- Taş, İ. (2019). *Yūsuf ve Zeliḥā Gramer-Metin-Çeviri-Notlar-Sözlük-Dizin-Tıpkıbası*. Ankara: TDK Yayınları.
- Tekin, T. (2003). *Orhon Türkçesi Grameri*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.
- Tekin, T. (2017). *İrk Bitig*. Ankara: TDK Yayınları.
- Tekin, Ş. (2019). *Uygurca Metinler I Kuanşi İm Puser*. Ankara: TDK Yayınları.
- Tekin, Ş. (2019). *Uygurca Metinler II Maytrisimit*. Ankara: TDK Yayınları.
- Timurtaş, F. K. (2019). *Eski Türkiye Türkçesi*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Tolkun, S. (2011). “Fiil Çekiminde Görülen İstisnâî Hâller”. *38. ICANAS (International Congress of Asian and North African Studies*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 1725-1735.
- Tolkun, S. (2020). “Doğu Türkçesi Tarihî Metinlerinde -(X)p turur Biçimbiriminin Kullanımı Üzerine”. *Uluslararası İdil-Ural ve Türkistan Araştırmaları Dergisi (IJVUTS)*, S. 3, 1- 27.
- Topakkaya, A. (2017). *Felsefe, Din ve Kültürde Zaman*. İstanbul: Say Yayınları.
- Topaloğlu, A. (2019). *Karşılaştırmalı Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Topçu, Ç. (2011). *Türkçede Sıfat Fiil Kategorisi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Sakarya: Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Tor, G. (2006). “Mersin’de Şimdiki Zaman”. *Türk Dilleri Araştırmaları*, 49-124.
- Tor, G. (2009). “Mersin Ağzlarında {-(y)Ik} Ekinin Kullanımı”. *Türk Dilleri Araştırmaları*, 107-165.
- Tor, G. (2014). “Mersin (İçel) ve Kıbrıs Türk Ağzlarında Geniş Zaman Çekimi”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 62 (2), 237-268.
- Torun, Y. (2006). “+Dır/+Dur Bildirme Ekiye Oluşturulan Bazı Yapıların Cümledeki Kullanımları Üzerine”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 111-122.
- Torun, Y. (2013). *Türkçede Gelecek Zaman ve Kiplik Özellikleri*. Adana: Karahan Kitabevi.
- Trask, R. L. (1999). *Key Concepts in Language and Linguistics*. London and New York: Routledge.
- Turan, Z. (1996). “Eski Anadolu Türkçesinde Ol- Cevherî Fiili”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, S. 1996, 265-289.
- Turan, Z. (1999a). “Öznenin Cümledeki Kimlik Problemi”. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.13, 79-83.
- Turan, Z. (1999). “Cümlelerin Yapısı İle İlişkilendirilen “Basit” ve “Birleşik” Terimleri Üzerine”. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. 8, 299-311.
- Turan, Z. (2006). “Türkçede Basit/Birleşik Çekim Ayırımıyla Sembolleşen Fiil Çekiminin Problemleri”. *Türklük Bilgisi Araştırmaları, Journal of Turkish Studies*, 30/III, Harvard University, 279-292.
- Turan, Z. (2008). “Gösterme Sıfat Fiili”. *Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun Armağanı*, Akçağ Yayınları, 235-243.
- Turan, Z. (2010). “Türk Dilinin Söz Diziminde Yer Ödünçlemesi”. *III. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildirileri*, 908-914.
- Turan, Z. (2013). “Zaman Eki Unsurunun Tayinine Ağzlardan Tanıklar”. *TÜRK Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, S. 1, 133-144.
- Turan, Z. (2015). “Dilciliğin Ana Sorunu ve Türk Dili”. *7. Uluslararası Balkanlarda Sosyal Bilimler Kongresi Bildiri Kitabı*, 76-83.
- Turan, Z. (2018). “Türk Dilinin Eklerini Sınıflandırmanın Esasları”. *Türkbilig*, S. 35, 97-110.
- Turan, Z. (2024). *Türk Dil(ciliğ)ine Yazılar*. İstanbul: Kesit Yayınları
- Türk, V. (1999). “Türkçede Şimdiki Zaman Kavramı, Çekimleri ve Ekleri”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten* S. 1996, 291-340.

- Türkçe Sözlük*. (2009). Ankara: TDK Yayınları
- Türkyılmaz, F. (2019). *Tasarlama Kiplerinin İşlevleri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Uğurlu, M. (2003). “Türkiye Türkçesinde Bakış (Aspektotempora)”. *Türkbilig Türkoloji Araştırmaları*, S. 5, 124-133.
- Uygur, S. (2007). “-(y)ısar Gelecek Zaman Ekinin Yapısı Üzerine”. *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 2/4 1193-1196.
- Uzun, N. E. (1998). *Dünya Dillerinden Örnekleriyle Dilbilgisinin Temel Kavramları Türkçe Üzerine Tartışmalar*. Ankara.
- Uzun, N. E. (1998). “Türkçede Görünüş/Kip/Zaman Üçlüsü”. *Dil Dergisi*, S. 68, 5-22.
- Üçok, N. (1947). *Genel Dilbilim*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil, Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Üstüner, A. (2000). *Anadolu Ağızlarında Sıfat-Fiil Ekleri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Üstünova, K. (2004). “Dilek Kipleri ve Zaman Kavramı”. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 635, 678-686.
- Üstünova, K. (2005). “Türkçede Zaman Kavramı ve İşleniş”. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 9, 187-201.
- Üzüm, M. (2017). *Eski Anadolu Türkçesinde Epistemik Kiplik: Kısas-ı Enbiya Örneği*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Vardar, B. (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Yaman, E. (2018). *Türkiye Türkçesinde Zaman Kaymaları*. Ankara: TDK Yayınları.
- Yavaş, F. (1979). “The Turkish Aorist”. *Kansas Working Papers in Linguistics*, S. 1, 41-49.
- Yavuz, K. (2007). *Gülşehri'nin Mantıku't-Tayr'ı (Gülşen-nâme) -Metin ve Günümüz Türkçesine Aktarma- I-II*. Ankara: Kırşehir Valiliği Yayını.
- Yavuzarslan, P. (2005). “Türk Dilinde Kişi Eklerinin Tarihsel Gelişimi ve Değişimi”. 38. *ICANAS (International Congress of Asian and North African Studies*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 985-996.
- Yıldırım, F. (2022). *Adana ve Osmaniye İlleri Ağızları*. Ankara: TDK Yayınları.
- Yılmaz, K. (2015). “+Dİr Eki Üzerine”. *TÜRK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, S. 6, 79-87.

ÖZ GEÇMİŞ

Ad Soyad: Şeyda ŞARKIŞLA	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Cumhuriyet Üniversitesi
Fakülte	Fen Edebiyat Fakültesi
Bölümü	Türk Dili ve Edebiyatı
Yüksek Lisans	
Üniversite	Cumhuriyet Üniversitesi
Enstitü Adı	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Türk Dili ve Edebiyatı
Programı	Türk Dili
Makale ve Bildiriler	
1. Şarkışla, Şeyda. (2023). “Kılınış Kategorisi ve Zaman”. TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi, S: 35, s. 207-217 2. Şarkışla, Şeyda. (2023). “+gII Ekinin Oğuz Kağan Destanında Kullanımı Üzerine”. Sosyal Bilimler Dergisi / The Journal of Social Science, S: 67, s. 514-526	